66

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
LXXII

HADÎS USÛLÜ

('ILMU MUṢṬALAḤI'L-ḤADĪṮ)

Dr. Talât KOÇYİĞİT

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
LXXII

HADÎS USÛLÜ

('ILMU MUṢṬALAḤI'L-ḤADÎṮ)

Dr. Talât KOÇYİĞİT

ANKARA ÜNİVERSİTES BASIMEVİ. 1967

ÖNSÖZ

Birinci Hicrî asrın ortalarında, müslümanlar arasında zuhur eden siyasî ihtilâflar, ikinci asırdan itibaren yabancı kültür akımlarıyle de beslenmeğe başlayınca, akâ'ide kadar varan sarsıntı, müslümanların tevhîd kelimesi üzerindeki vahdetini parçalayacak derecede şiddetini artırmış bulunuyordu. Daha, üçüncü İslâm Halîfesi Osmân İbn Affânın öldürülmesiyle ortaya çıkan *şîʿa* ve *havâric* fırkaları, birbirleriyle şiddetli bir mücadeleye girişmiş; havaric, Alî İbn Ebî Tâlib'i tekfîr ederken, şîʿa, onun tafdîlinde ifrada giderek Hazreti Peygamberin vasîsi ve vârisi olduğunu, hattâ bazıları da nübüvvetini veya ulûhiyyetini iddia etmişlerdir[1]. Bu mücadeleler, iki fırka arasında devam edip giderken, ikinci asrın başlarında *cehmiyye* ve *müşebbihe*, *cebriyye* ve *kaderiyye* gibi felsefî-itikadî mezhepler zuhur etmiş, bunlar, kadîm Yunan felsefesinden aldıkları bir takım görüşlere, İslâmî bir renk vererek onları müslümanlara mal etmeğe çalışmışlardır.

Felsefî görüşlerin İslâm akâ'idi ile uyuşması, veya asıllarının *Kur'ân* ve *Sunnette* bulunması elbette ki beklenemezdi; fakat bu görüşleri benimsemiş olan ve onların müslümanlar arasında da yayılmasını ve benimsenmesini şiddetle arzu eden mezhepler, asılları Kur'ân ve Sunnette bulunmasa bile, bu görüşleri İslâmî bir renge sokmanın gerekli olduğuna inanıyorlardı. Bu inançlarını gerçekleştirmek için başlıca iki yol bulmuşlardı: Ya, Kur'ânı Kerîmde, dışarıdan aldıkları görüşe, çok uzaktan dahî olsa, benzer bir âyet bulmuşlarsa, bu âyete ancak te'vîl yolu ile görüşlerine uygun manâlar vermeğe çalışmışlar, sonra da bunları delil olarak kullanmışlardır. Yahutta görüşlerine aykırı olarak gelen hadîsleri, te'vîl zahmetine katlanmaksızın reddetmişler ve eğer bir hadîse dayanmak lüzumunu hissetmişlerse, görüşlerine uygun yeni hadîsler vazʿ etmişlerdir. Esasen hadîs vazʿı, Hazreti Osmân'ın katlinden sonra şîʿa eliyle başlamış ve büyük bir sür'atle inkişaf etmiş bulunuyordu.

1 Bkz. ez-Zehebî, *el-Munteqâ min minhâci's-Sunne*, s. 386.

Kur'ân âyetlerinin aslına aykırı olarak manâlandırılması, Hazreti Peygamberin hadîslerinin de reddedilmesi ve yerine uydurma hadîslerin konulması, *Kitap* ve *Sunnet*'e dayanan İslâm akâ'idi için büyük bir tehlike teşkil etmeğe başladı. Bu tehlikeye karşı elbette ki kayıtsız kalınamazdı. Nitekim İmam el-Gazâlî'nin de dediği gibi, "Allah, kullarına Rasûlünün dilinde din ve dünyalarının selâmeti bakımından hak olan bir akîde vermişken, şeytan, mübtedi'anının kalbine, *Sunnet*'e muhalif şeyler ilkâ etmiştir. Onlar, şeytanın bu telkinleriyle hak olan akîdeyi teşviş etmek üzere iken Allah, *mutekellimûn* tâifesini halkedip, davalarını Sunnetin zaferi için ehlibid'atın telbisatını çıkarıp atacak müretteb bir kelâm ile harekete geçirmiştir" [2].

Allah, İslâm akâ'idini mübtedi'anın teşvişinden korumak için kelâm ehlini harekete geçirdiği gibi, Peygamberinin Sunnetini korumak için de *muhaddisûn* tâifesini harekete geçirmiş ve ilk defa, cerh ve ta'dîl imamları, hadîs râvileriyle isnâdlar üzerinde daha fazla durmak lüzumunu hissetmişlerdir. Bu imamlar arasında Şu'be (Ö. 160 H .) Mâlik İbn Enes (Ö. 179 H.), Abdullah İbnu'l-Mubârek (Ö. 198 H.), Sufyân İbn Uyeyne (Ö. 198 H.) Yahyâ İbn Sa'îd el-Qattân (Ö. 198 H.) ve bunların talebeleri Alî İbnu'l-Medînî (.234 H.), Yahyâ İbn Ma'în (Ö. 233), Ahmed İbn Hanbel (Ö. 241 H.) ve daha sonra el-Buhârî (Ö. 256 H.), Muslim (Ö. 261 H.), Ebû Zur'a (Ö. 264 H.), Ebû Hâtim (Ö. 277 H.) gibi bir çok hadîsçi, râviler hakkında geniş araştırmalara girişerek cerh ve ta'dîl ilmini geliştirmekle büyük şöhret kazanmışlardır.

Bu imamların her biri, Hicaz, Şam, Mısır, Irak, Yemen ve Horasan gibi muhtelif beldelere mensûp oldukları için, herbirinin hadîs cem'inde, bu hadîslerin tertip ve tanziminde, isnâd ve râviler hakkında kendilerine has görüşleri bulunuyordu. Hâfıza ve zabt bakımından derecelere ayırarak tasnîf ettikleri râvilerin rivayetleri olan hadîsler de, kendilerine has tabirlerle isimlendirilmişti.

Hadîsler, ikinci asrın bidayetinden itibaren tedvîn edilmeğe başlamış olmakla beraber, bunların tedvîninde hadîs imamlarının gözönünde bulundurdukları usûl ve kâideler, henüz kitap içerisine girmiş değildi. Hattâ tedvînden sonra kazanmış olduğu *Usûlu'l-Hadîs* veya *Ilmu Mustalahı'l-Hadîs* tabirleri bile, üçüncü asır hadîs imamları arasında marûf değildi. Bununla beraber, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, imamlar, bu ilmin birbirinden ayrı muhtelif nevilerine vâkıftılar ve her nevi hakkında herbirinin görüşleri vardı.

2 Bkz. el-Gazâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl*, s. 132 vd.

Hâdîs rivayetiyle bu rivayetin şartlarından, çeşitlerinden, râvilerin şart ve ahvalinden, merviyyatın sınıflarından bahseden Usûlu'l-Hadîs veya Mustalahu'l-Hadîs, ilk defa IV. asırda tedvîn edilmiştir. Bu konuda İbn Hacer şu bilgiyi vermiştir:

"Hadîs ehlinin istılâhlarıyle ilgili ilk musannıf el-Qâzî Ebû Muhammed er-Râmahurmuzî (Ö. 360 H.) olup telif ettiği kitabına *el-Muhaddisu-l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*[3] isimini vermiştir. Ancak bu kitap, hadîs usûlü ile ilgili bütün meseleleri içine almamıştı. er-Râmahurmuzî'den sonra gelen ikinci musannıf, el-Hâkim Ebû Abdillah (Ö. 405 H.) tır ve *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*[4] isimli kitabını telif etmiştir. Fakat bu kitap da müretteb ve mühezzeb değildi. Bundan sonra gelen Ebû Nu'aym Ahmed İbn Abdillah el-Isfahânî (Ö. 430 H.), el-Hâkim'in yukarıda zikredilen kitabına bir *mustahric* yapmış, fakat bir çok meselleleri kendinden sonrakilere bırakmıştır. Ebû Nu'aym'den sonra el-Hatîb el-Bağdâdî (Ö. 463 H.) gelir. Bu meşhur müellif, rivayet kâideleri üzerine tasnîf ettiği kitabına *el-Kifâye fî qavânîni'r-rivâye*[5] ismini vermiş, bunu, rivayet âdâbı ile ilgili bir başka tasnîfi, *el-Câmi' li-âdâbi'ş-şeyh ve's-sâmi'*[6] adındaki ikinci kitabı ve hadîs ilminin çeşitli bölümleriyle ilgili diğer kitapları takip etmiştir. el-Hatîb'ten sonra gelen bütün muhaddislerin kaynağı, onun bu kitapları olmuştur. el-Hatîb'i takip eden diğer musannıflar el-Qâzî Iyâz İbn Mûsâ el-yahsubî (Ö. 544 H.), *el-İlmâ' fî zabtı'r-rivâye ve's-semâ'* (veya *el-İlmâ' fî ma'rifet usûli'r-rivâye ve taqyîdi's-semâ'*); Ebû Hafs Omer İbn Abdi'l-Mecîd el-Meyâncî (Ö. 580 H.), *Mâ lâ yasa'el-muhaddîs cehluh*[7] isimli kitaplarıyle şöhret kazanmışlardır. Nihayet bunlardan sonra gelen Ebû Amr Osmân İbn Abdirrahmân eş-Şehrazûrî (Ö. 643 H.), *Mukaddimet İbni's-Salâh* ismiyle meşhûr olan *Ulûmu'l-hadîs*[8] isimli kitabını, el-Eşrefiyye Medresesinde hadîs tedrîsiyle görevlendirildiği bir sırada talebelerine imlâ ettiği derslerini biraraya getirmek suretiyle tasnîf etmiştir. Bu tasnifinde, bilhassa el-Hatîb'in dağınık tasnîflerini toplamış ve başka ilâveler de yapmıştır. Ancak bu kitap, bir nevi ders notlarından ibaret olduğu için, tertibi, istenilen mükemmeliyette olmamışsa da, diğerlerine nisbetle daha çok yayılmış ve şöhret

3 er-Râmahurmuzî'nin bu mühim eseri henüz neşredilmemiş olup müteaddit yazma nüshaları mevcuttur. Tarafımızdan iki İstanbul ve bir Şam nüshasının mikrofilmi temin edilerek nüshaların mukabelesi yapılmış ve neşre hazırlanmıstır.

4 Kahire 1937 de neşredilmiştir.

5 Haydarâbad 1357 de *el-Kifâye fî ılmi'r-rivaye* ismiyle neşredilmiştir.

6 Henüz neşredilmemiştir.

7 Kitap henüz neşredilmemiş olup müteaddit yazma nüshaları vardır.

8 Henüz neşredilmemiştir. Yazma nüshası vardır.

kazanmıştır. Bu bakımdan, İbnu's-Salâh'tan sonra gelen ve bu konuda kitap yazan müelliflerin çoğu, mesailerini İbnu's-Salâh'ın bu kitabının şerh ve ihtisarına hasretmişlerdir" [9].

Bunlardan ez-Zeynu'l-Irâqî (Ö. 806 H.) *Nazmu'd-durar fî ılmi'l-eser* ismini verdiği bir elfiyesinde İbnu's-Salâh'ın mezkûr kitabını önce nazmetmiş ve sonra da bu nazmını *Fethu'l-muğîs bi şerh elfiyeti'l-hadîs* ismiyle şerh etmiştir [10]. Yine aynı müellifin *et-Taqyîd ve'l-îzâh* ismindeki *Mukaddime* şerhi, büyük şöhret kazanmıştır.

Mezkûr kitabın ihtisarlarına gelince, bunlar arasında en meşhuru İmam Şerefu'd-Dîn en-Nevevî (Ö. 676 H.) nin *el-İrşâd fî ılmi'l-isnâd* adlı kitabı olup, bunu bilâhara *et-Taqrîb ve't-teysîr li ma'rifet Suneni'l-beşîr en-Nezîr* ismiyle tekrar ihtisar etmiştir. Bu kitap üzerine ez-Zeyn el-Irâqî'nin, es-Sehâvî'nin ve Hâfız es-Suyûtî'nin şerhleri vardır. es-Suyûtî'nin *Tedrîbu'r-râvî şerh Taqribi'n-Nevevî* isimli kitabı, rivayet usûlünde telif edilen kitapların en mükemmelidir. Bu kitap müteaddit defalar tabedilmiştir.

Usûli hadîsle ilgili diğer meşhur bir kitap da İbn Hacer el-Asqalânî (Ö. 816 H.) nin *el-Muhtasar fî mustalahı ehli'l-eser* isimli kitabıdır. Yine müellifi tarafından *Nuzhetu'n-nazar fî tavzîhı nuhbeti'l-fiker* adıyla şerhedilmiş ve konu ile ilgilenenler için daima müracaat edilen değerli bir kitap olmuştur. Bu kitap üzerine Alî el-Qârî'nin *Mustalahâtu ehli'l-eser* ismiyle yaptığı bir şerh de şöhret kazanmıştır ve her iki kitap da tabedilmiştir.

Tedvîn devrinden itibaren, hadîs usûlü ile ilgili olarak telif edilmiş kitaplardan bazılarını burada zikretmiş bulunuyoruz. Şüphesiz bunlar, bu konuda ismi zikredilen yüzlerce kitaptan ancak bir kaçını teşkil etmektedir ve "önsöz" çerçevesi içinde bunların hepsini ayrı ayrı ele alıp incelemeğe imkân yoktur. Bununla beraber, zikretmiş olduğumuz bu bir kaç kitap dahî, Hazreti Peygamberin hadîslerini korumak için muhaddislerin giriştikleri geniş ve semereli faaliyet hakkında bir bilgi vermeğe kâfi gelir.

Takdîm etmekte olduğumuz bu mütevazî kitabımıza gelince, bunun, hadîs usûlü ile ilgili bazı bölümleri içine alacak şekilde hazırlandığına burada hemen işaret etmek isteriz. Bu sahada türkçe olarak telif veya tercüme edilmiş eserlerin yok denecek derecede az, buna mu-

9 Halep 1350/1931 de ez-Zeyn el-Iraqî'nin *et-Taqyîd ve'l-îzâh* isımli şerhini de muhtevî olarak tabedilmiştir.

10 Bkz. *Nuhbetu'l-fiker*, s. 5-6

kabil, gerek İlâhiyat Fakültesi ve gerekse Yüksek İslâm Enstitüsü ve İmam-Hatîb Okullları talebeleri arasında konu ile ilgili kitaplara duyulan ihtiyacın fazla oluşu, bizi, küçük dahî olsa böyle bir kitabın hazırlanmasına teşvik etmiştir. İkinci ve daha mufassal bir kitabın, halen ele almadığımız hadîs usûlü ile ilgili diğer konuları da içine alacak şekilde hazırlanması ilerde düşünülebilir. Bu hususta, Cenâbı Hakkın, yardımlarını bizden esirgememesini ve takdim ettiğimiz bu mütevazi kitabımızın okuyucular için faydalı olmasını dileriz.

Talât KOÇYİĞİT

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM
SUNNET VE HADÎS

II. BÖLÜM

HADÎS RÂVİLERİ

SAHABÎLER

TÂBİ'ÎLER

HADÎS RÂVİLERİNDE ARANAN ŞARTLAR

HADÎS RÂVİLERİNİN CERH VE TA'DÎLİ

HADÎS RÂVİLERİNİN ÂDÂB VE ERKÂNI

III. BÖLÜM

HADÎSLERİN ALINMASI

(Tahammulu'l-Hadîs)

HADÎS RİVÂYETİ VE ŞARTLARI

İSNÂD

IV. BÖLÜM

HADÎSLERİN TAKSİMİ

MUTEVÂTÎR HADÎSLER

SÂHÎH HADÎSLER

HASEN HADÎSLER

ZAYIF HADÎSLER

SAHÎH HASEN VE ZAYIF ARASINDA MÜŞTEREK HÂDÎS NEVİLERİ

V. BÖLÜM

MEVZÛ HADÎSLER

(el-Ahâdîsu'l-Mevzû'a)

VI. BÖLÜM

HADÎS İLMİNİN DİĞER BAZI MESELELERİ

NÂSİH VE MENSÛH

MUHTELİFU'L-HADÎS

ILELU'L-HADÎS

RÂVİLER TARİHİ

RÂVİLERİN İSİM KÜNYE VE LAKABLARI

I. BÖLÜM

SUNNET VE HADÎS

1. Sunnetin lugat ve ıstılah manâsı

Sunnet, Hazreti Peygamberin söz, fiil ve takrirlerine ıtlak edilmeden önce muhtelif manâlarda kullanılmıştır. Bu manâlar içerisinde en çok kullanılanı *es-sîra* (gidiş) ve *et-tarîqa* (yol) olmuştur. Meselâ Muslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* isimli meşhur hadîs eserinde Hazreti Peygamberden rivayet olunan bir haberde *sunnet* kelimesi bu manâlarda kullanılmıştır: *Men senne sunneten haseneten felehû ecruhâ ve ecru men 'amile bihâ ilâ yavmi'l-qıyâme*...[1] Şüphesiz, sunnetin bu manâsı, lugat manâsıdır ve zikrettiğimiz hadîsten de anlaşıldığı gibi, sunnet kelimesinin delâlet ettiği *gidiş* veya *yol*, iyi ve güzel olduğu gibi kötü ve çirkin de olabilir[2].

Sunnetin usulcüler arasında kazanmış olduğu manâ ise, onun lugat manâsından daha farklıdır. Usulcülere göre sunnet denildiği zaman, Hazreti Peygamberden nakledilen söz, fiil ve takrirler akla gelir.

Sunnetin, bir de hadîsçiler arasında kazanmış olduğu ıstılah manâsı vardır. Bu manâ, usulcülerin verdiği manâdan daha umumîdir ve Hazreti Muhammed (A.S.)e peygamberlik gelmeden önce, onun, dinî veya gayri dinî söz, fiil ve takrirlerinin hepsini de içine alır. Bu manâsıyle sunnet, hadîsin karşılığıdır.

2. Söz, fiil ve takrir

Gerek usulcülerin ve gerekse hadîsçilerin tariflerinde sunnet karşılığı olarak verilen *söz*, Hazreti Peygamberin, her hangi bir mesele hak-

1 Bkz. Muslim, *Sahîh*, Kitâbu'z-zekât, hadîs No. 69.
2 *Lisânu'l-Arab*, XIII. 124.

kındaki şifahî beyanıdır. Buna göre, hadîs kitaplarında gördüğümüz ve *qâle Rasûlu'llah* (*A. S.*) ibaresiyle başlıyan binlerce hadîs, bu guruba dâhil olmaktadır.

Fiil, Hazreti Peygamberin, namaz, oruc, hacc, zekât... vb. çeşitli ibadetlerindeki davranışlarına ait sahabenin nakletmiş olduğu haberlerdir. Meselâ, "Allah'ın Rasûlü abdesti şöyle alırdı", "yatsı namazını şöyle kılardı" veya "sabah namazının farzında Kur'ânı Kerîmden şu sûreleri okurdu" gibi, sahabe tarafından verilen haberler, Hazreti Peygamberin fi'lî sunnetine delâlet ederler.

Takrir ise, sahabe tarafından söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili, Hazreti Peygamberin reddetmeyip sükût etmesi, güzel karşılaması veya teyid etmesidir. Kitap veya sünnette hükmü bulunmıyan her hangi bir mesele hakkındaki sahabe içtihadı da takrirî sunnetten sayılır.

3. Sunnetin İslâm dinindeki yeri

İslâm dininin inkişafında ve onun kısa bir zaman içerisinde bütün Arap ülkesine yayılmasında sunnetin büyük rolü olmuştur.

Bilindiği gibi ilk İslâm hükûmeti, müslümanların 622 senesinde Mekke'den hicretinden sonra Medine'de kurulmuştur; fakat bu hükûmet, ilk kurulduğu sıralarda, Medine'nin ancak bir kısmına hâkimdi; diğer ve daha büyük kısımlarında ise müşrik araplar ve yahudiler yaşıyordu. Kur'ân, Medine'de yeni bir devletin temelini atarken, bu araplarda halâ cahiliye devrinin bedevî hayatı hüküm sürüyordu. Bunların bir hükûmetleri, kaza'î mercileri yoktu; aşiretler halinde yaşadıkları ve bu aşiretler de zamanla kabilelerden ayrıldığı için, aralarında ekseriya bir kan bağı ve ailevî bir karabet bulunuyordu.

Mekke'de İslâmiyetin doğuşu ve Medine'de yeni bir İslâm Devletinin kuruluşu, o zamana kadar bedevî hayatı yaşıyan ve sonra müslüman olan kabileleri yeni bir hayat sistemine bağladı. Bir taraftan evlenme (izdivac), boşanma (talâk), alımsatım (beyi'), öldürme (katl), hırsızlık (sirkat) ve daha bir çok meselelerde İslâm topluluğunun harekât hattı çizilirken, diğer taraftan, Mekke'de kısaca temas edilmiş olan itikad ve amele ait dinî meseleler yeniden ele alınmış ve kesinleştirilmiştir.

Müslümanlar, bu yeni sisteme kendilerini çabuk alıştırmışlardır. Bu intibak, kısa bir zaman içerisinde o kadar sür'atli olmuştur ki bu gün dahi buna hayret etmemek elden gelmez. Maamafih, bunun sebebini, İslâmiyetin, o günün insanına aşılamış olduğu ruh ile, o insanın bu dine

olan bağlılığında ve bu bağlılığın samimiyetinde aramak gerekir. Çünkü, bir kız çocuk dünyaya getirmenin, yüz karası olarak telâkkî edildiği, meşru âile bağlarının koparılıp atıldığı, içki, kumar ve fâizin, bütün fertlerin benliğini kemirip bitirdiği bir cemiyetin, bu kadar âni bir dönüş yaparak çok kısa bir zaman içerisinde ülkeler fethedecek derecede benlik kazanmasını izah edecek başka sebepler bulmak imkânı yoktur. Meselâ, yeni kurulan bu devletin hudutları, kısa bir zamanda bir taraftan Şimâlî Afrikayı atlayıp Endülüs'e, diğer taraftan Ceyhun ve Mâverâ'unnehr'e; yine bir taraftan Bombay ve Deybil'e, diğer taraftan Ermeniye ve daha ilerisine kadar uzanmıştı. Bu kadar kısa bir zaman içerisinde, onlara böyle bir fetih imkânı hazırlıyan kuvvet başka ne olabilirdi? Rumalar ve fürsler gibi harp san'atını bilmiyorlardı; yine onlar gibi çeşitli silâhlara ve büyük ordulara sâhip değillerdi. Bildikleri belki tek şey, göçebe halinde yaşarlarken birbirlerine baskınlar yapmak, birbirlerinin hayvanlarını çalmaktı; kısacası âdi yağmacılıktı. Eğer bunlar, cahiliye araplarının bir nevi san'atı sayılabilirse elbette ki böyle bir san'atla dünyalar fethetmek imkânı yoktur.

Bütün bunlar bir yana, müslümanları fetihlere sevkeden, onları muvaffak kılan bir imân vardı ve bu imân iki kaynaktan fışkırıyordu: *Kitâb* ve *Sunnet.*

Bilindiği gibi *Kitab,* Allah tarafından Hazreti Peygambere inzal buyrulan ve İslâmiyetin bütün esaslarını içerisinde toplıyan *Kur'ânı Kerîmdir. Sunnet* ise, yukarıda da tarifini verdiğimiz gibi, Hazreti Peygamberin söz, fiil ve takrirleridir.

Sahabe, Hazreti Peygamber devrinde, İslâm dinine taalluk eden meseleleri, Kur'ânı Kerimden, Peygamber vâsıtasıyle alıyordu. Çok defa, nâzil olan âyetler mücmeldi; müslümanlar, onları anlamakta güçlük çekiyor ve ekseriya Hazreti Peygambere başvurarak bu âyetlerin kendilerine açıklanmasını, ifade etmek istediği manânın iyice ortaya konulmasını istiyorlardı. Meselâ, Kur'ân, namazın muayyen vakitlerde mü'minler üzerine yazılmış bir farz olduğunu bildirmiş,[3] sık sık da müslümanlara namaz kılmalarını emretmiştir. Sahabe, her ne kadar bu emirlerin zahirî manâsını anlamış ise de namazın nasıl kılınması gerektiğini, hangi vakitlerde ve kaç rik'at kılınacağını öğrenmek için Hazreti Peygambere başvurmuştur. Hazreti Peygamber de, farz kılınan namaz vakitlerinin beş adet, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dörder, akşam namazının üç, sabah namazının da iki rik'at olduğunu açık-

3 Nisâ sûresi, ây. 102.

lamış, nasıl kılınması gerektiği hususunda ise arkasında cemaatle namaz kılan müslümanlara "benim kıldığım gibi kılınız"[4] demiştir. el-Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadîse göre Allah'ın Rasûlü ise Cebrâ'il'in arkasında namaz kılmak suretiyle namazın âdâb ve erkânını öğrenmiştir.[5]

Kur'ânı Kerîm, "ey îmân edenler,, Cum'a günü namaz için ezan okunduğu zaman alış verişi terkedip zikru'llâha koşunuz"[6] âyetiyle Cum'a namazını müslümanlara farz kılmış, fakat bu namazın nasıl kılınması gerektiğini açıklamamıştır. Hazreti Peygamber ise Cum'a namazının iki rik'at kılınacağını ve bir de hutbe irad edileceğini müslümanlara beyan etmiştir.

Kur'ânı Kerîm, müteaddit defalar, müslümanların zekât vermeleri gerektiğini bildirmiş,[7] fakat müslümanlar, hangi mallarından ne miktar zekât vermeleri icab ettiğini öğrenmek için Hazreti Peygambere başvurmuşlardır. O da emvâlin bazısından zekât alınacağını, diğer bazısı için ise zekât vermek icab etmediğini açıklamıştır. Meselâ, mâşiye tabir edilen deve, koyun ve inek gibi bazı hayvanlardan zekât alındığı halde, yine ayni sınıfa giren at, eşek ve katır gibi hayvanlardan zekât alınmamıştır.[8]

Kur'ânı Kerîm, kudreti olanlar için haccı farz kılmış,[9] Hazreti Peygamber ise hacc vaktini, hacc kıyafetini, tavâfı, Arefe ve Muzdelife'deki hacc ile ilgili amelleri açıklamış ve müslümanlara, bu açıkladığı şekillerde hacc farîzalarını ifa etmelerini bildirmiştir.

Kur'ânı Kerîmden buna benzer daha bir çok misaller zikredilebilir; fakat yukarıda vermiş olduğumuz bazı âyetlerle Hazreti Peygamberin bu âyetleri açıklaması, bahsin anlaşılması için kâfi gelecektir.

Hazreti Peygamber, Kur'ânı Kerîmde mücmel olarak zikredilen bu âyetleri, yine, ilâhî emirle müslümanlara açıklamış ve açıklanan şekilde onların amel etmelerini istemiştir: "Biz, sana Kur'ânı insanlara açıklayasın diye indirdik".[10] Yine İlâhî emir, onun, insanların ihtilâf etmiş oldukları şeyleri açıklamak için ve mü'minlere de hidâyet ve rahmet olarak indirildiğini beyan etmiştir: "Biz, sana Kitab'ı, insanların ihtilâf

4 el-Buhârî (Sallû kemâ ra'aytumûnî usallî) K. ezan 18.
5 el-Buhârî, *Sahîh*, (Kitâbu mevâkîti's-salât) I. 132
6 Cum'a sûresi, ay. 9.
7 Baqara sûresi, ây. 43,83,110; Tevbe sûresi, ây. 103.
8 el-Buhârî, *Sahîh*, II. 120.
9 Âli Imrân süresi, ây. 97.
10 Nahl sûresi, ây. 44.

ettikleri şeyleri beyan etmek ve mü'minlere, hidayet ve rahmet olmak üzere indirdik". [11]

Kur'ânı Kerîm, Hazreti Peygamberi, kendisine indirilen âyetleri müslümanlara tebliğ ve tebyîn etmekle vazifelendirdiği gibi, müslümanlara da ona uymayı ve onun gösterdiği yoldan yürümeyi emretmiştir:" "Rasûl'ün size verdiklerini alınız ve nehyettiği şeylerden de çekininiz" ;[12] çünkü o, "...onlara iyiliği emreder, onları kötülükten nehyeder; iyi olan şeyleri onlara halâl kılar, kötü olan şeyleri haram...".[13] Bir âyeti kerîmede de müslümanlara, Allah'a ve Rasûl'üne itaat etmeyi daha açık bir şekilde emretmiştir: "Allaha ve Rasûl'e itaat ediniz", [14] "zira kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur". [15]

Yukarıdan beri zikredilen bütün bu âyetler, sahabenin, çeşitli müşküllerinde Hazreti Peygambere baş vurmaları gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir. Onun, gerek bu müşküllerin hallinde ve gerekse sahabenin, izahına ihtiyaç duyduğu bir çok âyetin tefsirinde ileri sürmüş olduğu fikir ve beyanlar, yukarıda tarifini verdiğimiz sunnetin, geniş bir külliyat olarak vücut bulmasına vesile olmuştur. Eğer biz, burada geçen sunnet kelimesini, hadîsçilerin kullanmış oldukları ıstılah manâsına alacak olursak -ki bu, umumî manâsıyle *hadîs*'tir- Hazreti Peygamber henüz hayatta iken, sahabenin, dinî müşkillerinin anahtarı olarak geniş bir hadîs külliyatına sâhip olduğu anlaşılır..

4. Hadîslerin yazılması ve ilk yazılı hadîsler

İlk sahabîler arasında *hadîs* ve *sunnet*'in değeri çabuk anlaşılmıştır. Ashab, Hazreti Peygamberden duymuş olduğu herhangi bir sözü veya görmüş olduğu herhangi bir fiili, kendi aralarında daima müzakere etmiş ve günlük hayatlarını bu söz ve fiilin ifade ettiği manâya intibak ettirmeğe çalışmıştır. Onların, sunnet ve hadîse karşı gösterdikleri bu yakın ilgi, yukarıda bahsettiğimiz külliyatın süratle teşekkülünde büyük âmil olmuştur.

Hazreti Peygamberin hayatında teşekkül etmiye başlıyan bu külliyatın, ilk sahabîlerin elinde yazılı olarak bulunmadığı ve fakat hâfızalarda tutulduğu bir gerçektir. Mamafih, hemen şunu kaydetmek

11 Aynı sûre, ây. 64.
12 Haşr sûresi, ây. 7.
13 A'râf sûresi, ây. 156.
14 Âli Imrân sûresi, ây. 32.
15 Nisâ sûresi, ây. 80.

lâzımdır ki, Hazreti Peygamberden işitilen herhangi bir hadîsi, herhangi bir kimseden gelişi güzel işitilen bir sözle karşılaştırmamak icab eder. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi hadîs ve sunnet, Kur'ânı Kerîmin emir ve tavsiyeleri neticesi, ilk müslümanlar arasında en yüksek mertebeye ulaşmış ve onları aralarında müzakere ve münakaşa etmek suretiyle hâfızalarına yerleştirmişlerdir. Hazreti Peygamberden hadîs dinlemek ve öğrenmek için onlarda bir nevi hırs, derin bir iştiyak belirmiştir. el-Buharî tarafından da nakledilen bir Ebû Hurayra hadîsinde, hadîse karşı duyulan bu hırsın açık misalini görebiliriz: Ebû Hurayra, kıyamet günü şefaatine nâil olacak kimseler hakkında Hazreti Peygambere bir sual sorduğu zaman "diğerlerine nisbetle hadîse karşı daha fazla hırsın olduğunu bildiğim için, bu mevzuda bana ilk sual soracak olan kimsenin sen olacağını tahmin ediyordum" cevabını almıştır.[16] Bizzat Hazreti Peygamber tarafından müşahede edilen bu hırs, belki bütün sahabîlerde vardı; fakat Ebû Hurayra'da daha fazla idi. Bununla beraber, Ebû Hurayra'nın Abdullah İbn Amr hakkındaki şu itirafını da zikretmek gerekmektedir; zira bu itiraf, hadîs toplamak hususunda kendisinden daha hırslı kimselerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu itirafa göre Ebû Hurayra, Abdullah İbn Amr'in kendisinden daha fazla hadîs bildiğini, zira onun, hadîslerini yazdığını, kendisinin ise yazmadığını açıklamıştır.[17]

5. Arap yazısı, ilk müslümanlar arasındaki yazı bilgisi

Sahabenin Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu hadîsler, uzun müddet hâfızalarda gizli kalmış değildir. Hazreti Peygamber henüz hayatta iken, yukarıda ismi geçen Abdullah İbn Amr gibi yazı bilen bazı sahabîler ve Hazreti Peygamberin vefatından sonra yazı yazmasını öğrenmiş olan pek çok sahabî, ondan işitmiş oldukları hadîsleri yazmışlar ve sahîfelerde toplamışlardır. Şunu, burada hemen zikretmek icab eder ki İslâmiyetin ilk günlerinde yazı bilen sahabî adedi çok azdı. el-Belâzurî'nin rivayetine göre, bu sıralarda, Kureyş'ten ancak onyedi kişi yazı biliyordu. Bunlar: Omer İbnu'l-Hattâb, Alî İbn Ebî Tâlib, Osmân İbn Affân, Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh, Talha, Yezîd İbn Ebî Sufyân, Ebû Huzeyfe İbn Utbe İbn Rabî'a, Hâtıb İbn Amr, Ebû Seleme İbn Abdi'l-Esed el-Mahzûmî, Ebân İbn Sa'îd İbni'l-Âs İbn Umeyye, Hâlid İbn Sa'îd, İbn Ebî Serh el-Âmirî, Huvaytıb İbn

16 el-Buhârî, *Sahîh*, I. 31; Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, II. 373.

17 el-Buhârî, *Sahîh*, Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, II. 403; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I. 36; İbn Abdi'l-Barr, I. 70; er-Râmahurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 65a.

Abdi'l-Uzzâ el-Âmirî, Ebû Sufyân İbn Harb, Muâviye İbn Ebî Sufyân, Cuheym İbnu's-Salt ve El-Alâ' İbnu'l-Hadramî idiler.[18] Kadınlar arasında da ancak üç dört kişi yazı biliyordu; Hazreti Peygamberin zevcelerinden Âişe ve Ummu Seleme, yazamamakla beraber yazıyı okuyorlardı.[19] Hazreti Peygamber de yazı bilmiyenler arasında idi. Kur'ânı Kerîm, bu hususa şehadet eder ve der ki: "Sen, bu Kitaptan önce bir kitap okumuş ve sağ elinle yazı yazmış değildin; yoksa, bâtıl söz söylemekle şöhret yapmış kimseler şüpheye düşerlerdi".[20] Yâni, sen okuyup yazma bilse idin, İslâmiyete düşman olanlar, Kur'ânı yalanlamak için, o'nun Allah Kelâmı olmadığını ileri sürebilmek için, senin, daha önce gönderilen kitapları, Tevratı ve İncili okuyup onlardan nakiller yapmak suretiyle bu Kitabı vücuda getirdiğini iddiaya kalkışırlardı. Halbuki şimdi böyle bir iddiada bulunmalarına imkân yoktur; çünkü onun okuyup yazma bilmediğini onlar da gayet iyi bilmektedirler.

Arapların yazıya karşı bu derece yabancı olmaları, buna mukabil, aralarında, birbirlerine nakledecek bol ahbâra sâhip bulunmaları, onlarda, bu ahbârın bekası ve müteakıb nesillere nakledilebilmesi için yazı san'atı yanında hâfızanın, bu günün insanlarını bile hayrete düşürecek derecede inkişaf etmesine vesile olmuştur. Bilhassa biyografik eserlerde, bu kavmin hâfıza kabiliyetini ortaya koyan pek çok misal görmek mümkündür. Meselâ, İbn Abbâs, Mescidi Haram'da hiç işitmediği bir kasîdeyi bir defa dinlediği zaman onu hemen hıfzetmiş ve orada bulunanlara hata yapmaksızın tekrar etmişti. Keza, meşhur Qatâde, kendisine, ashabtan Câbir İbn Abdillâh'ın hadîslerini ihtiva eden bir sahîfe okunduğu zaman onu hemen hıfzetmişti.[21]

Tâbi'ûn devrinde ve daha sonraki devirlerde, yazının inkişaf etmesine ve okuma yazma bilenlerin çoğalmasına rağmen, bazı meşhur hadîs imamlarının, hadîs yazan ve fakat yazdıkları hadîsleri hıfzetmiyen kimseleri zayıf addetmeleri de, yine, kitabet san'atının henüz inkişaf etmemiş devirlerde hâfızaya gösterilen yüksek itimadın devamından başka bir şey değildir.

Hazreti Peygamber, İslâm dinini Kur'ânı Kerîmin ilk *ikra'* (=oku) ilâhî emri ile tebliğ etmeğe başlamıştır. Bu emir, İslâmiyetin okumağa verdiği ehemmiyeti göstermeğe kâfidir. Bu emirle birlikte, kitabet san'atının inkişafı üzerinde büyük bir hassasiyetle durulmuştur. Çünkü

18 el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân.* 452;
19 Aynı eser, 458.
20 Ankebût sûresi, ây. 48.
21 ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz,* I. 116.

yazının, vahyin muhafazasında ve risaletin sair kabile ve devlet reislerine tebliğinde çok mühim rolü vardı. Bu sebeple, Hazreti Peygamber, müslümanların en kısa zamanda okuma yazma öğrenmelerini istemiş ve bunu mümkün kılacak her fırsattan istifade çareleri aramıştır. Hicretin ikinci yılında Bedr savaşı vukubulmuş ve müslümanların eline çok sayıda müşrik esir düşmüştü. Bu esirlerin fidye ile serbest bırakılması taleb ediliyordu. Hazreti Peygamber bu fırsatı kaçırmadı ve müşriklere, yazı bilen her birinin, on müslüman çocuğuna yazı öğretmek şartiyle serbest bırakılacağını bildirdi. Bu fidye şeklinin tatbikatı hakkında kaynaklarda her hangi bir kayda rastlanmaz; fakat, herhalde bu şart tatbik edilmiş ve bir çok müslüman çocuğu okuma yazma öğrenmiş olacaktır.

Hazreti Peygamber, Kur'ân âyetlerinin tedvininde ve henüz İslâm'a girmemiş olan kabile ve devlet reislerinin yeni dine davet edilmesinde daima yazıya başvuruyordu. Bu iş için, ashabtan yazı bilenleri vazifelendirmişti. Kur'ândan bir âyet nâzil oldukça kâtiplerinden birini çağırır ve ona yazdırırdı. Yine el-Belâzurî'nin rivayetine göre Ubeyy İbn Ka'b el-Ensârî ile Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh (sonradan irtidat etmiştir) Hazreti Peygamberin ilk vahiy kâtiplerindendi. Ubeyy bulunmadığı zamanlarda Hazreti Peygamber Zeyd İbn Sâbit'i çağırır ve ona yazdırırdı.[22] Bunlar ayni zamanda İbranice de yazıyorlardı. Zeyd İbn Sâbit'ten gelen bir habere göre Hazreti Peygamber ona yahudi yazısını öğrenmesini emretmiş ve "yazdıracağım bir yazı için yahudiye itimad edemiyorum" demişti.[23] Bundan sonra Zeyd İbn Sâbit, onbeş gün içerisinde yahudi yazısını öğrenmiş ve Hazreti Peygamberin yahudilere göndereceği mektupları yazmış ve onlardan gelen mektupları da Hazreti Peygambere okumuştur.[24]

Gerek Kur'ân âyetleri ve gerekse kabile reislerine gönderilen mektuplar, bu gün kullanılan kâğıdın o zamanlar bilinmemesi sebebiyle muhtelif maddeler üzerine yazılıyordu. Bu iş için çeşitli hayvan derileri (edîm), hurma yaprakları (asîb), lavha halinde taşlar ve kemikler (azm, azlâ) kullanılıyordu. Bu çeşit yazılı maddelerin zâyi olması ihtimaline karşılık yine hâfızaya müracaat ediliyor, nâzil olan âyet ve sûreler, bir çok müslümanlar tarafından ezberleniyordu.

6. Sahabenin hadîs yazmaktan menedilmesi

Hazreti Peygamberin, okuma yazma san'atının gelişmesi üzerindeki çalışmaları kısa bir zaman içerisinde semere vermeğe başlamış,

22 el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, s. 458.
23 Aynı eser, s. 460.
24 Aynı yer.

bir çok sahabî yazıyı öğrenmişti; fakat şunu itiraf etmek lâzımdır ki yazının yeni yeni inkişaf etmesi dolayısıyle sahabenin çoğu hatadan sâlim olarak yazı yazamıyordu. Bir ibarenin okunuş ve teleffuzunda ittifak etseler bile, ayni ibareyi muhtelif kimseler muhtelif şekillerde yazıyorlardı. İşte bu devirde hadîslerin yazılması Hazreti Peygamber tarafından menedilmişti.

Hazreti Peygamberin, ashabını hadîs yazmaktan men'ine dair gelen haberlerin en meşhuru Ebû Sa'îd el-Hudrî hadîsidir. Bu meşhur sahabînin rivayetine göre Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Benden, Kur'ândan başka bir şey yazmayınız; her kim, benden, Kur'ândan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin".[25]

Yine Ebû Sa'îd, bir başka hadîsinde der ki: "Hadîs yazmak için Rasûlullah (A. S.) tan izin istedim; bana izin vermekten çekindi".[26]

Hadîslerin tedvîni meselesine temas eden arapça kaynaklar, Hazreti Peygamberin, ashabını hadîs yazmaktan men'i hususunda aşağı yukarı buna benzer haberler ileri sürerler. Yine bu kaynaklara göre, hadîs kitabetine izin verilmemesi hakkında zikredilen sebepler şu şekilde sıralanabilir:

1. Müslümanlar, yazıyı henüz öğreniyorlar ve yazılarında fazla denecek derecede hata yapıyorlardı. Bu sebeple, hadîs yazmaları herhangi fâhiş bir hata ihtimaline karşı serbest bırakılamazdı. Nâzil olan Kur'ân âyetleri de yazılmakla beraber, onlarda, böyle bir hata ihtimali yoktu; çünkü Hazreti Peygamberin nezaretinde ve güvenilir kâtipler tarafından yazılıyordu.

2. Ashab, îmanın en yüksek mertebesine erişmiş kimseler olmalarına rağmen, aralarında birkaçı müstesnâ, henüz câhildiler. Bu cehaletleri, sâir beşer kelâmıyle mukayese edilmesi gayri kâbil olan Kur'ân âyetlerini, Hazreti Peygamberin hadîslerinden ayırt etmelerine imkân vermiyecek derecede idi. Hadîsler yazıldığı takdirde, Kur'ân âyetleriyle karışabilir, halk, âyeti hadîs, hadîsi de âyet makamında okuyabilirdi. Bu mahzurlar göz önünde bulundurularak ashab, hadîs yazmaktan menedilmiş ve muayyen bir vakte kadar onlara izin verilmemiştir.

Bazı kaynaklar, Abdullah İbn Amr'in "yâ Rasûlallah, senden işitmiş olduğum hadîsleri yazıyorum" diyerek Hazreti Peygamberden izin istemesini ve onun da "yaz" demek suretiyle hadîs kitabetine

25 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Taqyîdu'l-ılm*, s. 29.
26 Aynı eser, s. 32.

müsaadesini ele alarak, nehiy hususunda vârid olan haberlerin iyi yazı bilmiyenlere matuf olduğunu, iyi yazı bilen kimselerin ise bu nehiyden hâriç tutulduğunu ve onlara hadîs yazmak için izin veril diğini zikrederler. Bu te'vîl ilk bakışta makul görünmekle beraber yukarıda zikretmiş olduğumuz Ebû Sa'îd el-Hudrî hadîsi, hakikatte, hâstan ziyade âmmı ifade eder ve ondan tahsîs mânası çıkarmak güçtür; çünkü, bu hadîste "her kim yazdı ise" denilmekte, fakat, "iyi yazı bilmiyen kimse" veya bunu ifade edecek herhangi bir ibare zikredilmemektedir. Keza ayni hadîste Hazreti Peygamber, ashabın, Kur'ân âyetlerini yazmasını menetmemiş, "benden, her kim Kur'ândan başka bir şey yazdı ise..." demek suretiyle Kur'ân âyetlerinin yazılmasına izin vermiştir. Eğer hadîs kitabetinden nehiy, iyi yazı bilmeyen ashaba râci olsa idi, Kur'ân âyetlerinin de sadece iyi yazı bilenler tarafından yazılmasına izin verilirdi. Halbuki, yukarıda zikredilen haberde, bu manâyı verecek bir tahsis ifadesi mevcut değildir. Şuhalde, bütün sahabî, Kur'ân âyetlerini yazmak hususunda serbest bırakılmakla beraber hadîs yazmaktan men olunmuşlardır. Abdullah İbn Amr ve diğer bazı sahabîden rivayet edilen ruhsata ait haberler ise, daha sonraki bir devre, yani, hadîs sahîfeleriyle Kur'ân sahîfelerinin karışma tehlikesinin zâil olduğu ve hadîs kitabetine izin verildiği bir zamana aittir.

7. Hadîs yazan bazı sahabîler

Hadîs kitabetine ait nehyin ruhsata çevrilişi hakkında kaynaklar bize bol haberler muhafaza etmişlerdir. Meselâ, bu haberlerden birisi muhtelif isnâdlarla Ebû Hurayra'dan rivayet edilmiştir: Ashabtan biri, işitmiş olduğu hadîsleri ezberleyemediğini söyliyerek, Hazreti Peygambere hâfızasından şikâyet etmişti. Hazreti Peygamber, bu sahabîye "hâfızına elinle yardım et" yani "yaz" demiştir.[27] Yine Ebû Hurayra'dan rivayet edilen bir habere göre, Mekke'nin fethedildiği sıralarda Hazreti Peygamber, müslümanları toplamış ve onlara bir hutbe irad etmiştir. Hutbeyi dinleyenler arasında bulunan Ebû Şâh isminde Yemenli bir şahıs, hutbenin kendisi için yazılmasını istemiş Hazreti Peygamber de orada bulunanlardan birisine "hutbeyi, Ebû Şâh için yazınız" demiştir.[28]

Bu haberler içerisinde, Hazreti Peygamberin, hadîs kitabetine müsaadesini en iyi ifade eden ibareler, yukarıda da temas etmiş olduğumuz Abdullah İbn Amr hadîsidir. Bu meşhur sahabî, hadîs yazmak

27 Aynı eser, s. 65.

28 Aynı eser, s. 86 ve İbn Abdi'l-Barr, *Câmi' beyâni'l-ılm*, I. 70; el-Aynî, *Umdetu'l-qârî*, I. 563.

için Hazreti Peygamberden izin istemiş o da "yaz" demiştir. Bunun üzerine Abdullah İbn Amr tekrar sormuştur: "Sen, rıdâ ve gadab hâlinde iken işittiğim hadîsleri de yazayım mı?". Hazreti Peygamber, onun bu sualine de müsbet cevap vermiş ve "evet" demiştir, "çünkü ben, yalnız hak olanı söylerim". [29]

Bu devrede, Hazreti Peygamberin, hadîs kitabeti hakkında takınmış olduğu tavrı müşahede ettikten sonra yazı bilen bir çok sahabînin hadîs yazmağa başladığını ve Hazreti Peygamber henüz hayatta iken geniş bir hadîs külliyatının vücuda geldiğini kabul etmemiz, bizi yanlış bir neticeye götürmez. Bununla beraber, hadîs yazanların, sahabenin ekseriyetini teşkil ettiği de ileri sürülemez. Burada, kaynakların, hadîs yazdıklarına işaret ettikleri sahabenin bazısını zikrederek, onlara ait hadîslerin nasıl rivayet edildiğini gözden geçirebiliriz.

8. Abdullah İbn Amr.

Abdullah, babası Amr İbnu'l-Âs'tan önce müslüman olmuş, salâh ve ibadet bakımından üstün, Kur'ânı çok okuyan bir sahabî idi. Diğer sahabeye nazaran Arap yazısını daha iyi biliyordu. Ebû Hurayra'nın "ashab içerisinde benden daha çok hadîs bilen kimse yoktu; yalnız Abdullah İbn Amr müstesnâ; çünkü o, yazıyordu; ben ise yazmıyordum" şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Abdullah, ashab arasında en çok hadîs bilen ve en çok hadîs yazan bir sahabî idi.

Abdullah İbn Amr, hadîs yazmış olduğu sahîfeye "*es-Sâdıqa*" ismini vermişti. [30] Tâbi'înden olan ve tefsîr rivayetiyle şöhret kazanan Mucâhid, mezkûr sahîfeyi, Abdullah İbn Amr'in yanında gördüğünü ve onun hakkında Abdullah'ın "bu, *Sâdıqa*'dır; onun içerisinde Rasûlullah (A. S.) tan işittiğim hadîsler vardır ve Rasûlullah (A. S.) ile benim aramda hiç kimse yoktur" dediğini zikreder.[31] Bu sözlerden anlaşıldığına göre Abdullah İbn Amr, sahîfeye, yalnız Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu hadîsleri yazmış, diğer sahabîler vasıtasıyle gelen haberleri sahîfenin hâricinde bırakmıştır. Çünkü, ashabın bir kısmı, Hazreti Peygamberden işitmedikleri ve ancak kendi aralarında müzakere yolu ile öğrendikleri hadîsleri, Hazreti Peygambere irsâl ederek nakledıyorlardı. Daha sonraları *mursel* tabir edilen bu çeşit hadîsler, sahabenin adaleti dolayısıyle, herhangi bir ihtilâf ve münakaşa konusu olmamıştır.

29 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Taqyîdu'l-ılm*, s. 72; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III. 38.
30 İbn Sa'd, *Tabaqât*, VII/2, 189; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III. 38,
31 İbn Sa'd, *Tabaqât*, VII/2,189; az-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III. 38.

Abdullah İbn Amr'in, Hazreti Peygamberden bin kadar hadîs işittiğine dair bazı rivayetler vardır. Eğer onun, bu hadîsleri, *Sâdıqa* ismini verdiği sahîfede topladığı düşünülürse, Hazreti Paygamber henüz hayatta iken, oldukça geniş bir hadîs külliyatının vücuda geldiği anlaşılır.

Abdullah İbn Amr'in bu hadîs sahîfesi, onun vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve onlar tarafından rivayet edilmiştir. Bu hususta kaynaklar, çeşitli haberler vermekte ve umumiyetle, Abdullah'ın torunu Amr İbn Şu'ayb'ın, ceddinden kendisine intikal eden bir sahîfeden rivayet ettiğini zikretmektedirler. Ahmed İbn Hanbel'in *Musned* adlı eseri gözden geçirilecek olursa, Amr İbn Şu'ayb vâsıtasıyle ceddi Abdullah İbn Amr'den gelen pek çok hadîsin, bu eserde birbiri arkasına sıralandığı görülür. Bununla beraber, el- Buharî ve Muslim gibi *Sahîh* sâhipleri, Abdullah İbn Amr'den çok az hadîs nakletmişlerdir. Eğer Abdullah'ın, Ebû Hurayra'ya nisbeten çok hadîs bildiği ve hattâ hadîslerini yazması bakımından, onların, Ebû Hurayra'nın hadîslerine nisbeten daha sıhhatli olması gerektiği düşünülürse, Abdullah'tan az hadîs nakletmeleri, karşımıza, halledilmesi oldukça güç bir mesele gibi çıkmaktadır. Bununla beraber, bir kaç maddede sıralayabileceğimiz bazı hususlar, bunun sebebini ortaya koyabilir.

a. Abdullah İbn Amr, her şeyden çok ibadetle meşgul oluyordu. Her ne kadar, Ebû Hurayra'ya nisbeten daha çok hadîs biliyor idiyse de, rivayet hususunda onun kadar ileri gitmiyor, nâdiren rivayet ediyordu. Ebû Hurayra ise, bütün vaktini hadîs rivayetine vakfetmişti ; nitekim, fazla hadîs rivayetinden dolayı bazı ashabın itirazlarına maruz kaldığı halde, Abdullah İbn Amr hakkına böyle bir itiraz vâki olmuş değildir.

b. Abdullah İbn Amr, Mekke'nin fethinden sonra çok vakitlerini Mısır'da geçirmiştir. Ebû Hurayra ise Medine'den ayrılmamış, gerek hacc için ve gerekse hadîs dinlemek için Mekke'ye gelen müslümanlar, daha ziyade Ebû Hurayra ile temasa geçmişler ve daha çok onun hadîsini almışlar ve yaymışlardır.

c. Abdullah İbn Amr, arapçadan başka diğer bazı dilleri daha biliyor ve yabancı menşeli kitapları okuyordu. Hazreti Peygamberin isrâ'iliyattan da rivayet edilebileceği hususundaki müsaadesine istinaden, okumuş olduğu kitaplardan rivayetlerde bulunuyordu. Hazreti Peygamberin hadîslerini toplayan hadîsçiler, hadîslerinin, isrâ'iliyatla karışma ihtimaline karşı, Abdullah'tan mümkün olduğu kadar az hadîs almağa gayret ediyorlardı.

d. Hazreti Peygamberden yazmış olduğu hadîsler, torunlarına intikal etmiş ve onlar tarafından rivayet edilmiştir; fakat rivayet isnâdı olan *Amr İbn Şuʿayb an ebîhi an ceddihî* zincirinde hadîsçiler ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, isnâdta zikri geçen *ced* kelimesini, Amr'in dedesi Muhammed'e atfederek bu isnâdla nakledilen hadîslerin *mursel* olduğunu söylemişler, diğer bazıları ise *ced*'ten murad, Şuʿayb'ın dedesi Abdullah'tır demişler ve bu isnâdla gelen hadîslerin *munqatî* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu hadîsçilere göre, *ced* kelimesi hangi manâya alınırsa alınsın, Amr İbn Şuʿayb vâsıtasıyle Abdullah İbn Amr'den gelen hadîsler zayıftır, kabule şayân değildir; çünkü *ced*'ten murad, eğer, Şuʿayb'ın babası Muhammed ise, onun, Hazreti Peygamberle sohbeti yoktur; bu halde Muhammed'in, hadîsleri kimden aldığı meçhuldür. Eğer *ced*, Şuʿayb'ın dedesi Abdullah ise, Şuʿayb, Abdullah'a mülâkî olmamıştır. Bu halde de isnâdta inkıta var demektir. Bu ciheti ileri süren hadîsçiler, Şuʿayb'ın, dedesi Abdullah'tan kendisine intikal eden bir hadîs sahîfesine sâhip olduğunu, bu sahîfenin, sonradan oğlu Amr'e kaldığını ve Amr'ın bu sahîfeden rivayet ettiğini kabul etmişlerdir. Binaanaleyh, Amr'in rivayeti sahîfeden olsa bile, babası Şuʿayb'ın Abdullah'ı işitmemesi sebebiyle bu rivayet, *vicâde* yolu iledir. İleride de görüleceği üzere *vicâde* (bulma), bazı hadîsçiler tarafından zayıf bir rivayet şekli olarak kabul edilmiş ve bu usulle rivayet edilen hadîsler ihtiyatla karşılanmıştır.[32]

9. Câbir İbn Abdillah

Hazreti Peygamberin ashabı arasında çok hadîs rivayet etmekle şöhret kazananlardan biridir. Babası, Hazreti Peygamberle birlikte Uhud savaşına iştirak edip orada şehîd düştüğü vakit, Câbir çok küçüktü ve kendisine oldukça yüklü bir borçla, bakılıp büyütülecek bir çok kardeş kalmıştı. Maamafih, Hazreti Peygamberin ve diğer sahabenin yardımlariyle bu yük hafiflemiştir.

Câbir İbn Abdillah, küçük olmasına rağmen Hazreti Peygamberle bir çok gazvelere iştirak etmiş ve vaktinin büyük bir kısmını onun yanında geçirmek suretiyle, ondan pek çok hadîs işitmiştir. Hazreti Peygamberin vefatından sonra daha 64 sene yaşamış ve ondan işitmiş olduğu hadîsleri, yeni yetişen nesle öğretmekle meşgul olmuştur. Kay-

32 Ahmed İbn Hanbel ve meşhur dört *Sunen* sâhibi gibi bazı hadîsçiler, Şuʿayb'ın Abdullah'a mülâkî olduğunu ve ayrıca onun vasıtasıyle Amr'e intikal eden hadîs sahîfesinin, bizzat Abdullah İbn Amr tarafından Hazreti Peygamberin ağzından yazıldığını ve dolayısıyle bu hadîslerin diğer hadîslerden daha sahîh olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna benzer bir mütalaa için bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV. 286.

naklar, Mescidi Nebevîde, onun etrafında, daima ondan hadîs dinleyen bir ilim halkasının mevcudiyetinden bahsederler. [33]

Câbir İbn Abdillah'ın bizzat hadîs yazdığına dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Bununla beraber, bir çok kaynaklar, Câbir'e ait bir sahîfeden, *Sahîfetu Câbir* şeklinde bahsederler. [34] Ancak, tâbi'înden olan ve Câbir'in talebesi olarak bilinen Suleymân İbn Qays'ın da Câbir'in huzurunda bir hadîs sahîfesi yazdığı zikredilmektedir. [35] Kaynakların verdiği malûmata göre, Câbir'den hadîs rivayet eden bir çok tâbi'î, aslında hadîslerini bu sahîfeden rivayet etmişlerdir. Meselâ "Ebu'z-Zubeyr, Ebû Sufyân ve eş-Şa'bî, Câbir'e mülâkî olmuşlar ve ondan hadîs dinlemişlerdir; fakat rivayet ettikleri hadîslerin çoğu, Suleymân İbn Qays'ın sahîfesindendir" denilmektedir. [36] Keza meşhur hadîsçi Qatâde'nin, kendisine okunan Câbir'in sahîfesini, daha ilk okunuşta ezberlediği rivayet edilir. [37] Halbuki bir başka haberde, Suleymân İbn Qays'ın anası tarafından getirilen bir sahîfenin, Qatâde'ye okunduğu ve onun bu sahîfeden rivayet ettiği zikredilir. [38] Bütün bu haberler bize gösteriyor ki, Câbir'e atfedilen bir hadîs sahîfesi, aslında Suleymân İbn Qays tarafından yazılmıştır. Maamafih, bizce bunun ehemmiyeti yoktur; zira Suleymân İbn Qays, Câbir İbn Abdillah'tan önce vefat etmiş ve onun tarafından yazılan sahîfe *sahîfetu Câbir* olarak şöhret kazanmıştır.

Sahîfenin rivayetine gelince, bu hususta elimizde müselsel haberler bulunmamakla beraber, münferid rivayetler, bize az çok bilgi vermektedirler. Meselâ, Ebû Sufyân Talha İbn Nâfi', Câbir İbn Abdillah'tan pek çok hadîs nakleden râvilerden birisidir. Kaynaklar, onun, Câbir'den rivayet ettiği hadîsleri, bir sahîfeden aldığını zikrederler; her halde bu sahîfe, Suleymân İbn Qays'ın sahîfesi olacaktır. [39] Ebû Sufyân'dan rivayet eden el-A'meş hakkında da buna benzer bir haber zikredilir. El-A'meş, Ebû Sufyân'dan yüz kadar hadîsi ihtiva eden bir

33 İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, II. 43; aynı müellif, *el-Islâbe*, I. 213.

34 İbn Sa'd, *Tabaqât*, VII /2,1; İbn Ebî Hâtim, *Taqdimetu'l-cerh*, s. 46; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ılmi'r-rivâye*, s. 354; İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, V. 27, VIII. 355; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I. 116; aynı müellif, *Târîhu'l-İslâm*, IV. 296; aynı müellif, *Tehzîbu'l-esmâ'*, II. 58.

35 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, II. /1,136.

36 Aynı yer ve el-Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, II. /2,354.

37 ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I. 116; aynı müellif, *Târîhu'l-İslâm*, IV. 296.

38 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 354; Ahmed İbn Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*, v. 106 a.

39 İbn Ebî Hâtim, *Taqdimetu'l-cerh*, s. 46; aynı müellif, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, II. /1,475; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 355.

sahîfe rivayet etmiştir. [40] Bu sahîfenin de Câbir'e isnâd edilen Suleymân İbn Qays'ın sahîfesi olduğunu tereddüt etmeden söyliyebiliriz.

Câbir'in bir başka râvisi Ebu'z-Zubeyr'dir. Bu meşhur hadîsçi de Câbir'den hadîs dinlemek için onun meclislerine devam etmiş ve ondan pek çok hadîs öğrenmiştir. Ayni zamanda Suleymân İbn Qays'ın sahîfesini görmüş ve bu sahîfeden de rivayet etmiştir. [41]

Câbir İbn Abdillah'a atfedilen sahîfenin müteâkıp nesillerde rivayetine ait elimizde daha bazı haberler vardır; fakat biz, sahebe devrinde yazılan sahîfelerle bu sahîfelerin rivayetine ait kısa örnekler vermekle iktifa ettik.

10. Ebû Hurayra

7 nci Hicrî senede Yemen'den Medîne'ye gelerek müslüman olmuş, Hazreti Peygamberin vefatına kadar ona hizmet ederek pek çok hadîs öğrenmiştir. Diğer sahabîlere nisbeten geç müslüman olmasına ve Hazreti Peygamberle sohbetinin kısa devam etmesine rağmen, hadîs rivayetinde çok ileri gitmiş ve bu hal, daha ilk devirlerden itibaren bazı itirazlara yol açmıştır. Bize kadar gelen haberlerden öğrendiğimize göre, bu itirazlardan bazıları, yine kendi muasırları arasında yükselmiştir. Ebû Hurayra, bu itirazlara karşı, kendisini şöyle müdafaa etmek zorunda kalmıştır:

"Ebû Hurayra çok hadîs rivayet ediyor, diyorsunuz; Allah'a yemin ederim ki Kitâbu'llah'ta şu iki âyet olmasa idi bir tek hadîs rivayet etmezdi: (-0 kimseler ki bizim indirdiğimiz bürhanları ve hidayeti, Kitapta insanlar için açıklamamızdan sonra yine de gizlerler, Allah ve lânet ediciler onlara lânet ederler. Ancak tevbe edenlerin, kendilerini ıslâh edenlerin ve hakkı izhar edenlerin tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri kabul edici ve günahları bağışlayıcıyım-). [42] Muhacirler, çarşıda ticaretle, ensarîler, bağ ve bahçelerinde ziraatle uğraşırken, Ebû Hurayra, karın tokluğuna Hazreti Peygambere hizmet ediyor ve hadîs topluyordu; başkalarının bilmediği şeylere şâhid oluyordu". [43]

Fazla hadîs rivayet ettiği için kendisine karşı yapılan itirazlara verdiği bu nevi cevaplarından, Ebû Hurayra'nın, hadis öğrenmeğe ve

40 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV. 224.

41 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, II./1,136.

42 Bakara sûresi, ay. 159, 160.

43 İbn Hacer, *Tehzîb et-tehzîb*, XII. Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, II. 240, 274 ; İbn Hacer, *el-Isabe fî temyîzi's-sahabe*, VII. 203.

öğrendiği bu hadîsleri büyük bir dikkatle muhafaza etmeğe çalıştığını anlıyoruz. Filhakika, yine kendisinden rivayet edilen bir haberden öğrendiğimize göre, onun hadîse karşı olan bu iştiyakı, bizzat Hazreti Peygamber tarafından kabul ve açık bir şekilde ifade edilmiştir: Bir gün Ebû Hurayra, Hazreti Peygambere şöyle demiştir: "Kıyamet günü senin şefaatine kimler nâil olacaktır ey Allahın Rasûlü?" Hazreti Peygamber, Ebû Hurayra'nın bu sualine şöyle cevap vermiştir: "Ey Ebû Hurayra, diğerlerine nisbetle hadîse karşı daha fazla hırsın olduğunu bildiğim için, bu mevzuda bana ilk sual soracak kimsenin sen olacağını tahmin ediyordum. Kıyamet günü benim şefaatime nâil olacak kimse hulûsu kalb ile *la ilâhe İlla'llah* diyen kimse olacaktır". [44]

Ebû Hurayra, diğer sahabîlere nisbetle çok hadîs rivayet etmekle beraber, onun, Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu bu hadîsleri yazıp yazmadığını bilmiyoruz. Meşhur hadîs sahîfesi sâhibi Abdullah İbn Amr'den bahsederken, zikretmiş olduğumuz bir haberde, en fazla hadîs bilen sahabînin Abdullah İbn Amr olduğunu, çünkü onun, Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu hadîsleri yazdığını, halbuki yine çok hadîs bilenlerden Ebû Hurayra'nın hadîs yazmadığını kaydetmiştik. Ebû Hurayra'nın kendisinden nakledilen bir habere göre "Ebû Hurayra yazmaz ve gizlemez" denilmektedir.[45] Buna mukabil elimizde bulunan bazı haberlerde de Ebû Hurayra, "biz hadîs yazarken Hazreti Peygamber yanımıza geldi" demekte,[46] bir diğerinde ise, kendisine bir hadîs soran şahsa "eğer bu hadîsi ben rivayet etti isem yanımda yazılıdır" deyip o şahsı evine götürdüğü, orada, bir çok kitaplar içerisinden istenilen hadîsi bulup çıkardığı belirtilmektedir.[47]

Ebû Hurayra'nın hadîs yazmadığını belirten ve bizzat kendisinden rivayet edilen hadîslerle bu son zikredilen iki haber arasında bir ihtilâfın mevcudiyeti açık bir şekilde görülmekte; bu haberler arasında herhangi bir tevîl imkânı da bulunmamaktadır. Maamafih biz, bu gün için halledilmesi güç olan bu mesele üzerinde muhtelif ihtimalleri nazarı itibara almaksızın, Ebû Hurayra'ya ait 140 kadar hadîsi ihtiva eden ve bizzat onun hayatında yazılan bir hadîs sahîfesinden kısaca bahsedeceğiz.

Ebû Hurayra, hicretin 58 veya 59 senesinde vefat etmiştir. Hazreti Peygamberin vefatından sonra bütün ömrünü hadîs rivayet atmekle

44 el-Buhârî, *Sahîh*, I. 31; Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, II. 373.

45 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Taqyîdu'l-ılm*, s. 42.

46 Aynı eser, s. 33, 34.

47 İbn Abdi'l-Barr, *Câmi' beyâni'l-ılm* I. 74.

geçirmiştir. Bazı kayıtlara göre kendisinden 800 e yakın sahabî ve tabi'î hadîs öğrenmiştir. Eğer hayatının sonlarına doğru, Arap yazısının daha çok inkişaf etmiş ve hadîs yazanların Hazreti Peygamber devrine nisbetle daha da çoğalmş olacağı düşünülürse, ondan hadîs rivayet eden bir çok tâbi'înin, rivayet etmiş oldukları bu hadîsleri kitap ve sahîfelerde toplayacakları tabiidir. Meselâ, bunlardan Beşîr İbn Nehîk, Ebû Hurayra'dan işittiği bütün hadîsleri yazdığını ve bunları Ebû Hurayra'ya arz ederek ondan rivayet hakkını aldığını zikreder.[48] Bir başka habere göre, halife Omer İbn Abdi'l-Azîz, Hazreti Peygamberin ashabından işitmiş olduğu hadîsleri bir kitapta toplaması için Kesîr İbn Murra el-Hadramî'ye yazdığı bir mektupta, Ebû Hurayra'nın hadîslerini yazmasına lüzum olmadığını, çünkü onların yazılı olarak elinde bulunduğunu bildirmiştir. Bu haberler, Ebû Hurayra hadîslerinin, daha o zamanlar kitap ve sahîfelerde toplanmış olduğunu gösterir.

Ebû Hurayra'ya ait 140 kadar hadîsi ihtiva eden ve talebesi Hemmâm İbn Munebbih tarafından yazılan bir kitap ise, Ebû Hurayra'dan yazılan hadîs kitaplarının en mühimmini teşkil eder. Abdullah İbn Amr'in *es-Sahîfe es-Sâdıqa* isimli meşhur hadîs kitabına karşılık *es-Sahîfe es-Sahîha* ismini taşıyan bu kitap, zamanımıza kadar muhafaza edilmiş ve 1953 senesinde Prof. M. Hamîdullah tarafından Şam ve Berlin'de iki nüshası bulunarak neşredilmiştir. Ahmed İbn Hanbel de bir tek isnâd zinciri altında, sahîfenin ihtiva ettiği hadîsleri *el-Musned* adlı eserinde aynen sıralamıştır.

11 .Alî İbn Ebî Tâlib.

Hazreti Peygamberin amcazadesi Alî İbn Ebî Tâlib'in elinde de sadakât ve ferâ'iz hükümlerini ihtiva eden bir hadîs sahîfesinin bulunduğu çeşitli haberlerden öğrenilmektedir. Bu haberlerden birinde Hazreti Alî şöyle der: "Hiç kimse zannetmesin ki biz, Kur'ândan ve şu gördüğünüz sahîfeden başka şeyler de okuyoruz".[49] Meşhur hadîs imamlarından Şu'be İbnu'l-Haccâc, hicretin 104üncü senesinde vefat eden eş-Şa'bî'nin, el-Hâris el-A'ver (Ö. 65) vasıtasıyle Alî İbn Ebî Tâlib'ten rivayet etmiş olduğu hadîslerin bir kitaptan ibaret olduğunu söyler.[50] Bu kitabın, Alî'nin sahîfesi olduğundan asla şüphe edilemez.

48 Ahmed İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ılel ve ma'rifeti'r-ricâl*, I. 42-43; İbn Sa'd, *Tabaqât*, VII/1, 162; el-Hatîb el-Bağdadî, *el-kifâye*, s. 275, 283; İbn Hacer, *Tehzîb et-tehzîb*, I. 470.

49 Muslim, *Sahîh*, V. 115; Ebû Dâvûd, *Sunen*, II. 275; Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, I. 81, 102, 118, 119, 126; Ebû Ubeyd el-Qâsım İbn Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, s. 494; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I. 12; aynı müellif, *Târîhu'l-İslâm*, II. 199.

50 İbn Ebî Hâtim, *Teqdimetu'l-Cerh*, s. 130.

Zira, *Tabaqât* sâhibi İbn Sa'd, Hazreti Alî'nin el-Hâris el-A'ver için sadakâta ait bir çok hadîs yazdığını kaydettiği gibi,[51] eş-Şa'bî'nin, el-Hâris'ten rivayet ettiği hadîslerin de sadakâta ait hadîsler olduğu söylenir; hattâ eş-Şa'bî vefat ettiği zaman, evinde, ferâ'iz ve cerâhâta ait hadîsleri ihtiva eden kitaplar bulunduğu da, rivayet edilen haberler arasındadır.[52]

12. **Semura İbn Cundeb.**

Hazreti Peygamber zamanında yaşının küçük olmasına rağmen, ondan hadîs hıfzettiğine dair rivayetler gelir.[53] Onun, Hazreti Peygamberden öğrenmiş olduğu hadîsleri ne zaman yazdığını bilemiyoruz; fakat, elinde böyle bir sahîfenin bulunduğunu, Muhammed İbn Sîrîn'in şu haberinden öğreniyoruz: "Semura'nın, oğulları için yazdığı risalede çok ilim vardı".[54] el-Buhârî'nin kaydına göre, bu risale, besmele ile başlamakta ve onu, "*min Semura İbn Cundeb ilâ benîhi*" (= Semura İbn Cundeb'ten oğullarına) ibaresi takip etmektedir.[55]

Risalenin rivayetine gelince, bu hususu da açıklayan bazı haberlere sâhip bulunuyoruz. Meselâ, İbn Hacer, Suleymân İbn Semura İbn Cundeb'in tercemei halinden bahsederken, onun, babası Semura'dan bir nüsha rivayet ettiğini haber verir.[56] Bu nüshanın, yukarıda zikredilen risale olduğuna şüphe yoktur. Keza ayni nüsha, Suleymân'dan oğlu Hubeyb tarafından rivayet olunmuş,[57] ondan da amcasının oğlu Cafer İbn Sa'd İbn Semura nakletmiştir.[58]

Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin *Sunen*'lerinde, bu isnâdla Semura'dan gelen hadisler görülmektedir.

13. **Enes İbn Mâlik.**

Hazreti Peygamberin Medîne'ye hicretinde henüz on yaşlarında bir çocuk olan Enes İbn Mâlik, âilesi tarafından, hizmet etmesi için Hazreti Peygamberin evine gönderilmiş ve vefatına kadar onun yanında kalarak bir çok hadîs işitmiştir. Enes İbn Mâlik'in, hadîs

51 Bkz. VI. 116.
52 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII. 232.
53 İbn Hacer, *Isâbe*, III. 130; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-gâbe*, II. 354.
54 Aynı yerler ve İbn Hacer. *Tehzîb et-tehzîb*, IV. 236.
55 el-Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, I/1,26.
56 İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, IV. 198.
57 Aynı eser, III. 135.
58 Aynı eser, II. 94 ve İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, II. /2, 186.

yazıp yazmadığını bilmiyoruz; fakat elimizde bulunan bazı haberlerden öğrendiğimize göre, o da bir hadîs sahîfesine sâhiptir ve hadîslerini daima bu sahîfeden rivayet etmektedir. Bir gün, fazla hadîs rivayet ettiği için, kendisine yapılan itiraz üzerine yanında bulunan sahifeyi çıkarıp "bu, Hazreti Peygamberden işiterek yazdığım ve sonra da ona okuyup tashih ettiğim hadîslerdir" demiştir [59]. Muhtemelen bu sahîfe de diğerleri gibi sonraki nesillere intikal etmiş, aslen zâyi olsa bile, muhtevası zamanımıza kadar gelmiştir.

Câhiliye devri kâtiplerinden Sa'd İbn Ubâde, Amr İbn Hazm, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Omer İbni'l-Hattâb ve daha bir çok sahabînin, Hazreti Peygamberden hadîs yazdıklarını belirten haberler zikredilir. Biz, burada misal olmak üzere ancak bir kısmına temas etmiş bulunuyoruz. Bu misaller, hadîslerin, hicretin ikinci ve üçüncü asrından sonra yazılmağa başladığını ileri süren bazı garplı müsteşrıklerin hatalı görüşlerini ortaya koymağa kâfî gelecektir. Onların bu çeşit davranışları, diğer mevzularda da olduğu gibi, İslâm dininin ikinci kaynağını teşkil eden hadîs ve sunneti zayıflatmağa matuf gibi görülmektedir. Çünkü Ahmed İbn Hanbel'in dediği gibi sunnet, Kur'ân ilminin öğrenilmesinde yagâne vâsıtadır; sunnet olmaksızın Kur'ân ilmini öğrenmeğe kalkışanlar dalâlete düşerler. Bu bakımdan, sunnetin yok olması, Kur'ân ilminin yok olması demektir.

59 er-Râmahurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, Bâbu'l-Kitâbe; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Taqyîdul-ılm*, s. 95-96.

II. BÖLÜM

HADÎS RÂVİLERİ

SAHABÎLER

Hazreti Peygamber devrinde vücuda geldiğini daha evvelki bahislerimizde gördüğümüz geniş hadîs külliyatının, sonraki nesillere naklinde, sahabe neslinin birinci derecede rol oynadığı, herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İkinci nesil, keza ayni şerefi kazanmış ve Hazreti Peygamberin senâ'ına mazhar olmuş tâbi'ûn neslidir. Fakat sahabe veya tâbi'ûn kimlerdir., kimlere bu isimler verilmiştir. bunların hadîs rivayetinde gerçek rolleri ne olmuştur?.. Bu gibi sualler, bu mevzu çerçevesi içerisinde ilk akla gelen suallerdir ve cevaplarının, kısa da olsa verilmesi gerekir.

14. Sahabî kimlere denir?

Bir çok hadîsçiler tarafından kabul olunan tarife göre *sâhib* (cem'i: ashâb) veya *sahabî* (cem'i : sahabe), Hazreti Peygamberi gören veya onunla sohbet eden müslümanlardır. Ancak, usulcülerden bazıları bu tarifi kabul etmemişler ve daha çok tahdît yoluna giderek, onu, sadece görmenin sahabî olmağa kâfi gelmiyeceğini, hiç olmazsa, bir veya bir kaç sene onunla beraber bulunmak veya birlikte bir gazveye iştirak etmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Maamafih, yine usulcülerin çoğu bu tarifi kabul etmemişlerdir. [60]

Hazreti Peygamberi ârızî sebeplerle görmiyen (meselâ âmâ), fakat onun sohbetinde bulunanlar da sahabî olarak kabul edilmişlerdir. Meselâ, âmâ İbn Ummi Mektûm, sahabîden addedilmiştir.

Hazreti Peygamberi gören veya onunla sohbet eden bir müslüman, sonradan irtidad ederse, İslâm vasfı gibi sahabî olmak vasfını

60 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 396.

da kaybeder. Ancak, tekrar ihtida etmek suretiyle bu vasfı kazanabilir.

Sahabî olabilmek için bülûğ şart koşulmamıştır. Temyiz kaabiliyetine sâhip her küçük çocuk, sahabî sayılır. Temyîz kaabiliyetine sâhip olmıyan yeni doğmuş çocuklarla çocukluğundan itibaren aynı vasfı taşıyan yaşlılar da sahabî olamazlar.[61]

Usul kitapları, bir şahsın sahabîliğini ortaya koyacak çeşitli yollar zikrederler. Bunların en mühimmi tevatür yoludur. Yâni yalan üzerinde ittifak etmelerine imkân olmıyan kalabalık bir cema'atin, bir şahsın sahabî olduğuna şehadetleridir. Diğer yollar, tevatürün daha aşağı derecesi olan *istifâde* ve *şöhret* ile; bir sahabînin, "fulan kimse sahabîdir" şeklindeki şehadeti ve bir de bir şahsın, kendisi hakkında "ben sahabîyim" demesidir. Ancak, bu son şıkta dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Kendi şahsı hakkında beyanda bulunan kimsenin, adaletinin ve Hazreti Peygamberle sohbetinin bilinmesi icab eder. Son sahabînin, 100 veya 110 Hicrî senelerinde vefat ettiği gözönünde bulundurularak, bu târihten sonra kendisinin sahabî olduğunu iddia eden kimselere inanmamak lâzımdır,

15. **Sahabîlerin tabakaları.**

Hadîsçiler, sahabîleri, derece, itibar ve fazîlet bakımından muhtelif tabakalara ayırmışlardır. Bunlar arasında, el-Hâkim en-Naysâbûrî'nin tasnîfi çok şöhret kazanmıştır. Bu tasnîfe göre sahâbe, fazîlet bakımından 12 tabakaya ayrılır. Bunlar sırasıyle şöyledir:

1. Mekke'de ilk defa müslüman olanlar. Bunlar arasında cennetle tebşîr edilen şu on sahabî de vardır: İlk dört halîfe, yâni Ebû bekr, Omer İbnu'l-Hattâb, Osmân İbn Affân, Alî İbn Ebî Tâlib ile Talha İbn Ubeydillah, ez-Zubeyr İbnu'l-Avvâm, Abdurrahman İbn Avf, Sa'd İbn Ebî Vaqqâs, Ubeyde İbnu'l-Cerrâh ve Sa'd İbn Zeyd,

2. Dâru'n-Nedve âzaları,

3. Habeşistan'a hicret eden müslümanlar,

4. Birinci Akabe'de Hazreti Peygambere bî'at eden müslümanlar,

5. İkinci Akabe'de Hazreti Peygambere bî'at eden müslümanlar,

6. Hazreti Peygamber, Kuba'da iken kendisine iltihak eden müslümanlar,

61 Aynı eser, s. 397.

7. Bedr savaşına iştirak eden müslümanlar,

8. Bedr savaşı ile Hudeybiye muahedesi arasında hicret eden müslümanlar,

9. Hudeybiye yakınındaki ağaç altında Hazreti Peygambere bî'at eden müslümanlar,

10. Hudeybiye muahedesi ile Mekke'nin fethi arasında hicret eden müslümanlar,

11. Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olanlar.

12. Mekke'nin fethinde ve Hazreti Peygamberin son haccında kendisini gören çocuklar.[62]

16. Sahâbîlerin sayısı.

Sahabîlerin sayısı hakkında kat'î bir rakam söylenmemiştir. Ebû Zur'a er-Râzî, Hazreti Peygamberin vefat ettiği sıralarda Mekke,Medine ve civarlarında 114 bin müslüman bulunduğunu söyler. el-Medînî "yüz binden fazla" demek suretiyle yukarıdakine yakın bir rakam vermekle beraber er-Râfi'î ve eş-Şâfi'î, 60 bin rakamını ileri sürerler.[63]

Sahabîlerin tercemei hallerine tahsis edilen eserlerde sahabî sayısının 10 binin üzerine çıkmaması da bu mevzuda kat'î bir bilginin mevcut olmadığını gösterir.

17. Sahabîlerin adaleti.

Mubtedi' fırkalar müstesnâ, bütün ehli sunnet, gerek Kur'âna ve gerekse hadîs ve sunnete taalluk eden meselelerde, her sahabînin itimada şayân "udûl" kimseler olduğunu kabul etmiş, bilhassa hadîslerin, sahîhini sakîminden ayırt etmek maksadiyle girişilen cerh ve ta'dîl faaliyetinde, onları, tamamiyle tenkit hârici tutmuştur. Çünkü Allah'a ve Resûl'üne îmân ederek İslâm peygamberinin safında yer alan bir sahabînin adaleti, Allah'ın ve Rasûl'ünün ta'dîli ile sâbit olmuştur. Kur'ânı Kerîmin muhtelif yerlerinde, sahâbeyi hedef tutan çeşitli âyetler vardır:

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emr, kötülüğü nehyedersiniz, Allah'a inanırsınız".[64]

62 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 22-24.

63 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 405-406.

64 Âli Imrân sûresi, ây. 110.

"Biz sizi, işte böylece, insanlara, Rasûl de size bir numûne olsun diye vasat (âdil ve güzîde) bir ümmet kıldık".[65]

"Mu'minler, ağaç altında sana bî'at ettikleri vakit, Allah, onlardan razı olmuştu ve onların kalplerindekini bildi de onlara huzur ve yakîn bir zafer verdi".[66]

"Muhacirîn ile ensardan ileri ve evvel gelenler ve iyilikte onlara tâbi olanlardan Allah râzı oldu; onlar da Allah'tan râzı oldular".[67]

"Ey Peygamber, Allah, sana ve sana tâbi olanlara yeter".[68]

"(O mallar), yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlere aittir. Onlar, yalnız Allah'ın fadl ve rızasını isterler, Allah'a ve Rasûl'üne yardım ederler; işte gerçek sâdık bunlardır".[69]

Zikretmiş olduğumuz bu âyetler, sahabenin ta'dîli hususunda tam bir kat'ıyyet ifade eder ve başka her hangi bir kimsenin, onlar hakkında bir mütalaa serdine lüzum bırakmaz. Oysa ki bu mevzuda Hazreti Peygamberden de sayılamıyacak kadar çok hâdîs gelmiştir. Bu hadîslerin en meşhuru tevatür derecesinde rivayet edilen "hayru'n-nâsi karnî, summa'llazîne yelûnehum, summe'llezîne yelûnehum" (= İnsanların en hayırlısı, benim mu'âsırlarım, sonra onları takîb edenler, sonra onları takîb edenlerdir) hadîsidir.[70]

18. Sahabîlerin, rivayet ettiklari hadîs sayısı bakımından iki gruba ayrılması

Usûl kitapları, sahabîleri, rivayet ettikleri hadîs sayısına göre iki gruba ayırmışlardır. Birinci grupta, çok sayıda hadîs rivayet eden sahabîleri zikretmişlerdir ki bunların başında Ebû Hurayra gelir. Es-Suyûtî'nin *Tedrîbu'r-râvî*'de verdiği bilgiye göre[71], bu meşhur sahabî, 5374 hadîs rivayet etmiş, el-Buhârî ve Muslim, bu hadîslerin 325 ini *el-Câmi'u's-Sahîh*'lerine ittifakla almışlardır. Ayrıca el-Buhârî 93, Muslim de 189 hadîsle infirad etmiştir. Yine es-Suyûtî'nin eş-Şâfi'îden naklen

65 Baqara sûresi, ây. 143.

66 Feth sûresi, ây. 18.

67 Tevbe sûresi, ây. 101.

68 Enfal sûresi, ây. 64.

69 Haşr sûresi, ay. 8.

70 Hadîsin varyantları için Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-kifâye*, s. 46, 47; el-Buhârî, *Sahîh*, IV. 189.

71 Bkz. s. 401-403; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs şerh ihtısâri ulûmi'l-hadîs*, s. 211-212. - Burada Ahmed İbn Hanbel'in *musned*'inde yer alan hadîslerle yukarıda verilen rakamlar arasında mukayese imkânını sağlayan bir liste mevcuttur ve muellifinin de işaret ettiği gibi, mühim olan mesele, mükerrer hadîslerin tesbit edilip gerçek rakamın bulunmasıdır.

verdiği habere göre, Ebû Hurayra, zamanında hadîs rivayet edenlerin en kuvvetli hâfızı idi. Kendisinden, 800 den fazla kimse hadîs rivayet etmiştir.

Ebû Hurayra'dan sonra, rivayet ettiği 2630 hadîsle Abdullah İbn Omer İbni'l-Hattâb gelir. Bunu, sırasıyle 2286 hadîsle Enes İbn Mâlik, 2210 hadîsle Hazreti Âişe, 1660 hadîsle Abdullah İbn Abbâs, 1540 hadîsle Câbir İbn Abdillah, 1170 hadîsle Ebû Sa'îd el-Hudrî takip eder. İsimleri zikredilen bu sahabîlerden başka binin üzerinde hadîs rivayet eden kimse yoktur.

"El-Muksirûn" denilen ve çok sayıda hadîs rivayet eden bu grubun yanında bir de az sayıda hadîs rivayet eden ve "el-mukıllûn" denilen ikinci grup sahabîler vardır ki dört halife ile ekser sahabe bunlar arasında yer alır. Ashabın büyük bir kısmının ve bilhassa ilk dört halîfe gibi en meşhurlarının, az sayıda hadîs rivayet edenler arasında bulunmasını, muhtelif sebepler ileri sürerek izah etmek mümkündür. Bu hususta ilk akla gelen şık, şüphe yoktur ki Hazreti Peygamberle olan sohbet müddetinin kısalığıdır. Maamafih bu şık, ekser sahabî hakkında sahîh kabul edilse bile, ilk dört halîfenin, Hazreti Peygamberle sohbetlerinin kısa sürdüğünü ileri sürmek mümkün değildir. Bununla beraber, harpler, devlet işleriyle iştigal, diğer bir çok sahabîyi hadîs rivayetinden alıkoyduğu gibi ilk dört halifeyi daha fazla meşgul edecektir. Bilhassa Osmân İbn Affân'ın katlinden sonra genişleyen fitne, şî'a ve havâric gibi fırkaların doğuşu, uydurma hadîslerin çoğalıp yayılmasında en büyük âmil olmuştur. Bu ise, Alî İbn Ebî Tâlib ile böyle hâdiselere adı karışan bir çok sahabîden hadîs rivayetinin azalmasına vesile teşkil etmiştir.

Nihayet bu mevzuda zikredilebilecek mühim sebeplerden biri de yukarılarda zikretmiş olduğumuz Ebû Hurayra hadîsindeki hırs meselesidir. Her sahabînin hadîs öğrenmeğe karşı sâhip olduğu hırs, farklıdır; bazıları, bütün ömürlerini bu işe vakfettikleri halde, diğer bazıları onu, vak'aların seyrine bırakmışlardır. Nitekim, Ebû Hurayranın "muhacirler, çarşıda ticaretle, ensarîler, bağ ve bahçelerinde ziraatle uğraşırlarken, (ben), karın tokluğuna Hazreti Peygambere hizmet ediyor ve hadîs topluyordum; başkalarının bilmediği şeylere şâhid oluyordum" sözleri, bunun en güzel ifadesini teşkil etmektedir.

TÂBİ'ÎLER

19. Tâbi'î kimlere denir?

Tâbi' veya tâbi'î (cemi:tâbi'ûn) nin tarifi hakkında bazı ihtilâflar meydana gelmiştir. El-Hâkim en-Naysâbûrî, bir sahabîye mülâkî

olan kimseleri, tâbi'ûndan addetmekle beraber, el-Hatîb el-Bağdâdî, mücerred likâ'ın kâfi gelmiyeceğini, bir kimsenin tâbi'î olabilmesi için bir sahabî ile bir müddet sohbet etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.[72] Maamafih ekser hadîslçiler, el-Hâkim'in tarifini kabul etmişler ve herhangi bir sahabîye mulâkî olan bir şahıs hakkında, bu tarife göre hüküm vermişlerdir. Meselâ, Muslim ve İbn Hıbbân, el-A'meş (Ö. 148) i tâbi'ûndan addetmişlerdir; zira el-A'meş, Enes İbn Mâlik'e mulâkî olmuş, ondan musned rivayeti olmasa bile, onu görmüştür.[73] Keza, Yahyâ İbn Ebî Kesîr (Ö. 129), Enes'e, Mûsâ İbn Ebî Â'işe, Amr İbn Hureys'e mulâkî oldukları için tâbi'ûndan sayılmışlardır.[74]

El-Hâkim, tâbi'îleri onbeş tabakaya ayırmış ve bu tabakaların ilkinde, *Aşere-i mubeşşere*'ye mulâkî olduklarını zikrettiği bazı isimler vermiştir. Bunlar arasında, Sa'îd İbnu'l-Museyyib (Ö. 93), Qays İbn Ebî Hâzım (Ö. 98), Ebû Osmân en-Nehdî (Ö. 100) ve diğer bazı isimler daha vardır.[75] Ancak, İbnu's-Salâh, Sa'îd İbnu'l-Museyyib'in *aşere-i mubeşşere*'ye mulâkî olduğu hususundaki el-Hâkim'in sözüne itiraz etmiş ve "onun, Sa'd İbn Ebî Vaqqâs müstesnâ, *aşere-i mubeşşere*'nin hiç birisine mulâkî olmadığını" söylemiştir.[76]

El-Hâkim, tâbi'îlerin onbeş tabaka olduğunu zikretmekle beraber, bunlardan, yalnız ilk üç tabakaya mensûb olan bazı isimler vermiş, diğer tabakaları saymamıştır.[77]

Tâbi'îler, yukarılarda zikretmiş olduğumuz "hayru'n-nâsi karnî..." hadîsi şerîfine göre, sahabeden sonra gelen en hayırlı nesildir. Hadîsler, sistemli bir şekilde, onlar tarafından toplanmış ve yazılmıştır. Sayıları hakkında herhangi bir rakam ileri sürülmemiştir. Esasen, bilhassa Hazreti Peygamberin vefatından sonra dört bir tarafa yayılan sahabîlere mulakî olan her şahıs tâbi'î addedildiği için, bunlar sayılamıyacak kadar çoktur. İslâmî ilimler ve bilhassa hadîs sahasında en meşhur tâbi'îler şunlardır:

Mekke'de: Abdullah İbn Abbâs'ın kölesi Ikrime (Ö. 105), Atâ İbn Ebî Rabâh (Ö. 115), Ebu'-z-Zubeyr Muhammed İbn Muslim (Ö. 128).

72 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 416; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 274; Ahmed M. Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 216.

73 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 416.

74 Aynı yer.

75 el-Hâkim Ebû Abdillâh, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 42.

76 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 274-275.

77 Bkz. el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet Ulûmi'l-hadîs*, s. 42.

Medîne'de: Sa'îd İbnu'l-Museyyib (Ö. 93), Suleymân İbn Yesâr (Ö. 93), Urva İbnu'z-Zubeyr (Ö. 94), Sâlim İbn Abdillah İbn Omer (Ö. 106), el-Qâsım İbn Muhammed İbn Ebî Bekr (Ö. 112), Abdullah İbn Omer İbni'l-Hattâb'ın kölesi Nâfi' (Ö. 117), İbn Şihâb ez-Zuhrî (Ö. 124), Ebû'z-Zinâd (Ö. 130).

Kûfe'de: Alqama İbn Qays en-Naha'î (Ö. 62), İbrâhîm en-Naha'î (Ö. 96), Âmir İbn Şurâhîl eş-Şa'bî (Ö. 104).

Basra'da: El-Hasan el-Basrî (Ö. 110), Muhammed İbn Sîrîn (Ö. 110), Qatâde (Ö. 117).

Şam'da: Qabîsa (Ö. 86), Omer İbn Abdi'l-Azîz (Ö. 101), Mekhûl (Ö. 118).

Yemen'de: Tâvûs İbn Keysân (Ö.106), Vehb İbn Munebbih (Ö. 110).

Burada, tâbi'îlerin hadîs kitâbeti ve rivayetindeki mertebelerini anlamak için bazılarının tercemei hallerinden kısaca bahsedeceğiz.

20. **Bazı Meşhur Tâbi'îler: İbn Şihâb ez-Zuhrî.**

Ez-Zuhrî, Hicrî 50, bir rivayete göre 51 senesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren halifelerin yanında bulunmuş ve onların teşviki ile hadîs öğrenmeğe başlamıştır. Omer İbn Abdi'l-Azîz, hilâfete geçtiği zaman, hadîslerin resmî kanaldan toplanması faaliyetine girişmiş ve muhtelif vilâyetlerde bulunan vâlilerine mektuplar göndererek, bulundukları yerlerde, hadîs rivayetiyle şöhret kazanmış olan kimselerin hadîslerini yazıp kendisine göndermelerini emretmiştir. Bu mektuplardan birisinin de ez-Zuhrî'ye geldiği zikredilir. [78] Fakat, onun hadîs kitabetindeki faaliyeti Hişâm İbn Abdi'l-Melik'in hilâfeti zamanında görülür. Bu halîfe, kaynakların verdiği malûmata göre, ez-Zuhrî'yi, çocukları için hadîs yazmağa memur etmiş ve hattâ yanına iki de kâtip göndermiştir. Kâtipler, bir sene müddetle ondan hadîs yazmışlardır. [79] Bu kâtiplerden birisinin, meşhur hadîs râvilerinden Şu'ayb İbn Ebî Hamza olduğu zikredilmekle beraber ikinci kâtibin kim olduğu hakkında her hangi bir kayda rastlanmamıştır. Şu'ayb İbn Ebî Hamza' (Ö. 162) nın tercemei hâlinden bahseden biyografik kaynaklar, onun kâtip olduğunu ve sultan için, ez-Zuhrî'den imlâ yolu ile hadîs yazdığını zikrederler. [80]

78 Goldziher, II. 210.

79 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. V. 143.

80 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II. /1,345; İbn Hacer, *Tehzîb et-tehzîb*, IV. 351; ez-Zehebî, *Târıhu'l-İslâm*, V. 151.

Ez-Zuhrî'nin halifeler için yazdığı hadîslerin azameti hakkında Ma'mer İbn Râşid'in şu sözü, bize kâfi bir bilgi vermektedir. "Biz, kendimizi, ez-Zuhrî'den pek çok hadîs rivayet eden bir kimse zannederdik; fakat yanıldığımızı, el-Velîd öldürülüpte hazinelerinden ez-Zuhrî'ye ait yüklerle kitap çıkarıldığını gördüğümüz zaman anladık". [81]

Ez-Zuhrî, Hicrî 124 senesinde Şam'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

21. Sa'îd İbnu'l-Museyyib (İbn Hazn İbn Ebî Vehb el-Quraşî).

Medîne'nin meşhur yedi fakîhinden birisidir. Omer İbnu'l-Hattâb'ın hilâfetinin ikinci senelerinde dünyaya gelmiştir. Sa'd İbn Ebî Vaqqâs, Ebû Hurayra, Abdullah İbn Omer, Abdullah İbn Amr gibi bir çok meşhur sahabîleri görmüş ve onlardan hadîs dinlemiştir. Hadîsle fıkhı, zühdle ibadeti şahsında cemetmiş, fetvalarıyle büyük bir şöhret kazanmıştır. Abdullah İbn Omer, kendisine bir mesele hakkında sual soran bir şahsa "Sa'îd İbnu'l-Museyyib'e git ve ona sor, sonra da verdiği cevabı bana bildir" demiştir; bu şahıs, Sa'îd'e gelerek sualini sormuş, sonra İbn Omer'e aldığı cevabı bildirmiştir. Bunun üzerine İbn Omer "ben size onun ulemâdan birisi olduğunu söylemedim mi?" diyerek onu methetmiştir.[82] Ondan bir çok hadîs rivayet etmekle şöhret kazananlardan ez-Zuhrî ve Mekhûl, hadîs aldıkları imamlar arasında Sa'îd İbnu'l-Museyyib'ten daha fakîh bir kimse görmediklerini açıkça belirtmişlerdir.[83]

Sa'îd İbnu'l-Museyyib zuhd ve ibadet sâhibi olarak da şöhret kazanmıştır. Kendisinden rivayet edilen haberlere göre, 40 defa haccetmiş, birinci saftaki yerini muhafaza etmek maksadiyle 50 sene müddetle câmide namaz kılmış ve namaz esnasında bir tek adamın kafasını görmemiştir.[84] Yine rivayete göre, 50 sene yatsı namazının abdesti ile sabah namazı kılmıştır.[85]

Hadîs sahasındaki şöhreti ise bunların üstündedir. Ebû Hurayra'nın kızı ile evlendiği için, onun hadîslerini en iyi bilenlerden addedilir.

Sa'îd İbnu'l-Museyyib, Hicrî 93 senesinde vefat etmiştir. Bununla beraber, vefat tarihi hakkında zikredilen bu rakam kat'î değildir; onun,

81 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V. 141.
82 İbn Hallikân, *Vafeyatu'l-a'yân*, II. 117.
83 Aynı yer ve ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I. 54.
84 İbn Hallikân, *Vafeyâtu'l-a'yân*, II. 117.
85 Aynı yer.

89 da, 91, 92 ve 93 de öldüğü söylendiği gibi, 105 senesinde öldüğünü söyliyenler de olmuştur.

22. Sa'îd İbn Cubeyr.

İbn Abbâs, Adî İbn Hâtim ve İbn Omer gibi bazı meşhur sahabîlerden hadîs dinlemiştir. İlminin büyük bir kısmının İbn Abbâs ile Abdullah İbn Omer'den geldiği söylenir. Bilhassa tefsir sahasında şöhret kazanmış ve halife Abdu'l-Melik İbn Hişâm için bir de tefsir kitabı yazmıştır.[86] Kûfe halkı Abdullah İbn Abbâs'la birlikte hacc ederken ona bazı meseleler hakkında sual sorarlar, o da "sizde Sa'îd İbn Cubeyr yok mu? Gidiniz ve ona sorunuz" derdi.[87]

Sa'îd İbn Cubeyr, hadîs kitâbetiyle de şöhret kazanmıştır. Bilhassa Abdullah İbn Abbâs'tan hadîs yazarken kâğıdı dolar, diğer hadîsleri elbisesine, ayakkabısına ve avcuna kaydeder, eve döndükten sonra da onları tekrar kâğıda geçirirdi[88] Atâ İbn Ebî Rabâh'ın hacca ait, Tâvus İbn Keysan'ın halâl ve harama ait, Mucâhid'in tefsire ve Sa'îd İbnu'l-Museyyib'in talâka ait meselelerdeki bilgilerini şahsında cemetmişti.[89] Bu bilgileri, kendisinden Ca'fer İbn Ebi'l-Muğîre, Ebû Bişr Ca'fer İbn İyâs, Eyyûb es-Sahtiyânî, el-A'meş ve Atâ İbnu's-Sâib gibi bir çok meşhur hadîsçiler rivayet etmişlerdir.

Sa'îd İbn Cubeyr, Hicrî 95 senesinde el-Haccâc tarafından öldürülmüştür.

Tâbi'ûn tabakası içerisinde, hadîs rivayetiyle şöhret kazanmış yüzlerce isim saymak mümkündür. Biz burada, sadece üç tâbi'înin tercemei hâlini vermekle iktifa ettik.

23. Muhadramlar.

Câhiliye ve İslâm devirlerini idrak ettikleri halde Hazreti Peygamberle sohbeti olmıyanlara *muhadram* (cem'i: *muhadramûn*) denilmiştir. İbnu's-Salâh ve es-Suyûtî, Muslim İbnu'l-Haccâc'tan naklen bunların yirmiye bâliğ olduğunu zikretmişlerse de bu adedi daha fazlaya çıkaranlar vardır.[90] Muhadramların en meşhurları şunlardır:

86 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, III./1,332.

87 ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I.76

88 İbn Sa'd, *Tabaqât*, VI. 179; Ahmed İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ılel ve ma'rifeti'r-ricâl*, I. 50 (Hadîs No. 281).

89 İbn Hallikân, *Vafeyâtu'l-a'yân*, II. 113.

90 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 281; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 420.

Ebû Amr eş-Şeybânî, Suveyd İbn Gafele, Amr İbn Meymûn, Abd Hayr İbn Yezîd, Ebû Osmân en-Nehdî, Abdurrahman İbn Mell, Ebu'l-Halâl el-Atekî, Ebû Muslim el-Havlânî ve el-Ahnef İbn Qays.

24. **Etbâ'u't-tâbi'în.**

Hazreti Peygamberin, yukarıda zikretmiş olduğumuz hadîsi şerîfinde, üçüncü derecede hayırlı nesil olarak zikri geçenlerdir. Bu nesle mensub olanlar, çok defa tâbi'îlerle karıştırılırlar ve her hangi bir sahabîyi idrak etmedikleri halde tâbi'ûndan addedilirler. el-Hâkim, etbâ'u't-tâbi'îne mensub olan bazı isimler vererek, bunların ekseriya, cedlerine nisbet edilerek tâbi'ûndan addedildiklerini zikreder ve bu bakımdan, etbâ' marifeti, hadîs ilminin en mühim kollarından biridir, der.[91]

El-Hâkim'in vermiş olduğu bu isimler arasında, meselâ, İbrâhim İbn Muhammed İbn Sa'd İbn Ebî Vaqqâs vardır ve sahâbeden hiç kimse ile karşılaşmamıştır; çok defa İbrâhim İbn Sa'd İbn Ebî Vaqqâs olarak zikredilir ve bunu işiten râvi, İbrâhim'i, meşhur sahabî Sa'd İbn Ebî Vaqqâs'ın oğlu zannederek, onu, tâbi'ûndan sayar. Keza, Hafs İbn Omer İbn Sa'd, ceddine nisbet edilir ve tâbi'ûndan addedilir; halbuki Sa'd, sahabîdir, Hafs ise onu idrak etmemiştir.[92]

Etbâ'u't-tâbi'în devri, hadîs tahammülü ve rivayeti usullerinin en mükemmel şekle girdiği devir sayılır. Bu devrede, hadîslerin, gelişi güzel toplanıp sahîfelerde sıralanmasıyle iktifa edilmemiş, aynı zamanda mevzularına göre bâblara ayrılmış, bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu hususta er-Ramahurmuzî bize şu malûmatı vermektedir: "Bildiğime göre hadîsleri ilk tasnîf eden kimse, Basra'da er-Rebî' İbn Subeyh (Ö. 160), Sa'îd İbn Ebî Arûbe (Ö. 156), Yemen'de Hâlid İbn Cemîl ve Mamer İbn Râşid (Ö. 152), Mekke'de İbn Cureyc (Ö. 150), Kûfe'de Sufyân es-Sevrî (Ö. 161)...dir.[93] Şüphesiz, bu devreye ait, zamanımıza kadar intikal eden en mühim musannaf eser, Mâlik İbn Enes (Ö. 179) in *el-Muvattâ*'ıdır.

Yukarıdan beri zikretmiş olduğumuz bu üç nesil, sahâbe, tâbi'ûn ve etbâ'u't-tâbi'în, İslâm dininin, Kur'ânı Kerîmden sonra ikinci esas kaynağı olan hadîslerin toplanıp muhafaza edilmesinde ve müteâkıp nesillere rivayetinde en mühim rolü olan kimselerdir.

91 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 48.
92 Aynı eser, s. 47.
93 er-Râmahurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, v. 126a.

HADÎS RÂVİLERİNDE ARANAN ŞARTLAR

Hadîs rivayet eden râvilerin şahıslarında, rivayet ettikleri hadîslerin kabul edilebilmesi için bazı şartlar aranır. Bu şartlardan herhangi birisinin o râvide bulunmaması, hem râvinin zayıf addedilmesine hem de rivayetinin reddine sebep olur. Eş-Şâfi'î, bu şartları toplu bir şekilde şöyle sıralamıştır:

"...Hadîs rivayet eden bir râvi: dîninde *siqa;* hadîsinde *sıdq* ile marûf; rivayet ettiği şeyi bilir (âqıl); hadîsin manâsını bozacak lafzı anlar (âlim), yahut hadîsi, işittiği şekilde harfleriyle rivayet eder ve manâ üzere rivayet etmez, -zira, manâ üzere rivayet ederse, manâyı bozacak lafzı anlamamış demektir, bu halde halâlı haram yapabilir-; hıfzından veya kitabından rivayet ederse hâfız; bir hadîsin rivayetinde diğer hâfızlarla birleşirse, rivayet ettiği hadîs, diğerlerinin hadîsine uyar; mulâkı olduğu şahıslardan işitmediği şeyleri, ve *siqât*'ın, Hazreti Peygamberden rivayet ettiği hadîslere muhalif rivayet etmez ve hadîsi Hazreti Peygambere kadar mevsûl olursa, bu râvinin rivayet etmiş olduğu hadîsin alınmasında tereddüt edilmez".[94]

Eş-Şâfi'î'nin bu ibarelerinde toplanan şartlar, gerek İbnu's-Salâh'ta ve gerekse en-Nevevî'nin *Taqrîb*'i ile onun şerhi *Tedrîb*'de görüldüğü gibi, meşhur hadîs ve fıkıh imamları tarafından formüle edilmiş ve "bir râvinin, rivayetinin kabul edilebilmesi için adalet ve zabt şart koşuldu" denilmiştir.[95] Adalet, İslâm ve akıl ile, zapt ise müteyakkız ve hâfız olmakla izah edilmiştir. Şimdi, bu şartlar üzerinde kısaca duralım.

25. **Râvinin adaleti.**

Adaletten murad, râvinin din işlerinde tam istikamette olması, fısk ve fücûrdan uzak bulunmasıdır. Bu râvi, dinî farîzayı gereği gibi ifa eder, emr olunanı işler, nehyolunandan kaçınırsa adl ile mevsûf olur. Nitekim böyle kimseler hakkında, *dîninde adl ile mevsûf, hadîsinde sıdq ile marûf,* denir.[96]

Bir râvinin adaleti, bazan, adaleti sâbit olan kimselerin o râvinin adaleti hakkında şehadet etmeleriyle, bazan, adaletinin, ilim ehli arasında şöhret kazanmasıyle ve *siqa* (güvenilir) olan kimselerin, o râviden senâ ile bahsetmeleriyle bilinir. Bu ikinci şıkta, râvinin adaletinin tesbiti hususunda herhangi bir beyyine veya şâhit aranmaz. Meselâ, Mâlik İbn Enes, Şu'be İbnu'l-Haccâc, Sufyân es-Sevrî ve Sufyân İbn Uyey-

94 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye,* s. 23, 24.

95 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs,* s. 114; es-Suyûtî, *Tedrıbu'r-râvî,* s. 197

96 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye,* s. 80.

ne, el-Evzâ'î, Abdullah İbnu'l-Mubârek, Veki' İbnu'l-Cerrâh, Ahmed İbn Hanbel, Yahyâ İbn Ma'în, Alî İbnu'l-Medînî ve bunların emsali bir çok hadîsçilerin adaleti, ilim ehli arasında büyük bir şöhret kazanmış ve her biri hakkında diğerleri, hayır ve senâ ile bahsetmişlerdir.

İbn Abdi'l-Barr, -İbnu's-Salâh ve en-Nevevî'nin beyanlarına göre-bu mevzuda daha geniş bir tarif yapmış ve "ilim hâmili olan herkes, o ilimle meşguliyeti bilindiği müddetçe, daima adalet ile mevsûftur" demiştir.[97] El-Hatîb'in, Ebû Zur'a tarikıyle İbn Câbir'den naklettiği bir haber de aşağı yukarı İbn Abdi'l-Barr'in tarifine uymaktadır; bu haberde denildiğine göre "ilim, yalnız ilim tâlibi olarak bilinen kimseden alınır".[98] Ayni haberin bir başka varyantı "ilim, yalnız âlimlerle oturup kalkan kimselerden alınır, zira bu, o kimselerin ilim tâlibi olduklarına delâlet eder"; âlimlerle mücaleseti bilinen kimseler ise adl ile mevsûftur ve onların sair halleri hakkında araştırma yapmağa lüzum yoktur.[99]

İlim talebiyle şöhret kazanmamış veya âlimler tarafından ilim tâlibi olarak tanınmamış olan kimselere, hadîs dilinde *mechûl* denir. Bu gibi kimselerden yalnız bir kişi rivayet ettiği için, onların hadîsleri de bilinmez. Meselâ, Abdullah İbn Eğar el-Hemdâni, el-Heysem İbn Haneş, Mâlik İbn Eğar (bunlardan yalnız Ebû İshâk es-Sebî'î rivayet etmiştir), el-Hezhâz İbn Mîzen (yalnız eş-Şa'bî rivayet etmiştir), Yezîd İbn Suhaym (yalnız Hılâs İbn Amr rivayet etmiştir) ve Curey İbn Kuleyb (yalnız Qatâde rivayet etmiştir) gibi bir çok kimseler meçhûl râvilerdendir. Bunlardan, iki veya daha fazla kimse rivayet ederse cehalet vasıfları kalkar ve ilim ile şöhret kazanırlar. Bununla beraber, böyle kimseler, adalet vasfına sâhip değillerdir".[100]

26. **Râvinin müslüman olması.**

İslâm vasfı, umumiyetle adaletin tafsili olarak zikredilmiştir. Şüphe yoktur ki hadîs nakleden bir râvi, her şeyden önce, bu dine taaluk eden meselelerle ilgili haberleri naklettiği için, bu nakillerin mes'uliyetini yüklenmektedir; bu sebeple onun, müslüman olması kadar tabi'î bir şey tasavvur edilemez. Aksi halde, İslâmiyetin ikinci ana kaynağını teşkil eden hadîslerin, müslüman olmayan şahıslar tarafından ifsad

97 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 115; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 199.
98 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 88.
99 Aynı yer.
100 Aynı eser, s. 89.

edilmiyeceği hiç bir şeyle temin edilemez. Bundan dolayı, hadîs râvilerinin müslüman olması tabi'î görülmüş ve açık bir şart olarak belirtilmek lüzumu hissedilmemiştir. Bununla beraber, adalet vasfı içerisinde, İslâm'ın zikredilmesiyle, müslüman olan râvinin, fısk ve fücûrdan uzak, ibadet ve itikadiyle gerçek İslâm vasıflarına sâhip bulunması kasdedilmiştir.

Hadîs rivayetinde durum böyle olmakla beraber, hadîs tahammülünde (yâni işitilmesinde ve alınmasında) İslâm, şart olarak ileri sürülmemiştir. Herhangi bir kimse, müslüman olmadığı halde İslâmiyetle ilgili haberleri işitip öğrenebilir, gerekirse yazabilir; fakat hiç bir zaman bu haberleri bir müslümana rivayet edemez, daha doğrusu rivayeti kabul edilemez. Bununla beraber, o şahıs sonradan müslüman olursa, hâl-i şirkinde işitmiş olduğu haberleri rivayet edebilir.[101] Nitekim, sahabe arasında, müslüman olmadan önce Hazreti Peygamberi işiten ve bilâhare ondan işitmiş oldukları haberleri rivayet eden bazı kimseler vardır.

27. **Râvinin zâbıt olması.**

Zabt, bir râvinin, işitmiş olduğu hadîsi, başkasına rivayet edinceye kadar herhangi bir tebdil veya tağyîre maruz bırakmadan işittiği şekilde hâfızasında tutması ve lüzumu halinde aynen tekrarlayabilmesidir. Bu bakımdan, hâfıza, râvide aranan zabt şartı içerisinde mülahaza edilmiştir. Çünkü hâfıza bakımından zayıf olan bir râvi, işitmiş olduğu hadîsleri aynen rivayet edemiyeceğinden zabt bakımından zayıf demektir. Bir râvinin zabt bakımından kuvvet ve kudreti, rivayet ettiği hadîslere, aranılan şartları hâiz başka râvilerin muvafakatiyle bilinir. Eğer bir râvinin hadîsleri, zabt şartını hâiz diğer râvilerin hadîslerine muhalif olursa, o râvi, zabt bakımından zayıf addedilir.

28. **Râvinin âqıl ve bâliğ olması.**

Akıldan murad, hadîs râvisinin temyiz kabiliyetine sâhip olmasıdır. Bu sebeple, hadîs rivayetinde belirli bir yaş haddi konulmamış, temyiz kudreti olan her yaştaki çocukların rivayetleri kabul edilmiştir. Ancak akıl şartı içerisinde bülûğ zımnen mülahaza edildiği için, bülûğ çağına girmemiş bir çocuğun hadîs tahammülü (yâni işitmesi, alması) câiz görülmüş, fakat, yine bülûğdan önce bu hadîsleri rivayeti tecviz edilmemiştir; yâni, bulûğ çağından önce işitilen hadîsler,

101 Aynı eser, s. 76.

ancak bülûğ çağına girdikten sonra rivayet edilmişse makbûl sayılmıştır. Bununla beraber bazı bölgeler, muhtemelen iklim şartlarını gözönünde bulundurarak, hadîs semâ'ının bazı muayyen yaşlarda daha sıhhatli olabileceği fikrini ileri sürmüşlerdir. Meselâ, Kûfe'liler, ancak yirmi yaşın tamamlanmasından sonra hadîs semâ'ını doğru görmüşler ve bu yaşa kadar Kur'ân hıfzıyle ve ibadetle meşgul olmuşlardır.[102] Basra'lılar on, Şam'lılar ise otuz yaşından sonra hadîs yazmağa başlamışlardır.[103]

Hazreti Peygamberin ashabı içerisinde küçü yaşta iken hadîs hıfzeden bir çok kimseler vardı. Meselâ, Sehl İbn Sa'd es-Sâ'ıdî, Hazreti Peygamber vefat ettiği sıralarda on beş yaşında bulunuyordu ve ondan bir çok hadîs hıfzetmişti. Hazreti Peygamberden hadîs rivayet eden el-Hasan İbn Alî İbn Ebî Tâlib, hicretin ikinci senesinde dünyaya gelmişti. Keza Abdullah İbnu'z-Zubeyr ibni'l-Avvâm, en-Nu'mân İbn Beşîr, Ebû't-Tufayl el-Kinânî ve es-Sâ'ib İbn Yezîd aşağı yukarı aynı yaşta idiler. Ummu'l-mu'minîn Âişe, Hazreti Peygamberle evlendiği zaman henüz altı yaşlarında bulunuyordu; dokuz yaşına geldikten sonra ondan işitmiş olduğu hadîsleri rivayet etmeğe başlamıştır. Yine sahabeden Enes İbn Mâlik, Abdullah İbn Abbâs, Ebû Sa'îd el-Hudrî gibi daha bir çok kimse Hazreti Peygamberden hadîs işitmeğe başladıkları zaman küçük yaşta çocuk idiler.[104]

Bu haberler bize gösteriyor ki bazı bölgelerde cârî olan âdetlere rağmen belirli bir yaş haddî konulmamış, çocuk temyiz kabiliyetine sâhip olduğu devreden itibaren hadîs rivayetleri makbûl sayılmıştır. El-Hatîb el-Bağdadî'nin de kaydettiği gibi[105], eğer belirli bir yaş haddi tatbik edilse idi, Hazreti Peygamberden küçük yaşta hadîs hıfzeden bir çok sahabî bir yana, yine bir çok ilim ehlinin rivayetleri yok olurdu.

HADÎS RÂVİLERİNİN CERH VE TA'DÎLİ

29. Cerh ve Ta'dîlin lüzumu.

Hadîs rîvilerinin cerh ve ta'dîli bahsi, bu ilmin en mühim kısımlarından birini teşkil eder. Çünkü, hadîslerin sahîh ve sakîmi, makbûl

102 Aynı eser, s. 54.

103 Aynı eser, s. 55.

104 Küçük yaşta Hazreti Peygamberden hadîs hıfzeden diğer sahabîler için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 54 (bâb mâ câ'e fî sıhhati semâ'ıs-sağîr).

105 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 55.

ve merdûdu, onları rivayet edenlerin hal ve meşreblerinin tesbit edilmesiyle bilinir. Bu bakımdan ilim ehlî, râvilerin cerh ve ta'dîlinin, müslümanlar üzerine farz olduğunu açık bir şekilde beyan etmişlerdir. Meselâ *Sahîh* sâhibi Muslim İbnu'l-Haccâc, bu sahada büyük şöhret yapmış bir çok imamların, hadîs râvilerinin ayıplarını açıklayarak onları itham ettiklerini, bunu zarurî gördüklerini, kendilerine bu hususta bir şey sorulduğu zaman fetva verdiklerini, çünkü böyle râvilerin, nakletmiş oldukları haberlerin dinle ilgili olup, ya bir şeyi helâl ya haram kıldığını, ya emr ya da nehyettiğini, yahutta, onların tergîb ve terhîbe ait bulunduğunu, halbuki, zayıf râvilerin bu mevzuda nakletmiş oldukları bir çok hatalı hattâ yalan haberlerin, müslümanları yanlış yollara sevkettiğini... açık bir şekilde izah etmiştir.[106] Keza şârih en-Nevevî de ayni mevzu'a temasla "râvilerin cerhi, şeriatin korunması bakımından bil-ittifak câizdir, hattâ vâcibtir; bu, müslümanlara haram kılınan gıybetlerden değil, bilakis, Allah ve Rasûlü için müslümanlar için bir nasihattır. Nitekim, fazilet sâhibi bir çok imamlar bu mevzuda ittifakla söz söylemişlerdir" demiştir.[107]

Filhakika bu mevzu, teknik tabirler yönünden, sonradan inkişaf etmiş olsa bile, tatbikatının, sahabe içerisinde başladığı müşahede edilmektedir. Meselâ Abdullah İbn Abbâs, Ubâde İbnu's-Sâmit ve Enes İbn Mâlik, hadîs râvileri hakkında ilk söz söyliyen sahabîlerden addedilir.[108] Tâbi'ûn devrinde ise eş-Şa'bî, Muhammed İbn Sîrîn ve Saîd İbnu'l-Museyyib görülmektedir; fakat, tâbi'îlerin ilk tabakasını teşkil eden bu gibi kimseler, kendilerinden sonra gelenlere nisbetle daha az bir yekûn tutmaktadır. Bunun sebebi de kendi devirlerinde hadîs rivayet edenler arasında zayıf olanların çok az bulunmasıdır. Fakat tâbi'ûn devrinin sonlarına doğru, hadîs ricali arasında ehil olmayanların, işittikleri hadîslerin râvilerini zikretmeksizin onları mürsel olarak rivayet edenlerin, veya, mevkûfu merfû merfû'u mevkûf yapanların çoğalması, cerh ve ta'dîl faaliyetini artırmış, yüzlerce hadîs râvisi, bu faaliyetler neticesi çürüğe çıkarılmak suretiyle hadîslerin ifsad edilmesi mümkün mertebe önlenebilmiştir. Bu devirde, hadîs imamları arasında el-A'meş (Ö. 148), Şu'be İbnu'l-Haccâc (Ö. 160), Mâlik İbn Enes (Ö. 179), Abdullah İbnu'l-Mubârek (Ö. 181), Yahyâ İbn Sa'îd el-Qattân (Ö. 189), Vekî İbnu'l-Cerrâh (Ö. 197), Abdurrahmân İbn Mehdî (Ö. 198), Yahyâ İbn Ma'în (Ö. 233) ve Ahmed İbn Hanbel (Ö. 241) gibi kimseler cerh ve ta'dîl faaliyetinde büyük şöhret kazanmış, bunlardan bazıları

106 Bkz. Muslim, *Sahîh* (Mukaddime)
107 en-Nevevî, *Şerhu Sahîh Muslim*, I. 107.
108 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 114.

tarafından yalnız bu mevzuda telif edilen eserler, zamanımıza kadar intikal etmiştir.

Hadîs râvilerinin cerh ve ta'dîli bahsi, usûl kitaplarında geniş bir yer işgal eder. Bilindiği gibi cerh, bir yaranın deşilip içindekilerin açığa çıkarılması gibi, bir râvinin, hadîs rivayetini tehlikeye düşürebilecek her türlü ayıplarının tesbit edilip ortaya konulmasıdır; bu bakımdan, ta'dîle nisbetle daha güçtür ve din yönünden ağır bir mes'ûliyeti mucibtir. Ta'dîl ise, bundan evvelki "râvilerde aranan şartlar" bahsinde gördüğümüz çerçeve içerisinde cereyan eder ve bu şartları hâiz olan kimselerde cerh alâmeti görülmez.

30 . **Cerh ve Ta'dîlin bir râvide birleşmesi.**

Bir hadîs râvisinin, bir veya iki hadîs imamı tarafından cerh, bir veya iki hadîs imamı tarafından da ta'dîl edilmesi halinde, birincisi kabul edilir ve hüküm ona göre verilir. Çünkü, cârih (Yâni hadîs râvisini cerh eden veya onun hadîs rivayetinde kusur teşkil edecek ayıplarını ortaya koyan kimse), hadîs râvisinde gizli olan ve muaddil (yâni, hadîs râvisinin adaletini isbat eden kimse) tarafından bilinmeyen bir kusuru ortaya koymaktadır. Her ne kadar cârih, muaddil tarafından ortaya konulan zahirî hükme vâkıf olsa bile, kendisi tarafından bilinen kusurları da ortaya koyması gerekmektedir. Bu bakımdan muaddilin, râvi hakkındaki hükmü, cârihin hükmünün doğruluğunu ortadan kaldırmaz.[109]

Bir hadîs râvisi, kalabalık bir hadîs imamı tarafından ta'dîl, buna mukabil, daha az imam tarafından cerh edilmiş olsa, hüküm yine cârihlerin sözlerine göre verilir. Bazıları, muaddillerin daha fazla olması sebebiyle, bunun aksini ileri sürmüşlerse de bu iddia, usûlcüler tarafından kabul edilmemiştir. Meselâ el-Hatîbu'l-Bağdadî, bu iddianın hatalı olduğunu zikreder ve "cârihler, muaddillerin râvi hakkındaki zâhirî bilgilerini kabul ederler; fakat, onların bilmedikleri bazı hususlar vardır ki bunlara cârihler vâkıftırlar ve diğerlerinden fazla bilgiye sâhiptirler" der.[110]

31 . **Cerh sebeplerinin açıklanması.**

Usûlcülerin ittifak ettikleri diğer bir husus, cârihin, râvinin cerhine sebep teşkil eden halleri bilmesi ve bunları açıklaması lüzumudur.

109 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 105-106; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 119-120; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 204.

110 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 107; İbnu' s-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 119, 120; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 204-205.

Eş-Şâfi'î'den rivayet edildiğine göre, bir şahıs, diğer bir şahsı cerheder; bunun sebebi sorulduğu zaman cârih," onu ayakta işerken gördüm" der. "Bunda cerhi gerektirecek ne var?" denilince adam, "orasına burasına idrar sıçrar, sonra bu halde namaz kılar" diye cevap verir. Bu ve bunun gibi haller, te'vîl yolu ile cerh etmektir; fakat gerçek bilgiye sâhip olanlar, bir kimseyi, bu şekilde cerh etmezler. Bu gibi hallerde, cârihten, cerh sebeplerini sormak icabeder.[111] Keza, el-Qâzî Ebu't-Tîb de cerhin, müfesser (yâni, cerh sebepleri açıklanmış) olmadıkça kabul edilemiyeceğini zikretmiş ve "hadîs ehlinin, "fulân zayıftır", "fulân, bir şey değildir" demeleri, cerh addedilemeyeceği gibi haberlerinin reddini de gerektirmez; çünkü, halk, ifsad edici şeyler hakkında muhtelif görüşlere sâhiptir; cârihin, cerh sebebini açıklaması lâzımdır ki bilinmek suretiyle onun fısk olup olmadığı anlaşılsın" [112] demiştir. Aynı şekilde, iki şahsın abdest alınacak bir su hakkında "bu pistir" demeleri makbul sayılmaz. Halkın, suyu pisleten şeyler hakkında görüşleri muhtelif olduğu için, suyun pis olmasına sebep teşkil eden şeylerin, onun pisliğine şehadet eden kimseler tarafından açıklanması icab eder.[113]

32. **Cerhe sebep teşkil eden haller.**

Hadîs râvilerinde, bir çok hadîs imamlarının ittifakıyle ayıp görülen ve cerh edilmek suretiyle rivayet ettikleri hadîslerin reddine sebep olan muhtelif haller vardır. Hadîs tahammülü ve rivayetiyle yakından meşgul olan kimselerin bu halleri bilmesi, kendisinde bu hallerden biri veya bir kaçı bulunan kimsenin hadîslerini ihtiyatla karşılamak, bu hallerden hiç biri görünmeyen kimseleri ise haksız yere cerh etmemek bakımından lüzumlu görülmüştür.[114] Bunların bazılarını burada zikretmeyi faydalı bulduk.

a. *fâsiq ve sefîh olanlar:* Fısq ve sefeh, bir râvinin adaletini yok eden hallerdendir. Bunlar, rivayet ettikleri hadîslerde doğru olsalar bile, onların hadîslerine itimad edilmez; çünkü fâsiq ve sefîh olanlar, çok defa âdil hareket etmezler. Âdil olmıyanlar ise cerhe müstehaktırlar. Mâlik İbn Enes'ten, bu hususta şu haber nakledilmiştir: "Dört kişiden ilim alma: Sefîh olanlardan, -ki bunlar, bazan halkın en çok rivayet

111 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 107-108.

112 Aynı yer.

113 Aynı yer. -el-Hatîb el-Bağdâdî, kendi görüşünün de bu merkezde olduğunu, el-Buhârî, Muslim ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî gibi bir çok hadîs imamlarının da müfesser olmayan cerhlere itibar etmediklerini zikrederek çeşitli misaller vermiştir.

114 Ebû Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbu't-Târîh ve'l-mecrûhîn*, c. 18 b.

edeni de olabilirler, fakat sefîhtirler ve sefehe davet ederler-; yalancı (kezzâb) olanlardan; heva sâhiplerinden -ki bunlar da halkı kendi havalarına davet ederler-; bir de fazilet ve ibadet sâhibi olmakla beraber rivayet ettikleri hadîsleri bilmeyen şeyhlerden; bunların haricinde diğerlerinden ilim alabilirsin".[115]

b. *Yalancı (kezzâb) olanlar:* Hadîs rivayeti haricinde, günlük hayatlarında yalancı olarak tanınan kimseler, yalancılıklarından tevbe etmedikleri takdirde, mecrûh addedilirler ve rivayet ettikleri hadîsler makbul değildir. Bunlar, yalancılıklarından tevbe ederler ve bir daha bu hal kendilerinde görülmezse rivayetleri kabul edilir. Ancak Hazreti Peygambere yalan isnad ederek hadîs uyduranlar, bunlardan ayrıdır; onlar, tevbe etseler bile rivayetleri artık kabul edilmez. Bununla beraber, bir kimse rivayet ettiği hadîsin yalan olduğunu farkeder ve "ben bunda hata yaptım, Hazreti Peygambere yalan isnâd etmeyi kasdetmemiştim" diyerek rivayetinden rücu ederse onun bu rücu'u makbul sayılır; çünkü o kimsede hâkim olan hâlet, yalancılık değil, adalet ve doğruluktur.[116]

Bazan, bir râvinin yalancılığı, idrak etmediği bir şeyhten hadîs rivayetiyle anlaşılır. Meselâ, Ufeyr İbn Maᶜdân'ın naklettiği bir habere göre Omer İbn Mûsâ, Humus'a geldiği zaman bir mescidde etrafına toplanmışlar hadîs dinliyorlardı. Omer İbn Mûsâ, "bize güvenilir bir şeyhiniz rivayet etti" ibaresiyle naklettiği hadîsleri çoğaltınca İbn Madân "bu şeyhimiz kimdir, bize ismini söyle" demiş o da "Hâlid İbn Madân" diye cevap vermiştir. Bundan sonra Omer İbn Mûsâ'ya ona ne zaman ve nerede mülâkî olduğu sorulmuş o da "108 senesinde Ermeniye seferinde" cevabını verince Ufeyr İbn Maᶜdân ona şöyle demiştir: "Ey şeyh, Allahtan kork da yalan söyleme; bir kere Hâlid İbn Maᶜdân 104 senesinde öldü ve sen, onun ölümünden dört sene sonra onunla karşılaştığını iddia ediyorusun. Sonra o, Ermeniye seferine değil Rum seferine iştirak etmişti".[117] Hadîs râvileri arasında, bunun gibi, mülâkî olmadığı şeyhlerin isimlerini , bazan zikrederek, bazan da zikretmeksizin rivayet eden pek çok kimseye rastlanır. Fakat bunların, hadîslerin sıhhati üzerinde vücuda getirdikleri tehlike, cerh faaliyeti sayesinde bertaraf edilmiştir.

115 Aynı eser, 25 ve el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 115.

116 Ebû Hâtim, *Kitâbu't-Târîh ve'l-mecrûhîn*, s. 21a; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 117.

117 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 117; diğer haberler için bkz. Ebû Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbu't-Târîh ve'l-mecrûhîn*, s. 21a.

c. *Zındıklar:* Bunlar, umumiyetle Allaha ve kitaplarına iman etmiyen kimseler olup, şehir şehir dolaşarak mü'min ve müslim olanları dinden çıkarmağa ve onları ifsad etmiye çalışan kimselerdir. İcabında zühd ve takva ehlinden görünüp uydurdukları hadîslerle halkı kendi mezheblerine çekmeğe gayret ederler. Bazan şeyhleri namına hadîs yazarlar ve onların gafletinden istifade ederek yazdıkları hadîsler arasına kendi uydurdukları hadîsleri de kaydederler; şeyh, bunların da kendi hadîslerinden olduğunu zannedip rivayet eder.[118]

d. *Bid'at ehlinden olup halkı kendi yollarına davet edenler:* Kaderiyye, havaric ve râfıza gibi bid'at ehlinden olan kimselerin rivayet ettikleri hadîslerin kabul edilip edilmeyeceği hakkında hadîs imamları arasında ihtilâf mevcuttur. Bunlardan bazıları, meselâ Mâlik İbn Enes, bu gibi mezheplere mensub olanların, te'vîl yolu ile kâfir olduklarını kabul ettikleri için onların rivayetlerini makbul saymamışlardır. Fakat eş-Şâfi'î gibi bazı imamlar ise, böyle kimselerin, yalanı helâl kabul ettiklerinin bilinmediğini ve bu sebeple şehadetlerinin kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber, Ahmed İbn Hanbel ve diğer bir çok hadîs imamı, bid'at ve hevâ ehlinden olup halkı kendi yollarına davet etmiyen kimselerin haberlerinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Nitekim sahabe de havaricin haberlerini delil olarak kullanmışlar ve şehadetlerini kabul etmişlerdir.[119]

e. *Rivayet ettikleri hadîslerde fazla hata yapanlar:* Bu gibi kimselerin hadîslerinde, ekseriya vehm hâkim olduğu için merdud sayılırlar. Bununla beraber, hatalı hadîslerin farkına vararak onlardan rücu ederlerse rivayetleri câiz olur. Abdurrahman İbn Mehdî'den nakledilen bir habere göre, yalnız dört grupta toplanan kimselerin hadîsleri yazılmaz. Bunlar: Rücu etmemek suretiyle hata yapanlar, yalancı (kezzâb) lar, kendi bid'atlerine halkı davet eden bid'at sâhipleri, hadîslerini hıfzetmedikleri halde hâfızalarından rivayet edenler.[120] Kimlerin rivayetini terkettiği hususunda sual soranlara Şu'be İbnu'l-Haccâc ise şu cevabı vermiştir: "Ma'rûf olan kimselerden ma'rûf olmayan şeyleri rivayet edenler ve bu rivayetlerini çoğaltanlar, yahut, rivayetlerinde fazla hata yapanlar.[121]

118 Ebû Hâtim, *Kitâbu't-Târih*, v. 18b.

119 el-Hatîb el-Bâğdâdî, *el-Kifâye*, s. 120; meşhur hadîs râvileri arasında rivayetleri kabul edilen bir çok kimseler vardır. Meselâ Ibâdiyyeden olan Ikrime, mutezileden olan İbn Ebî Necîh, kaderiyyeden olan Abdu'l-vâris İbn Sa'îd, Hişâm ed-Dustuvâ'î, Sa'ıd İbn Ebî Arûba ve Sellâm İbn Miskîn gibi.

120 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 143.

121 Ebû Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbu't-Târîh*, v. 24 b.

f. *Telkine maruz kalanlar:* Hadîslerini hıfzetmiyen ve ne rivayet ettiğini bilmeyen kimselerdir. Herhangi birisi gelip "bu senin hadîsindir, bunu senden rivayet edeyim mi?" diye sorsa kendi hadîsi olmadığı halde "peki" demekten kendilerini alamazlar. Meselâ İbn Lehî'a bunlardan birisidir. Bazı kimseler, ellerinde yazılı hadîslerle İbn Lehî'aya gelerek bu hadîsleri ondan işittiklerini söylerler, o da onlara rivayet etmeleri için izin verir. Halbuki, bu hadîsler arasında İbn Lehî'a'ya ait tek bir hadîs dahî yoktur.[122]

g. *Hayatlarının sonlarına doğru ihtilâta maruz kalanlar:* İhtilât (veya hadîs metin ve isnâdlarını birbirine karıştırmak) ekseriya yaşlılık sebebiyle hâfızada meydana gelen bir zayıflıktan ibarettir. Bu hale maruz kalan kimseler arasında bir çok meşhur hadîsçiler de vardır. Meselâ, İbn Cureyc'in en itimada şayan ashabından olan Haccâc İbn Muhammed el-A'ver, hayatının sonlarına doğru bu illete maruz kalmış ve Bağdad'a son gelişinde Yahyâ İbn Ma'în tarafından hadîs rivayet etmekten menolunmuştur. Bununla beraber, bazı kimseler, onun yalnız kaldığı bir sırada yanına girerek Şu'be İbnu'l-Haccâc'a ait bir hadîs kitabını eline verip rivayet etmesini istemişlerdir. Haccâc, hiç tereddüt etmeden bu hadîsleri onlara rivayet etmiştir.[123] Bazı kimseler bu yüzden Haccâc'ı zuafâdan addetmişlerse de ekser hadîs imamları, ihtilâta maruz kaldığı senelerin belli olduğunu ileri sürerek, ihtilâttan önce rivayet ettiği hadîsleri almakta tereddüt göstermemişlerdir. Halbuki ihtilâta uğrayan bir râvinin, bu hastalığa yakalandığı tarih belli olmazsa, ihtilattan önce rivayet ettiği bütün hadîsler de terkedilir; çünkü her iki devrede nakledilen hadîsleri birbirinden ayırmak imkânı yoktur.

h. *Kitaplarının kaybolması üzerine başkalarının kitaplarından rivayet edenler ve fakat ne rivayet ettiklerini bilmeyenler:* Bunlar da hâfıza bakımından zayıf olan kimselerdir. Beldeler dolaşarak hadîs yazarlar; fakat yazdıkları hadîsleri hıfzetmezler; eğer kitaplarından rivayet ederlerse, hadîsleri sahîhtir, itimad edilir. Bununla beraber, kitaplarını kaybederlerse, çok defa ele geçirdikleri başkalarına ait kitaplardan rivayet ederler ve rivayetlerinde yanılırlar. Bu andan itibaren onlara güvenilmez ve hadîsleri de alınmaz. Meselâ, Abdullah İbn Lehî'a, sahîh kitap sâhibi olarak şöhret kazanmıştı; fakat hayatının sonlarına doğru (Ö. 170) kitapları yanmış ve başkalarına ait kitaplardan veya hâfızasından rivayet etmiye başlamış, hadîsçilerin kendisine olan iti-

122 Ebû Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbu't-Târîh*, v. 22a.
123 İbn Hacer, *Tehzîb et-Tehzîb*, II. 1206.

madlarını kaybetmiştir. Maamafih, bazı hadîsçiler, kitaplarının yandığı tarihin belli olduğunu ileri sürerek, bu tarihten önce rivayet ettiği hadîsleri almakta her hangi bir mahzur görmemişlerdir.[124]

Hadîs râvilerinin cerhine sebep teşkil eden daha bir çok haller vardır. Meselâ, hâfıza ve temyiz bakımından zayıf olanlar, yalan söyliyenler fakat söylediklerinin yalan olduğunu bilmeyenler, görmedikleri ve işitmedikleri şeyhlerden rivayet edenler, görüp işittikleri şeyhlerden, onların vefatlarından sonra, işitmedikleri hadîsleri rivayet edenler, başkaları tarafından hadîslerine birşeyler ilâve edildiği halde bunun farkına varmayanlar, hadîs semâ'ında tesahül gösterenler, hadîs rivayet ettikleri için dinleyenlerden ücret alanlar, hadîsleri kabul edilmeyen kimselerdendir.[125]

Zikretmiş olduğumuz bu haller, hadîs râvilerinin zu'afâdan addedilmesine ve rivayetlerinin terkine sebep olduğu gibi, güvenilir ve hattâ şöhret kazanmış bir çok hadîsçilerde görülen bir takım haller de vardır ki, hadîsçinin zu'afâdan addedilmesine sebep olmamakla beraber, o hal üzere rivayet ettiği hadîsin reddini gerektirir. Meselâ, bunlardan bazıları, yalancı olarak tanınan bir kimseden rivayet etmek ve fakat o şahsın ismi yerine marûf olmıyan künyesini zikretmek suretiyle başka bir kimse olduğu zehabını uyandırmak,[126] asıl hadîs işittiği şeyhini atlayarak bir evvelki şeyhten rivayet etmek (tedlîs),[127] hadîs isnâdlarını hıfzettikleri halde metinlerini hıfzetmemek[128] ve bunun aksine, hadîs metinlerini hıfzettikleri halde isnâdlarını hıfzetmemek[129] gibi hallerdir.

33. Cerh ve Ta'dîlde kullanılan bazı tabirler.

Hadîs tenkitçileri, cerh ve ta'dîlde, râvilerin kuvvet ve zayıflık, doğruluk ve yalancılık bakımından çeşitli hallerine delâlet etmek üzere muhtelif tabirler kullanmışlardır. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil* adlı meşhur eserinin mukaddimesinde bu tabirleri derecelerine

124 Aynı eser, v. 29 b.

125 Gerek İbnu's-Salâh (s. 114-133) ve gerekse es-Suyûtî (s. 203-229), bu halleri sıralamış olmakla beraber, Ebû Hâtim İbn Hıbbân *Kitâbu't-Târih ve 'l-mecrûhîn* in mukaddimesinde bu mevzuda daha geniş malûmat vermiştir. Keza bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 114-161.

126 Ebû Hâtim, *Kitâbu't-Târîh*, v. 29a. Meselâ, es-Sevrî, el-Kelbî'den rivayet eder ve rivayetinde el-Kelbî'nin Ebû'n-Nadr künyesini kullanır; bunu işiten, onun, İbn Ebî Arûba olduğunu zanneder.

127 Bunlar arasında Qatâde, Yahyâ İbn Ebî Kesîr, el-A'meş ve İbn Curayc gibi bir çok meşhur hadîsçiler vardır (Kitâbu't-Târîh, v. 29b).

128 Aynı yer.

129 Aynı yer.

göre sıralamış, İbnu's-Salâh ve es-Suyûtî de bu tertibe riayet ederek, başkalarından kendilerine ulaşan diğer tabirlerle beraber onları zikretmişlerdir.[130]

İbn Ebî Hâtim ve İbnu's-Salâh'a göre ta'dîle delâlet etmek üzere kullanılan tabirler şunlardır:

a. Bir kimse hakkında, *siqa* veya *mutqın* denildiği zaman, onun tarafından rivayet edilen hadîslerin huccet olarak kullanılacağı anlaşılır. Keza *sebt*, *hucce*, *hâfız* ve *zâbıt* tabirleri de ayni manâda kullanılmıştır.

b. Bir kimse hakkında, *ennehû sadûqun*, veya, *mahalluhû es-sıdqu*, yahutta *lâ be'se bihî* denilirse, hadîslerinin tetkik edilmek üzere yazılabileceğine delâlet eder. Zira bu ibareler, râvide zabt şartının mevcut olup olmadığını kat'î bir surette tayin etmez. Bunu tesbit etmek maksadiyle râvinin hadîsi *i'tibâr* maksadiyle yazılır ve başka râviler tarafından da rivayet edilip edilmediği araştırılır. Eğer o hadîs, başka bir isnâdla rivayet edilmişse râvinin doğruluğuna, eğer hadîsin bir başka aslı yoksa, onun zayıflığına hükmedilir.

c. Bir kimse hakkında, *şeyhun* denilirse onun da hadîsi *i'tibâr* maksadiyle yazılır; fakat bu mertebe, daha evvelkilerin dûnundadır.

d. Bir kimse hakkında, *sâlihu'l-hadîs* denilirse keza hadîsi *i'tibâr* için yazılır. Bu da yukarıki mertebelerin dûnundadır.

Ta'dîle delâlet etmek üzere, bazı hadîsçiler, yukarıda zikredilen ibarelerden başka tabirler kullanmışlardır. Meselâ, bazıları, râvinin doğruluğunu medhetmek için, sıfatları bazan *ef'al* vezninde kullanmışlar (*evsaqu'n-nâs* gibi), bazıları da onları tekrar etmişlerdir (*siqa siqa* gibi). Bazan, yukarıda ikinci derecede zikredilen *lâ be'se bihî* yerine *leyse bihî be'sun* demişlerdir.[131]

Cerhte kullanılan tabirlere gelince:

a. Bir kimse hakkında, *leyyinu'l-hadîs* denildiği zaman bu, hadîslerinin i'tibar için yazılabileceğine delâlet eder. Böyle râviler, kendilerinden adaleti iskat etmiyecek bir hal ile mecrûh addedilirler.

b. Bir kimse hakkında *leyse bi-qaviyyin* denilirse, bu da birinci derecede olduğu gibi, râvinin hadîslerinin i'tibar için yazılabileceğine delâlet eder; fakat, onun dûnundadır.

130 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 133-137; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 229-236.

131 Cerh ve ta'dîl için kullanılan diğer tabirler hakkında bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs*, s. 117-118.

c. Bir kimse hakkında *da'îfu'l-hadîs* denilirse, bundan evvelkilerin dûnunda olmakla beraber, yine hadîsleri i'tibar için yazılır.

d. Fakat *metrûku'l-hadîs* veya *zâhibu'l-hadîs* yahutta *kezzâbun* denilirse, o kimsenin hadîslerine itibar edilmez. Bu derece, cerhin en aşağı derecesidir.[132]

Bunlar gibi, cerhe delâlet etmek üzere diğer bazı tabirler daha kullanılmıştır. Meselâ, kendisinden, tevsik edilmeyen bazı kimselerin rivayet ettiği hal ve meşrebi tam anlaşılmayan bir kimse hakkında *mestûrun* veya *mechûlu'l-hâl* tabirleri kullanılmıştır. Keza, hakkında muteber olabilecek bir tevsik bulunmayan, bununla beraber bazı zayıf halleri görülen kimseler hakkında *da'îfun*, kendisinden, halini tevsik edecek bir kişiden fazla rivayet etmiyen kimseler hakkında *mechûlun*, yalancılıkla ittiham edilen kimseler hakkında *muttehemun bi'l-kezibi*, kendilerine, yalancılık ve hadîs uydurma vasıfları itlak olunan kimseler hakkında *kezzâbun* veya *vaddâ'un* tabirleri kullanılmıştır.[133]

HADÎS RÂVİLERİNİN ÂDÂB VE ERKÂNI

34. Hadîs râvilerinin riayet edecekleri hususlar.

Hadîs ilmi, diğer ilimler arasında en yüksek şerefi haiz olan bir ilimdir. Onunla meşgul olanlar, Hazreti Peygamberin söz ve fiillerine ait haberlerin tashihi ile ve onun söylemediği şeyleri ona ait haberlerden temizlemekle uğraştıkları için, bu ilim, onlarla Hazreti Peygamber arasında gerçek bir bağ teşkil eder. *Naddara'llahu'mra'en semi'a maqâletî fe-va'âhâ* (=sözlerimi işiten ve onları hıfzeden kimseleri, Allah aydınlatsın...);[134] Sufyân İbn Uyeyne'den rivayet edildiği gibi, hadîs ehlinden hiç bir kimse yoktur ki, bu hadîs şerîf sebebiyle, yüzünde o zikredilen aydınlık veya nur bulunmasın.[135] Bu bakımdan hadîs ilmi, bir âhiret ilmidir, onunla meşgul olacak kimsenin niyet ve ihlâsını ona göre doğrultması, kalbini dünyevî gâyelerden temizlemesi gerekir.[136]

Doğruluğu gaye edinmesi, yalancılık (kizb) tan çekinmesi, meşhûr olanları yalnız *siqa* olan kimselerden rivayet etmesi, münker olanları

132 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, s. 233.

133 Aynı yer.

134 et-Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed İbn Hanbel tarafından nakledilmiştir. Hadîsin muhtelif varyantları için bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I./1,10.

135 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 333.

136 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 203; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 332.

terketmesi, kendisinden öncekiler (selef) arasında cereyan eden şeyleri zikretmemesi, tashîf ve lâhından korunması, mizahı terketmesi, derecesi yükseltildiği zaman nimete şükretmesi, tevazu göstermesi, rivayet ettiği şeylerin, feraiz, sunnet ve edeb bakımından, müslümanların istifade edeceği haberlerden olması, kendi kitabında bulunmayan şeyleri rivayet etmemesi ve bir hadîsi diğer bir hadîse karıştırmaması gibi hususlar, hadîs râvisinin âdâb ve erkânındandır.[137]

Bir hadîs râvisinin, yaş ve ilim bakımından kendisinden daha yüksek bir kimse yanında hadîs rivayet etmemesi gerekir. Hattâ aynı şehir içerisinde dahî, bir râvinin, kendisinden daha üstün bir kimse bulunduğu halde rivayet etmesi kerîh görülmüştür.[138] Bununla beraber, ondan bir şey sorulursa ona icabet etmesi gerekir.

Kalabalık bir dinleyici grubuna hadîs rivayet etmek icab ettiği zamanlarda, hadîs râvisinin, yer ve zamanını onlara bildirmesi ve böyle meclislere, abdest alarak, güzel elbiseler giyerek, güzel kokular sürünüp çıkması, vakar ve heybetini muhafaza etmesi, mecliste herhangi bir kimse sesini yükselterek konuşursa ona ihtar etmesi gerekir.[139] Meclisin, Kur'ânı Kerîmden bazı âyetler ve bunun arkasından Allaha hamd ve Peygamberine salât okunmak suretiyle açılması âdet olmuştur.

Râvinin, hadîs imlâ etmek maksadiyle meclisler akdetmesi de müstehabtır. İmlâ meclisleri, daha ziyade, yüksek mertebede bulunan râvilerin âdet edindikleri bir rivayet şeklidir ve bu meclislerde hadîs alınıp yazılması, hadîs alma usûllerinin en güzeli sayılır. Bazan râviler, bilhassa cemaatin çok olduğu zamanlarda, müstemlîler kullanırlar; bunlar, râvinin okuduğu hadîsleri yüksek sesle tekrarlamak suretiyle uzaklardan duyulmasını sağlarlar.[140]

35. Hadîs rivayetinin başlangıç tarihi.

Hadîs râvilerinin, rivayete başlayacağı yaş hususunda imamlar, muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Muhammed İbn Hallâd, olgun-

137 Cemaluddîn el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 218 (el-Gazâlî, *el-Edeb fi'd-Dîn*, s. 5 ten nakledilmiştir).

138 İbnu's-Salâh, s. 205; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 333; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâısu'l-hasîs*, s. 171.

139 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 205; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 337; Ahmed Muhammed Şâkir, s. *el-Bâısu'l-hasîs*, s. 172. Mâlik İbn Enes , meclisinde birisinin sesini yükselterek konuştuğunu görünce ona şöyle hitap ederdi: "Allah Ta'âlâ buyurur ki: *Yâ eyyuha'llazîne âmenû, lâ tarfa'û asvâtakum fevqa savtı'n-Nebiyy* (Hucurât sûresi, ây. 2); onun hadisi zikredilirken kim sesini yükseltirse, onun sesi üzerine yükseltmiş olur".

140 Daha geniş malûmat için, bkz. Yukarıda zikri geçen eserler.

luk çağının sonları olması dolayısıyle elli yaşını, hadîs rivayetinin başlangıç târihi olarak zikretmiştir.[141] Fakat el-Qâzî Iyâz, bunu reddederek daha önce gelip geçen seleften kaç kişinin bu yaşa ulaştığını sormuş ve bunlardan bir çoğunun bu yaştan önce vefat ettiğini zikretmiştir. Meselâ, sayılamıyacak kadar çok hadîsin tolanmasında ve neşrinde büyük rol oynayan Omer İbn Abdi'l-Azîz, kırk yaşını ikmal etmeden vefat etmiştir. Sa'îd İbn Cubeyr ise bu yaşa ulaşmamıştır. Keza İbrâhîm en-Naha'î de bu yaşa ulaşmadan vefat etmiştir. Mâlik İbn Enes ise hadîs rivayet etmeğe başladığı zaman henüz yirmi yaşlarında bulunutordu ve meclisinde, daima kalabalık bir cemaat ondan hadîs dinliyordu.[142]

Râvinin, hadîs rivayetini terkedeceği yaş haddinde de belirli bir rakam ileri sürülmemiştir. Her ne kadar, yukarıda ismi zikredilen İbn Hallâd, bunun için seksen yaşını ileri sürmüşse de sahabeden Enes İbn Mâlik, Sehl İbn Sa'd, Abdullah İbn Ebî Evfâ ve daha sonraki nesillerden Mâlik İbn Enes, el-Leys İbn Sa'd, Sufyân İbn Uyeyne, Alî İbnu'l-Ca'd ve diğer bir çok hadîsçiler, daha ileri yaşlarına kadar hadîs rivayet etmişlerdir. Burada mühim olan mesele, râvinin, ihtiyarlık sebebiyle hâfızasını kaybetmesi ve hadîsleri birbirine karıştırmasıdır. Bu âfetlerden masûn bulunduğu müddetçe, hadîs rivayetinde herhangi bir mahzur yoktur.

141 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 203.
142 Aynı eser, s. 204.

III. BÖLÜM

HADÎSLERİN ALINMASI

(Tahammulu'l-Hadîs)

36. **Hadîs toplamak için yapılan seyahatler.**

İslâmiyetin ilk devlet merkezi olan Medine, ayni zamanda, hadîs ve sunnetin de intişar ettiği bir şehirdi. Sahabenin büyük bir kısmı burada oturuyor, Hazreti Peygamberden işitmiş oldukları hadîsleri burada toparlayıp aralarında müzakere ediyorlardı. Bu bakımdan Medine'ye *Dâru's-sunne* adı verilmişti. Mekke'nin fethinden ve hattâ İslâmiyetin daha geniş ülkelere yayılmasından sonra da Medîne, bu vasfından hiç bir şey kaybetmemiş, gerek hacc için ve gerekse hadîs dinlemek için Hicaz ülkesine gelen seyyahların daimî bir ziyaretgâhı haline gelmişti.

Fetihlerin çoğalması ve yeni İslâm devleti hudutlarının genişlemesi, sahabîlerin büyük bir kısmının diğer ülkelere dağılmasına vesile oldu. Bunların bir kısmı, halîfeler tarafından muallim olarak gönderildiği gibi, bir kısmı da ordu içerisinde vazifeli olarak veya sair devlet işleri için Medineden ayrılmışlardı. Bu suretle, hadîsler de onlarla beraber etrafa yayılmış, önceleri hadîs öğrenmek için nisbeten dar ve muayyen bir beldeye gelenler, sonraları, hadîs kaynaklarını daha geniş ve dağınık bir muhit içerisinde aramak zorunda kalmışlardır. Maamafih, bir tek hadîs için bile olsa yapılması icab eden uzun ve meşakkatli seyehatler, hadîs talebesinin gözünü yıldırmamış, bilakis bu seyehatlerde aşk ve şevk daima hâkim olmuştur. Meselâ, meşhur sahabî Câbir İbn Abdillah, el-Buhârî'nin kaydettiği bir habere göre Abdullah İbn Uneys'in elinde bulunan bir tek hadîsi öğrenebilmek için bir aylık bir yolu katetmek zorunda kalmıştır.[143] Ebû Eyyûb, keza bir hadîs öğre-

143 el-Buhârî, *Sâhîh*, (Kitâbu'l-ılm, bâbu'l-hurûc fî talebi'l-ılm) 1.27.0 sıralarda Abdullah İbn Uneys'in Şam'da bulunduğuna ve Câbir'in Şam'a seyahat ettiğine dair mufassal haber için bkz. İbn Abdi'l-Barr, *Câmi' beyâni'l-ılm*, I. 93.

nebilmek için Mısır'da bulunan Ukbe İbn Âmir'in yanına gitmiştir.[144] Meselâ, meşhur Abdullah İbn Abbâs yine bu mevzuda der ki: Hazreti Peygamberin ashabından birisinin elinde bir hadîs olduğunu haber alıyorum. Ona haber göndersem gelir ve o hadîsi rivayet eder; fakat, ben, onun kapısına giderek hadîsi alıyorum.[145]

İlim elde etmek için girişilen seyehatlerin ulvîliği ve ilim talebesinin, bu yolda kazanmış olduğu şan, şeref ve faziletler hakkında Hazreti Peygamberden rivayet edilen hadîsleri burada zikretmek lüzumunu hissetmiyoruz. Eğer bu hadîslerin, sahabe tarafından rivayet edildiği ve herkesten önce onların bu hadîslerle amel etmek isteyecekleri gözönünde bulundurulursa, bir tek hadîs için dahî olsa bu seyahatleri tabii görmek icab eder. Oysa ki bu şeref ve fazilete sâhip olma arzusu, yalnız sahabîlere münhasır kalmamış, onlardan sonra gelen nesillerde bu arzu, belki daha şiddetli bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Çünkü sonraki nesiller, sahabîler gibi, Hazreti Peygamberle temas imkânına sâhip olmadıkları için onunla ilgili haberleri kolayca öğrenememişlerdir. Keza, Hazreti Peygamber zamanında cereyan eden bir hâdise, sahabenin gözü önünde cereyan ettiği için, onlar, bu hâdise ile ilgili haberleri öğrenmekte güçlük çekmemişler, fakat onlardan sonra gelen nesiller, onu, en küçük teferruatına kadar ve en doğrusunu öğrenebilmek için müteaddit kaynaklardan araştırmak zorunda kalmışlardır. Bu güçlük ise, ilim arama ve elde etme faaliyetlerinin kıymetini bir kat daha artırmış ve bu faaliyetlere girişenlerin samimiyetleri nisbetinde onlara şan, şöhret ve fazilet kazandırmıştır.

Bir tek hadîs için girişilen bu meşakkatli seyahatlerin neticesi ne olmuştur? Bu seyahatler, onların meşakkatlerine katlananlara büyük faziletler kazandırmıştır; fakat gaye sadece bu mudur? İkinci suale hemen cevap vermek icab eder: Hadîsçilerin gayesi, şöhret ve fazilet kazanmak olmamıştır. Biz hadîs ve sunnetin İslâm dinindeki yerini kitabımızın baş taraflarında incelerken bu mevzua da temas etmiş ve müteaddit defalar, hadîs ve sunnetin, İslâmiyetin ikinci ana kaynağı olduğunu ve sahabîlerin sadece din için bunları büyük bir dikkatle muhafaza ettiklerini zikretmiştik. Ayni faaliyet sahabeden sonra da devam etmiştir. Bu faaliyetlerin neticesi ise çok büyük olmuştur. Bu gün elimizde bulunan muazzam hadîs külliyatının teşekkülü bir yana, onları toplamak için yapılan meşakkatli seyahatler, müslümanlar arasındaki ittihadı ve İslâm teşriindeki tevhidi sağlamış, hadîsler üzerinde

144 İbn Abdi'l-Barr, *Câmi' beyâni'l-ılm*, I. 93-94.
145 Aynı yer.

yapılan müzakere ve münakaşalar, onların, sahîh ve sakîmini birbirinden ayırt etmek imkânını hazırlamıştır. Aynı zamanda, gerek hadîs öğrenmek için seyahat edenlerin, gerekse onlara hadîs nakledenlerin şahsiyetlerini ortaya koymuş, hadîsçilere, birbirlerini daha iyi tanıma imkânı vermiştir. Meselâ, fulan kimsenin hâfıza bakımından zayıf olduğu, fulan kimsenin, hadîs kitabını iyi muhafaza edemediği, fulan kimsenin, rivayet ettiği hadîsler arasına bazan yalan da karıştırdığı, fulan kimsenin, rivayetinde tesahül gösterdiği, fulan kimsenin, fevkalbeşer bir hâfızaya sâhip olduğu ve buna benzer hadîsçilere atfedilen daha bir çok vasıflar, birbirlerinin marufu olmuştur. Hadîsçilerin birbirleri hakkında edinmiş oldukları bu bilgiler, yalnız kendilerine münhasır kalmamış, geniş çapta biyografik eserler hazırlanarak sonraki nesillere devredilmiştir. Hadîs râvilerinin hayatlarını, hal ve meşreblerini ihtiva eden bu kitaplar, bu gün, bu mevzu ile uğraşanların en çok müracaat ettikleri kitaplar arasında yer almıştır. Yine bu seyehatlerin ve hadîsçilerin birbirlerini tanımalarının neticesi, muhtelif râvilerin sâhip oldukları hâfıza ve adalet derecelerinin sınıflandırılması mümkün olmuş, bu suretle, her sınıfa mensup kimselerin rivayet ettikleri hadîsler de râvilerine göre değerlendirilebilmiştir.

Görülüyor ki, sahabe devrinde başlayan ve daha sonraki nesillerde devam eden bu seyehatler, boş ve yorucu bir gayretten ibaret kalmamış, bilakis, İslâm teşriini sağlam esaslara bağlayabilmek için tamamiyle ilmî diyebileceğimiz bir faaliyet olarak arzu edilen neticeyi doğurmuştur.

Bu seyehatlerin gayesi hadîs toplamak olduğuna göre, topama işi nasıl olmuştur? Bir hadîs talebesi, hadîs rivayet eden bir râvî ile karşılaştığı zaman ondan hadîsleri ne şekilde ve hangi yollarla almıştır? Bazan, böyle bir meşakkatli seyahata katlanmadan hadîs alındığı da olmuş mudur? Usûl kitaplarında *tahammulu'l-hadîs* adı altında bu meseleler, ayrı ayrı incelenmiştir. Biz de bunları kısaca izah etmeye çalışacağız.

37. Hadîs alma usulleri.

a. *Semâ' :* Hadîs talebesinin, bizzat, hadîs rivayet eden şeyhin ağzından hadîs dinlemesidir. Şeyh, rivayet ettiği bu hadîsleri ya hıfzından ya da kitabından nakleder; fakat, onun, hıfzından veya kitabından nakletmesi mühim değildir. Mühim olan husus nakledilen hadîslerin, talebe tarafından bizzat dinlenmiş olmasıdır. Bu şekilde hadîs alma keyfiyeti, bundan sonra göreceğimiz diğer metodların en üstünü

telakkî edilmiştir. Çünkü bu metodda, hadîs talebesiyle hadîsi nakleden ve otorite olarak bilinen şeyh, karşı karşıya gelmekte ve arada her hangi bir vâsıta olmaksızın hadîsler, doğrudan doğruya şeyhten talebeye intikal etmektedir.

Şeyhten hadîs dinleyen talebe, işitmiş olduğu hadîsleri ya yanında bulundurduğu sahifelere yazar, yahutta, şeyhe gelmeden önce onun hadîslerini temin edip yazmışsa, şeyh okurken kitabından takip eder ve herhangi bir hata vukuunda onları düzeltir. Bu ikinci şık, hadîs tahammülünde en çok tesadüf edilen usûldür Talebe, bir şeyhin hadîslerini, güvenilir bir başka şeyhten veya itimad ettiği bir muasırından yazabilir, hattâ onu ezberleyebilir; fakat, o hadîsleri şeyhten dinlemediği veya bundan sonraki metodda göreceğimiz gibi şeyhe arzetmediği için rivayet edemez, bir başka ifade ile rivayet hakkına sâhip değildir. Esasen, talebenin, nereden ele geçirdiği bilinmeyen veya semâ ve bundan sonra zikredeceğimiz diğer metodlardan her hangi birisiyle aldığı şüpheli görülen hadîsleri rivayet etmesi makbul sayılmamıştır. Bunu bir misalle şöyle izah edebiliriz: Kitabımızın baş taraflarında hadîs yazan sahabîlerden bahsederken Câbir İbn Abdillah'a da temas etmiş ve ondan hadîs rivayet eden bir çok tabi'înin, aslında Câbir'e isnâd edilen bir sahîfeden naklettiklerini zikretmiştik. Bunlar arasında Ebû Sufyân Talha İbn Nâfi'de vardı. Alî İbnu'l-Medînî'nin verdiği bir habere göre Ebû Sufyân, Câbir İbn Abdillah'tan yalnız dört hadîs işitmiştir; rivayet ettiği diğer hadîsler ise zikri geçen sahîfedendir,[146] yâni Ebû Sufyân, Câbir'den rivayet ettiği hadîslerin çoğunu işitmemiştir. Meşhur imam el-Buhârî de *el-Cami'u's-Sahîh*'inde Ebû Sâlih ve Sâlim İbn Ebi'l-Ca'd'ın Câbir İbn Abdillah'tan rivayetlerine makrunen Ebû Sufyân'dan sadece dört hadîs nakletmiştir.[147] Yukarıda zikretmiş olduğumuz haberlerle el-Buhârî'nin bu davranışından anlaşılıyor ki Ebû Sufyân, Câbir İbn Abdillah'tan pek çok hadîs rivayet etmekle beraber yalnız dört hadîs işittiği için, yahut, başka bir deyişle yalnız dört hadîste semâ' kaydı bulunduğu için, el-Buhârî, sadece bu dört hadîsi kitabına almış, diğerlerini terketmiştir. Bu misal bize, semâ'ın, el-Buhârî'nin nazarındaki değerini açık bir şekilde göstermektedir.

Bu yolla alınan hadîslerin rivayetinde, *semi'tu, haddesenâ, ahberanâ* ve *enbe'enâ* gibi ibareler kullanılmıştır. Bu ibarelerin ifade ettikleri manâ bakımından aralarında her hangi bir fark belirtilmemiş olmakla be-

146 İbn Hacer, *Tehzîb et-tehzîb*, V. 27.

147 1 ve 2 nci hadîsler için bkz. el-Buhârî, *Sahîh*, VII. 108; 3 ünücü hadîs için VI. 152 ve 4 üncü hadîs için V. 35.

raber, *semi'tu*, derece bakımından diğerlerinden daha üstün addedilmiştir; çünkü, hemen hemen hiç kimse, ileride göreceğimiz icazet, mukâtebe veya tedlîs suretiyle rivayet ettiği hadîslerde, bu ibareyi kullanmamıştır[148]. *Haddesenâ* ise, bir çok kimseler tarafından kendilerine verilen icazetlerde kullanılmıştır. Meselâ, el-Hasan el-Basrî Ebû Hurayradan rivayet ettiği hadîslerde *haddesenâ* ibaresini kullanmıştır. Halbuki Ebû Hurayra, Basra ehline hadîs rivayet ettiği sıralarda el-Hasan Medîne'de bulunuyordu ve ondan tek bir hadîs dahî işitmemişti[149].

Ahberanâ tabiri, hadîs ricali arasında en çok kullanılan kelime olmuştur. Hadîs işitenlerin hemen büyük bir ekseriyeti bu tabiri kullanmıştır. Meselâ, Hammâd İbn Seleme, Abdullah İbnu'l-Mubârek, Huşeym İbn Beşîr, Ubeydullah İbn Mûsâ, Abdurrazzâk İbn Hemmâm, Yezîd İbn Hârûn, Amr İbn Avn, Yahyâ İbn Yahyâ et-Temîmî, İshâk İbn Râhûye, Ahmed İbnu'l-Furât bunlardandır. Rivayet olunduğuna göre Abdullah İbnu'l-Mubârek'in *haddesenâ* tabirini kullandığı hemen hemen hiç görülmemiştir; *ahberanâyı* daha şümullü bulmuş ve dâima onu kullanmıştır.[150]

Bunlardan sonra *enbe'enâ* ve *nebbe'enâ* tabirleri gelir; fakat bunlar, diğerlerine nisbeten daha az kullanılmıştır.[151]

Hadîs rivayetinde semâ'a delâlet etmek üzere kullanılan bu tabirler, mertebe bakımından bazı usûlcülere göre yer değiştirir. Yukarıda vermiş olduğumuz sıra, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin tercih etmiş olduğu sıradır. Ona göre *semi'tu* tabiri, diğerlerinden daha üstündür. İbnu's-Salâh ise, *haddesenâ* ve *ahberanâyı*, *semi'tu* tabirinden daha üstün görmüş ve bu hususta şöyle demiştir: *Semi'tu*'da, şeyhin, hadîsi doğrudan doğruya hadîs işiten talebeye rivayet ettiğini ortaya koyacak bir belirti yoktur. Halbuki *haddesenâ* ve *ahberanâ'da* açık bir şekilde görülür ki şeyh, hadîsi ona rivayet etmiştir, yahut, doğrudan doğruya ona hitap etmiştir. Ebû Bekr el-Hatîb, şeyhi Ebû Bekr el-Burkânî'ye, Ebu'l-Qâsım Abdullah İbn İbrâhîm el-Curcânî'den rivayet ettiği hadîslerde niçin *haddesenâ* ve *ahberanâ* kullanmayıpta *semi'tu* tabirini kullandığını sorduğu zaman el-Burkânî şu cevabı vermiştir: Ebu'l-Qâsım el-Curcânî, âdil, zâbıt ve sâlih bir kimse olmakla beraber, kendisinden güç hadîs alınırdı. Ondan hadîs dinlemek için oturduğum zaman o beni görmezdi ve huzurunda olduğumu da bilmezdi.

148 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 284.

149 Aynı yer.

150 Aynı yer.

151 Aynı eser, s. 286.

Ben, sadece yanında bulunan şahsa rivayet ettiği hadîsleri işitirdim. Rivayetin o şahsa mahsus olması dolayısıyle ben, ondan işittiğim hadîsleri *haddesenâ* veya *ahberanâ* ile değil *semi'tu* tabiri ile rivayet ediyorum.[152]

b. *Qırâ'a* (*kıraat*): Kelimenin ifade ettiği manâdan da anlaşılacağı üzere kıraat, talebenin, şeyhe hadîslerini okumasıdır. Bu okuma işi, ya hıfızdan olur yahutta kitaptan; fakat hangi halde olursa olsun, şeyhin, okunan hadîslere tam manâsıyle vâkıf olması, icab ederse kendi kitabından dinlemesi, veya, kitabının güvendiği talebelerinden birisinin elinde bulunması şart koşulmuştur.

Talebenin, hadîslerini şeyhe okumak suretiyle arzetmesinden dolayı bu metoda, ayni zamanda, *arz* da denilmiştir. Arzın, kitaptan yapılması, yâni talebenin şeyhe arzetmiş olduğu hadîsleri elinde bulunan kitaptan okuması, daha itimada şayan addedilmiştir.

Hadîsçiler arasında, kıraat ile semâ'ın müsavi veya kıraatin, semâ'ın dûnunda, yahutta, semâ'dan üstün olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bazıları, semâ'ı kıraatten üstün tutmuşlar, bazıları, kıraati semâ'a tercih etmişler, bazıları da her ikisinin müsavi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat söylendiğine göre her ikisini de müsavi görenler, ekseriyeti teşkil etmektedir ve bunların başında Hicaz ve Kufe ulemâsı, Mâlik İbn Enes, ashabı ve Medine ulemâsından olan şeyhleri ile el-Buharî mezhebinde olanlar gelmektedir.[153]

Kıraat yolu ile alınan hadîslerin rivayetinde kullanılan tabirlere gelince, bu hususta en çok tercih edilen ibare *qara'tu alâ fulânin*, yahutta râvi, bir başkası okurken dinlemişse *quri'e alâ fulânin ve ene esma'u* dur. Bununla beraber, semâ'da kullanılan tabirlerin kıraat lâfzıyle birlikte zikredilerek kullanılması da tecviz edilmiştir. Meselâ, bir râvi, *haddesenâ fulânun qırâ'aten aleyh*, yahut *ahberanâ qırâ'aten aleyh* ve buna benzer ibareler kullanabilir. Ancak yalnız *haddesenâ* veya yalnız *ahberanâ*'nın kullanılması, Hadîsçiler arasında görüş ayrılığına sebep olmuştur. Bazıları, meselâ Abdullah İbnu'l-Mubârek, Yayhâ İbn Yahyâ et-Temîmî, Ahmed İbn Hanbel ve en-Nesâ'î, bu ibarelerin kıraatte kullanılamayacağını ileri sürmüşler, ez-Zuhrî, Mâlik İbn Enes, Sufyân İbn Uyeyne, Yahyâ İbn Sa'îd el-Qattân ve el-Buhârî gibi bazı imamlar da kıraatin, semâ'dan farkı olmadığını söyliyerek, *haddesenâ*,

152 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 141; *semâ'* metodu ve kullanılan tabirler hakkında daha geniş bilgi için bkz. el- Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 258-305; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 239-244; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 122.

153 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 142.

ahberanâ ve *enbe'enâ* gibi tabirlerin kullanılabileceğini tecviz etmişlerdir[154] Yine bazısı, *semi'tu fulânen* ibaresinin kullanılmasını câiz görmüş, diğer bazısı ise, *haddesenâ* yerine *ahberanâ* kullanmayı uygun bulmuştur.[155]

c. *İcâze* (*İcâzet*): Talebenin, şeyhten hadîs dinlemesi veya elinde bulunan hadîsleri ona arzetmesi mümkün olmadığı zamanlarda, şeyhin, muayyen veya gayri muayyen mesmû'âtını, rivayet etmesi için, muayyen veya gayri muayyen kimselere izin vermesidir.

İcâzetin muhtelif nevileri üzerinde durmadan önce, bu nevilerden herhangi birisiyle rivayet edilen hadîslerin, hadîs imamları arasındaki kabul derecesini gözden geçirmemiz faydalı olacaktır. Çünkü bu metodla rivayet edilen hadîslerin, yukarıda görmüş olduğumuz semâ' veya kıraat-arz ile yakından veya uzaktan her hangi bir münâsebeti olmadığı için, bir çok hadîs imamları tarafından kabul edilmediği ve icâzetin makbul bir metod sayılmadığı görülmektedir. Meselâ, meşhur hadîsçilerden Şu'be İbnu'l-Haccâc bu hususta der ki: Eğer icazet sahîh olsa idi, ilim talebi için yapılan seyehatler bâtıl olurdu.[156] İbrahîm el-Harbî ise, kendisine, icazet verilen bir şahsın *haddesenâ fulân* demesinin ne derece sahîh olduğu sorulduğu zaman şu cevabı vermiştir: İcâzet, bizim nazarımızda hiç bir şey değildir. Eğer o kimse, *haddesenâ* derse yalan söylemiş olur.[157] Keza ayni mevzuda kendisine sual sorulan Mâlik İbn Enes de: Bunu doğru bulmuyorum; onlar kolay işle çok ilim yüklenmek istiyorlar,[158] demiştir.

İcazeti tecviz edenler ise, bunu, Hazreti Peygamberin fiilî sunnetine istinad ettirerek ondan rivayet edilen bazı haberleri, icazetin sıhhatine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Meselâ, Hazreti Peygamber, Berâ'e suresini bir sahifeye yazmış ve Ebû Bekr'e göndermiştir; sonra Ali İbn Ebî Tâlib ondan almış fakat ona okumadığı gibi Ebû Bekr de ona okumamıştır. Mekke fethinde ise halka okumuş ve bu suretle icazet, hükmün sübût bulması, ve onunla amel etmenin vücûbu bakımından semâ' gibi olmuştur.[159]

154 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 143. el-Hatîb el-Bağdâdî, Alî İbn Ebî Tâlib, İbn Abbâs, ez-Zuhrî ve Mâlik İbn Enes'ten bu mevzuda çeşitli haberler nakletmiştir. Meselâ, Alî İbn Ebî Tâlib der ki "Qırâ'atuka ala'l-âlim ve qırâ'atu'l-âlim alayka savâ'un" (yani, senin âlime, âlimin de sana okuması birdir). Diğer haberler için bkz. *el-kifâye*, s. 262, 271.

155 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 143.

156 el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 316; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 152.

157 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 315-316.

158 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 316; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 152.-Hanefî imamlarından birisi der ki: Benden işitmediğin şeyleri rivayet etmen için sana izin verdim, demek, benim üzerime yalan söylemene izin verdim, demektir.

159 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 313.

İcazeti ve icazetle rivayet edilen hadîslerin kullanılmasını tecviz eden imamlar arasında el-Hasan el-Basrî, Nâfi', İbn Şihâb ez-Zuhrî, Rebî'a İbn Ebî Abdirrahman, Yahyâ İbn Sa'îd el-Ensârî, Qatâde, Mekhûl, Ebân İbn Ebî Ayyâş, Eyyûb es-Sahtiyanî ve daha bir çok kimseler vardır. El-Hatîb, bunlara ait nakledilen haberlerin büyük bir kısmını kitabında sıralamıştır. Meselâ, Ubeydullah İbn Omer'den rivayet edildiğine göre, bir çok kimseler, İbn Şihâb ez-Zuhrî'ye ellerinde bir kitapla gelirler ve "bunları senden rivayet edelim mi" diye sorarlar, ez-Zuhrî de önlara "peki" cevabını verir; ne onlar bu kitapta bulunan hadîsleri ez-Zuhrî'ye okurlar, ne de ez-Zuhrî onlara.[160] Yine İbn Şihâb ile ilgili bir haberde Sufyân İbn Uyeyne der ki: Bir gün İbn Şihâb'ın yanında idim. Elinde önü arkası dolu üç *qırtâs* ile İbn Curayc geldi ve: –yâ Ebâ Bekr, bunu senden rivayet edeyim mi, dedi; o da –peki, diye cevap verdi. Vallahi, bunların hangisine şaşmalı bilmiyorum; birisi, senden rivayet edeyim mi diyor, öbürü de buna, peki, diye cevap veriyor.[161]

İcazetin nevilerine gelince, bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1) Şeyhin, muayyen mesmû'âtını rivayet etmesi için muayyen bir şahsa izin vermesidir. Bu nevî, munâvele ile bir olmayan en yüksek icazet şekli addedilmiştir. Şeyh, bu nevi icazette, talebeye "*ecaztu leke'l-kitâb el-fulân* "fulan kitabı, rivayet etmen için sana icazet verdim" der.[162]

2) Şeyhin, gayri muayyen mesmû'âtını, rivayet etmesi için muayyen bir şahsa izin vermesidir. Bu nevi icazet şekli üzerinde hadîsçiler birincisine nisbetle daha fazla ihtilâf etmekle beraber ekserisi, bu metodla rivayeti tecviz etmişlerdir. Şeyh, bu nevi icazette, talebeye "*ecaztu leke cemî'a mesmû'âtî* "bütün mesmû'âtımı, rivayet etmen için sana icazet verdim" der.[163]

3) Şeyhin, umum vasfını taşıyan gayri muayyen kimselere icazet vermesidir. Şeyh, *ecaztu li'l-muslimîn* "bütün müslümanlara icazet verdim", yahut, *ecaztu likulli ehadin*, yahut, *ecaztu li-men edreke zemânî*, yani, "herkese icazet verdim" yahut "zamanımda yaşayanlara icazet

160 Aynı eser, s. 318.

161 Aynı eser, s. 319. İbn Curayc'ın ez-Zuhrî'den almış olduğu hadîslerin hemen hepsi bu metoda dayandığı için, bazı tenkitçiler, İbn Curayc'ı, ez-Zuhrî'den rivayet ettiği hadîslerde zayıf addetmişlerdir. Meselâ bu konuda bkz. İbn Hacer, *Tehzîb et-tehzîb*, VI. 404.

162 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 151; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 255; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 133.

163 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 152; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 258; Ahmed Muhammet Şâkir, *el-Bâ'su'l-hasîs*, s. 133.

verdim" gibi ibareler kullanabilir. Bu nevi icazet, diğerlerine nisbetle daha çok ihtilâf konusu olmakla beraber bazı usûlcüler tarafından kabul edilmiştir.[164]

4) Şeyhin, meçhul olan şeyler için veya meçhul kimseler için icazet vermesidir. Meselâ şeyh, *eceztu li-fulân en yervî annî kitâbe's-sunen*, "fulan kimseye, sunen kitabını benden rivayet etmesi için icazet verdim" der; fakat, şeyhin bir kaç tane sunen kitabı bulunduğu için, hangisinin rivayetine icazet verdiği bilinmez. Keza şeyh, *eceztu li-Muhammed İbn Hâlid ed-Dımışqî*, yâni, "Muhammed İbn Halid ed-Dımışqî'ye icazet verdim" der; fakat ayni isimde bir kaç kimse bulunduğu için şeyhin, hangi Muhammed İbn Hâlid'i kasdettiği bilinmez. Bu nevi icazet, bâtıldır, herhangi bir faidesi yoktur.[165]

5) Şeyhin, maʿdûma yâni mevcut olmayan kimseye, yahut henüz doğmamış çocuğa icazet vermesidir. Şeyh, *eceztu li-men yûledu li-fulânin*, yâni "fulan kimsenin doğacak çocuğuna icazet verdim" der. Fakat bu icazet şekli, yukarıkilere nisbetle daha çok ihtilâf konusu olmuştur. Maamafih şeyh, *eceztu li-fulânin ve men yûledu lehû*, yahut, *eceztu leke ve li-valedike*, yâni "fulan kimseye ve o kimsenin doğacak çocuğuna icazet verdim", yahut, "sana ve senin çocuğuna icazet verdim" demek suretiyle önce mevcut olana icazet verdiğini belirtse ve sonra da madûmu ona atfetse, bu, kabûle daha yakın olur. Bu nevi icazetin ikinci şıkkını, Ebû Hanîfe, Mâlik İbn Enes ve eş-Şâfiʿî ashabı tecviz etmişler ve bu yolda icazet vermişlerdir.[166]

6) Şeyhin, henüz işitmediği şeyler veya henüz elinde olmayan kitaplar için, onları elde ettikten sonra rivayet etmek üzere bir kimseye icazet vermesidir. Bazılarının bu çeşit icazet verdikleri görülmüşse de hakikatte bâtıl bir icazet şeklidir. İbnu's-Salâh'ın dediği gibi, eğer icazet haber hükmünde ise, elinde böyle bir haber olmayan kimsenin ihbarda bulunması nasıl sahih olur? Maamafih şeyh, *eceztu leke mâ sahha ev mâ yasıhhu ındeke min mesmûʿâtî*, yâni, "sence sahih olan veya *sahîh* olacak mesmûʿâtım için sana icazet verdim" derse, bu, diğerine nisbetle daha makbul olur, nitekim bu çeşit icazet verenler de olmuştur.[167]

7) Şeyhin, rivayetine izin almış olduğu şeyleri, rivayet etmesi için birisine icazet vermesidir. Meselâ şeyh der ki: *Eceztu leke mucâ-*

164 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 153; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 258; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿsu'l-hasîs*, s. 133.

165 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 154; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 260; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿısu'l-hasîs*, s. 133.

166 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 156; es-Suyûtî, *Tebrîb*, s. 262.

167 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 158; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 264.

zâtî, yahutta, *eceztu leke rivâyete mâ ucîze lî rivâyetuhû*, yâni, mucâzatımın rivayetine izin verdim" yahutta, "rivayeti için bana icazet verilen şeylerin rivayetinde sana izin verdim". Bu nevi icazet şekli umumiyetle kabul edilmiştir.[168]

d. *Munâvele:* Hadîs ıstılâhında munâvele, şeyhin kitabını yahut hadîs yazılı bir kaç sahifeyi talebeye vermesidir. Munâvele, icazetin bir nev'i olmakla beraber, kelimenin ifade ettiği manâdan da anlaşılacağı üzere burada aslolan husus, yazılı hadîslerin talebeye elden verilmesidir; fakat bu *verme* işinde icazet bazan yer alır, bazan da almaz. Bu bakımdan metod iki şıkta mütalaa edilir. Birincisi, icazeti de ihtiva eden munâvele (*el-munâveletu'l-maqrûnatu bi'l-icâzeti*), ikincisi ise, icazetten âri olan munâvele (*el-munâveletu'l-mucerradetu ani'l-icâzeti*) dir.

1) *İcazeti ihtiva eden munâvele*:: Şeyh, ya kendi aslını, yâni işitmiş olduğu ve bizzat yazdığı hadîsleri ihtiva eden kitabını, yahutta bu asılla mukabele edilmiş başka bir nüshayı talebeye verir ve "bu, benim fulandan semâ'ımdır" yahut "rivayetimdir, onu benden rivayet et" yahut "onun rivayeti için sana icazet verdim" der. Talebe, bu aslı yahut nüshayı alır, istinsah eder, kendi nüshasını asılla tekrar kontrol eder ve şeyhe geri verir. Bu suretle talebe, şeyhin hadîslerinin, icazetle rivayet hakkını almış olur.

Bazan da talebe, şeyhin hadîslerini ihtiva eden bir kitap veya bir kaç sahîfe ile birlikte gelir ve onları şeyhe arzeder. Şeyh, kitabı alır, dikkatle tedkik eder ve talebeye "bunlar, benim fulan şeyhten –yahut şeyhlerimden– rivayet ettiğim hadîslerdir; onları benden rivayet et" der. Bu şekil, bazı hadîsçiler tarafından *arz-qırâ'a* olarak mütalaa edilmiş, bazıları da bunun semâ' olduğunu ileri sürmüşlerdir. El-Hâkim, bu sonuncuların uzun bir listesini vermiştir. Bunlar arasında Mâlik İbn Enes, Ikrime, İbn Şihâb ez-Zuhrî, Mucâhid, Ebu'z-Zubeyr Muhammed İbn Muslim, Alqama İbn Qays, İbrâhîm en-Naha'î gibi meşhûr hadîs imamları vardır.[169]

2) *İcazetten âri munâvele:* Diğer munâvele tarzında olduğu gibi, şeyh, yine talebeye "bu, benim fulandan semâ'ımdır –yahut rivayetimdir–" der ve fakat bu mesmû'âtın, talebe tarafından rivayet edilmesi için ona "bunu benden rivayet et; sana icazet verdim" gibi sözler söylemez; diğer bir deyişle talebeye vermiş olduğu kitabın rivayeti için ona

168 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 158; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 265.

169 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 256-257; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 160-161; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 270; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 137.

icazet vermez. Umumiyetle bu çeşit munâvele tarzı, hadîsçiler arasında bâtıl addedilmiş olmakla beraber, el-Hatîb'ın beyanına göre bazıları tarafından kabul edilmiş ve bu şekilde icazet verilmiştir.[170]

İcazet ve munâvele yolu ile alınan hadîslerin rivayetinde kullanılan ibarelere gelince, her iki halde de *haddesenâ* ve *ahberanâ* tabirlerinin kullanılması tecviz edilmiştir. Daha sonrakiler, meselâ Ebû Nu'aym el-Isbahânî, Ebû Abdillah el-Merzubânî, yalnız icazette *ahberânâ* kullanmışlardır.[171] Ahmed İbn Hanbel de, Şu'ayb İbn Ebî Hamza'dan, bazısını ona okuyarak, bazısını Şu'ayb'ın okumasıyle ve diğer bazısını icazetle alan Ebu'l-Yemân el-Hakem İbn Nâfi'a, bu hadîslerin rivayetinde *ahberanâ* kullanmasını tavsiye etmiştir.[172]

Hadîsçiler arasında şayânı kabul olan usûl, *ahberanâ* ve *haddesenâ* tabirlerinin, icazette olsun munâvelede olsun, kullanılmasıyle birlikte her iki şekle de delâlet eden ibarelerin zikredilmesidir. Meselâ, râvinin, *haddesenâ fulân icâzeten* veya *haddesenâ fulân munâveleten*, yahutta *ahberanâ fulân icâzeten* veya *ahberanâ fulân munâveleten* demesi daha doğru olur. Bunlardan başka, kısaca, *ecâzenî fulân*, yahut *nâvelenî fulân* gibi ibareler de kullanılabilir.[173]

e. *Mukâtebe (yazışma)*: Kelimenin ifade ettiği manâdan da anlaşılacağı üzere, şeyhin, uzakta olsun yakında olsun talebeye hadîslerinden bazısını yazıp göndermesi veya vermesidir. Bu da, yazılı olan hadîslerin, icazeti ihtiva eden ibarelerde hitam bulup bulmaması bakımından iki nevide mütalaa edilmiştir. Birincisi, *icazeti ihtiva eden mukâtabe*, ikincisi de *icazetten âri mukâtebe*'dir. Birinci şekilde şeyh, *eceztu leke mâ ketebtu leke*, yâni, "sana yazdığım şeylerin rivayeti için icazet verdim" veya buna benzer ibareler kullanabilir. İkinci şekilde ise icazet lafzı zikredilmez. Eyyûb es-Sahtiyânî, Mansûr İbnu'l-Mu'temer ve el-Leys İbn Sa'd gibi bir çok hadîsçiler arasında câri olan usûl de budur. Nitekim bir çok hadîs kitaplarında *ketebe ileyye fulân* ve buna benzer ibarelerle zikredilen hadîsler, icazet lafzını ihtiva etmeksizin rivayet edilen hadîslerdendir. Bunlar, lafzan icazeti ihtiva etmeseler bile, manâ bakımından rivayetine icazet verilmiş hadîsler gibidir.

Mukâtebe yolu ile alınan hadîslerin rivayetinde *haddesenâ* ve *ahberana* tabirinin kullanılması, umumiyetle tecviz edilmişse de makbul

170 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 163.

171 Aynı yer.

172 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 333.

173 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 163; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 274.

olan usûl, hadîs alma şeklinin belirtilmesidir. Bunun için meselâ, *kete-be ileyye fulân* veya *ahberanî fulân mukâtebeten* –yahut *kitâbeten*– gibi ibareler kullanabilir.[174]

f. *İ'lâm (bildirme)*: Şeyhin, elinde bulunan kitabı veya hadîsi, talebeye göstererek "bu, benim fulandan rivayetimdir" demesi ve fakat talebenin onları rivayeti hususunda herhangi bir şey zikretmemesidir. Bazan şeyh, "bu, benim fulandan rivayetimdir, fakat sen, bunları ben-den rivayet etme" dese bile talebenin rivayete hakkı olur. Bu usûl, bazı küçük muhalefete rağmen umumiyetle kabul edilmiştir.[175]

g. *Vasıyye (vasıyet)*: Şeyhin, ölümü veya uzunca bir yolculuğa çıkışı esnasında, kitaplarını bir kimseye vasıyetle bırakmasıdır. Bu şe-kilde elde edilen kitabın rivayet edilip edilemiyeceği hususunda görüş ayrılığı bulunmakla beraber, ekser hadîsçiler, rivayetinin câiz olmayaca-ğı üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu metodla alınan hadîslerin rivayetini tecviz edenler ise, metodu, bir dereceye kadar munâvele ve i'lâm metod-larına benzetmişlerdir. Fakat İbnu's-Salâh, böyle bir benzeyişin mev-cut olmadığını ileri sürerek bu fikre muhalefet etmiştir.[176]

Ebû Qılâbe (Ö. 104) nin, Eyyûb es-Sehtiyânî (Ö. 131) ye kitapları-nı vasıyet ettiğine dair gelen haberler meşhurdur. Eyyûb, bu kitapları rivayet edebilmek için Muhammed İbn Sîrîn (Ö. 110) den fetva taleb etmiş, o da rivayet edip etmemek hususunda onu serbest bırakmıştır.[177] Maamafih, Eyyûb'un, bu kitapları Ebû Qılâbe'den işittiğini, ancak hıfzetmediği için Muhammed İbn Sîrîn'den fetva istediğini söyleyenler de olmuştur. Şu var ki, el-Hatîb'in de kaydettiği gibi, semâ' olma-dıkça vasıyyet edilen kitapların, sokaktan satın alınan kitaplardan farkı yoktur ve rivayetleri de câiz değildir.[178]

h. *Vicâde (bulmak, elde etmek)*: Semâ, icâzet ve munâvele olmaksızın, bir kimsenin, mulâkî olsun veya olmasın başka bir kimseye ait hadîs sahîfe veya kitabını bulması, yahut elde etmesidir. Bu şekilde elde edilen kitapların rivayeti umumiyetle makbul sayılmamıştır. Bunlar, ekseriya *munqatı'* veya *mursel* olmakla beraber, râvinin, *vecedtu bi-hattı fulân* veya *qara'tu bi-hattı fulân* gibi ibarelerle nakletmesi, hadîsin nev'inin ve

174 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 165-166; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 277-279; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'su'l-hasîs*, s. 139.

175 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 166; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 279-280; Ahmed Muham-med Şâkir, *el-Bâ'su'l-hasîs*, s. 140.

176 s. 167.

177 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* s. 352; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* IV. 223.

178 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 352.

asıl râvisinin halini belirtmek bakımından tecviz edilmiştir. Bu hususta zikredilebilecek en güzel misali biz, hadîs yazan sahabîlerden Abdullah İbn Amr İbni'l-Âs'a ait sahîfenin rivayeti hakkında zuhur eden ihtilâflardan bahsederken görmüştük. Adı geçen sahîfe, Abdullah İbn Amrden torunlarına intikal etmiş, fakat onlar tarafından rivayeti, bazı imamlarca makbul sayılmış, diğer bazıları tarafından da reddedilmişti.

Bu nevi yazılı hadîslere ekseriya bir aile içerisinde tesadüf edilmektedir. Ya baba yahutta dededen kalan kitaplar, onlara mülâkı olmayan oğul veya torunları tarafından rivayet edilir. Bu gibi kimseler hakkında aşağı yukarı şu ibareler formüle edilmiştir: *lem yesma' min ebîhi şey'en, hâzihî kutubu ebîhi, vacedehâ fî beytihî*, yâni: "Babasından hiç bir şey işitmemiştir, bunlar, evinde bulduğu babasına ait kitaplardır".[179]

Vicâde yolu ile rivayet edilen hadîslerde *an fulân* veya *ahberanâ fulân* gibi ibarelerin kullanılması tecviz edilmemiştir. Çünkü bu ibareler semâ'a veya sair tahammül yollarından birisine delâlet ettiği için râvi üzerine şüpheyi celbeder. Bununla beraber, *qâle fulân* veya *beleğanî enne fulânen qâle* veya *ketebe fulân bihattıhî* gibi ibarelerin kullanılması tecviz edilmiştir. Hadîs kitaplarında bunların pek çok örneklerini görmek mümkündür. Meselâ, Ahmed İbn Hanbel'in hadîslerini rivayet eden oğlu Abdullah İbn Ahmed, babasından işitmemiş olduğu hadîslerin rivayetinde ekseriya şu ibareyi kullanmıştır: *Vecedtu fî kitâbi ebî bi-hattı yedihî*, yâni "babamın kitabında, kendi elyazısı ile buldum".

HADÎS RİVAYETİ VE ŞARTLARI

38. Hadîs rivayetinde bazı muteferri hükümler.

Hadîs rivayetinin sahih olabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüşse de, bu şartlar üzerinde tam bir ittifak hâsıl olmamıştır. Hadîsçilerden bazıları, rivayette büyük bir şiddet gösterirken, diğer bazıları, işin daha kolay tarafına meyletmişlerdir. Meselâ Mâlik İbn Enes, Ebû Hanife ve Ebû Bekr es-Saydalânî eş-Şâfi'î, hâfızadan rivayet edilmeyen hadîslerin, dinde huccet olarak kullanılamaycağını ileri sürmek suretiyle şiddet taraftarları arasında yer almışlardır.[180] Bazıları ise, ellerinde bulunan kitaptan rivayet etmiş olmaları bir tarafa, bu kitabın, asıl nüsha ile mukabele edilip edilmediğine bile ehemmiyet vermemişler-

179 İbn Adî, *el-Kâmil*, III. 153a.

180 Mâlik İbn Enes'e, siqa (güvenilir) olduğu halde, hadîslerini hıfzetmeyen kimselerden hadîs rivayet edilip edilmiyeceği sorulduğu zaman şu cevabı vermiştir: "Hayır alınmaz. Elinde itimad edilir bir kitap da olsa alınmaz; çünkü, geceleyin hadîsleri arasına bir şeylerin ilâve edilmesinden korkulur". Bkz. el-Hatîb el-Bağdadı, *el-Kifaye*, s. 227; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 307.

dir.[181] Tabiatiyle böyle kimseler, hadîs tenkitçileri tarafından mecrûh addedilmişlerdir. Maamafih, şiddet göstermekte ifrata, işin kolay tarafına meyletmekte tefrite varanlar bir tarafa bırakılacak olursa, ekser hadîsçilerin orta yolu muhafaza ettikleri anlaşılır. Bunlara göre rivayetin hâfızadan yapılacağı tabii görülmekle beraber, mukabele edilmiş bir kitaptan yapılmasında da hiç mahzur yoktur. Bunun gibi, hadîs rivayetinde riayet edilmesi gereken usûl ve şartlar zikredildiği zaman, bu usûl ve şartların, ekser hadîsçiler nazarında gerçekleşmiş olduğunu kabul etmek icab eder. Nitekim usûl kitaplarında bunlar zikredilirken, onlara muhalif kalan bazı isimlere de tesadüf edilir ki, bunlar, o meselede ekalliyette kalan grubu temsil ederler.

Hadîs rivayetinin sahih olabilmesi için bazı usûl ve şartların mevcudiyetinden bahsettik. İbnu's-Salâh, bunları maddeler halinde ve geniş bir şekilde açıklamıştır. Bunlardan bazılarını misal olarak kısaca zikredecek ve bilâhare oldukça mühim bir mevzu olan hadîslerin manâ ve lafızlarıyle rivayeti üzerinde biraz duracağız.

a. Gözleri görmeyen kimselerin rivayet etmiş oldukları hadîslerin alınıp alınmaması hususunda görüş ayrılığı vardır. El-Hatîb'e göre gözleri görmeyen kimseler, gören fakat câhil olan kimseler gibidir.[182] Bununla beraber, güvenilir bir kimse, gözü görmeyen bir kimsenin hadîs hıfzetmesinde yardımcı olursa, onun rivayeti bazı hadîsçiler tarafından makbul sayılmıştır.

b. Râvinin, kendi semâ'ını ihtiva etmemekle beraber içerisinde şeyhi tarafından işitilmiş yahut şeyhinden yazılmış hadîsler bulunan bir kitaptan rivayet etmesi, bütün hadîsçiler tarafında tecviz edilmemiştir. Bununla beraber râvi, şeyhinden umumî bir icazet almışsa rivayeti sahih addedilir. Eğer kitap, şeyhin şeyhinin semâ'ını ihtiva ediyorsa, râvinin, şeyhinden aldığı umumî icazet gibi, şeyhinin de kendi şeyhinden umumî bir icazete sâhip olması gerekir.[183]

c. Râvi, hıfzetmiş olduğu bir hadîsi, kitabında değişik bir şekilde bulursa, takip edeceği usul, hadîsi kitaptan mı yoksa şeyhin ağzından mı hıfzettiğini araştırmaktır. Eğer kitaptan hıfzetmişse hâfıza-

181 Meselâ Abdullah İbn Lehî'aya ellerinde bir kitapla gelirler ve ondan işittiklerini söyliyerek bu hadîsleri ondan rivayet edeceklerini bildirirler, o da, peki, diye cevap verirdi. Halbuki kitapta ona ait tek bir hadîs dahî bulunmazdı. Bkz. el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifaye*, s. 152.

182 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 186-187; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 309; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'su'l-hasîs*, s. 156.

183 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 187; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 309.

sındaki hadîsi bırakır ve kitaptaki hadîse itimad eder; eğer şeyhin ağzından işiterek hıfzetmişse ve hâfızasına da güveniyorsa kitabını, hâfızasındaki hadîse göre tashih eder. Fakat hadîsin rivayetinde, "hıfzımda şöyle, kitabımda şöyle" diyerek ayrı ayrı belirtmesi gerekir. [184]

d. Eğer râvi, kitabında, şeyhinden işittiğini hatırlayamadığı bir hadîs bulursa, Ebû Hanîfe ve bazı Şâfiʿî imamlarına göre, hadîsin rivayeti câiz değildir. Fakat, İmam Ebû Yûsuf, Muhammed ve eş-Şâfiʿî ile ekser ashabı rivayeti tecviz etmişlerdir.[185] Ancak bu, râvinin, kitabına güvenmesi ve o hadîsi şeyhinden işittiğine dair kendisinde mevcut olan zannın kuvvetli olması halindedir; eğer şüphe ederse, hadîsin rivayeti câiz olmaz. Eş-Şâfiʿîden rivayet edilen bir habere göre Malik İbn Enes, hadîsin her hangi bir yerinden şüphelenirse bütün hadîsi terkederdi. [186] El-Hatîb el-Bağdâdî'nin bu mevzudaki görüşü de ayni merkezdedir ve "bir kimse, kitabında bulunan bir hadîsi işitip işitmediği hususunda şüpheye düşerse, o hadîsi terkedip diğerlerini rivayet etmesinde bir mahzur yoktur; fakat, kitabı içerisindeki şüpheli hadîsin hangisi olduğunu bilmezse bütün hadîsleri terketmesi gerekir" demiştir. [187]

e. Râvinin, rivayet ettiği hadîslerde lâhn ve tashîf yapmamağa dikkat etmesi gerekir. Lâhn, iʿrabın aksidir, yâni muʿreb kelimeleri aslına uygun olarak zikretmemek ve iʿrabında hata yapmaktır. Bu hatadan korunabilmek için hadîs rivayetiyle meşgul olanların, nahıv kâidelerini ve lugatı iyi bilmeleri lâzımdır. El-Esmaʿî'den nakledilen bir habere göre, hadîs talebesi, nahıv kâidelerini bilmediği zaman çok defa, Hazreti Peygamberden rivayet etmiş olduğu hadîslerde lâhn yapar ve onun, "bana yalan isnâd eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın" hadîsi şerîfinin muhatabı mevki'ine düşer; çünkü Hazreti Peygamber, lâhn yapmazdı. Ondan hadîs rivayet eden kimse ise, lâhn yapmak suretiyle ona yalan isnâd etmiş olur". [188]

Lâhn üzere alınan bir hadîsin, yine lâhn üzere mi yoksa bu lâhnın

184 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 188; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 310. Bu hususta gelen çeşitli haberler için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 319-321.

185 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 188.

186 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 234.

187 Aynı yer.

188 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 191. İsmâʿîl İbn Ebî Hâlid, çok lahn yapanlardan birisi idi. Huşeym'den nakledilen bir haber, burada lahnin güzel bir örneğini teşkil eder. Huşeym der ki: İsmâʿîl İbn Ebî Hâlid, Hazreti Peygamberin ashabına mülâkı olmuş bir *fâhışu'l-lahn* idi ve çok defa şöyle derdi: Haddesenâ fulân *an Abûhu*.

düzeltilerek aslına uygun bir şekilde mi rivayet edileceği hususunda, hadîsçiler uyuşamamışlardır. Bazıları, meselâ Muhammed İbn Sîrîn, Recâ İbn Hayve, el-Qâsım İbn Muhammed, Ebû Ma'mer, İsmâ'îl İbn Ebî Hâlid, Sufyân, Mâlik İbn Enes gibi hadîsçiler, lâhn üzere alınan bir hadîsin yine aynı şekilde rivayet edilmesi lâzım geldiğini ileri sürmüşlerdir. İbnu's-Salâh'a göre bu hadîsçilerin istinad ettikleri husus, hadîslerin, lâfz üzere, yâni, işitildiği şekilde rivayet edilmesi esasıdır.[189] El-Hasan el-Basrî, eş-Şa'bî, İbrâhîm en-Naha'î, el-A'meş, el-Evzâ'î ve Abdullah İbnu'l-Mubârek gibi bir çok hadîsçiler ise lâhnin düzeltilmesi ve hadîsin doğru bir şekilde rivayet edilmesi lüzumu üzerinde ittifak etmişlerdir. İbnu's-Salâh'a göre, hadîsçilerin çoğu bu fikirdedir ve doğru olanı da budur.[190]

f. Râvi, bir hadîsi iki veya daha fazla kimselerden işittiği zaman, eğer bu hadîsler arasında lâfız bakımından bazı farklar olmakla beraber, manâ bakımından herhangi bir değişiklik yoksa, hadîsi bir tek isnâd altında nakleder ve hadîsin lâfzının hangi râviye ait olduğunu ayrıca belirtir. Meselâ, Muslim İbnu'l-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde ekseriya şöyle bir usûlü takib eder: *Haddesenâ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Ebû Sa'îd el-Eşec kilâhumâ an Ebî Hâlid, qâle Ebû Bekr....* Bu şekilde verdiği isnâdla hadîsi iki kişiden aldığını gösterdikten sonra *qâle Ebû Bekr* demek suretiyle de hadîs lâfzının Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe'ye ait olduğunu belirtir.[191]

Eğer râvi, muhtelif isnâdlarla gelen aynı hadîsin, yalnız bir isnâda ait olan lâfzını almaz ve lâfızlar arasında bir birleştirme yaparsa, aralarındaki manânın birliğine işaret etmek üzere şöyle bir ibare kullanır: *ahberanâ fulân ve fulân, ve teqârabâ fi'l-lafzı, qâlâ...*, yâni, "fulan ve fulan bana haber verdiler, söylediklerinin manâsı hemen hemen aynıdır, bunlar derler ki...".[192]

g. Râvinin, şeyhinden sonraki râvilerin isim ve neseblerinin zikri hususunda şeyhine tâbi olması gerekir. Eğer şeyhi, hadîsin isnâdında zikrettiği râvinin yalnız ismini verirse, râvinin ayni ismi vermesi ve o ismin nesebini zikretmemesi lâzımdır. Bununla beraber, ismi, nesebini zikretmek suretiyle tafsil etmek lüzumunu hissederse, ayrı bir fasılda bunu verebilir.

189 Bkz. *Ulûmu'l-hadîs*, s. 191.
190 Aynı yer.
191 Aynı eser, s. 194.
192 Aynı yer ve es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 321.

Eğer şeyh, aynı râviye ait müteaddit hadîsleri, birbiri arkasından sıralarken ilk hadîsin isnâdında râvinin isim ve nesebini bütün uzunluğu ile sıralar ve ondan sonraki hadîslerde yalnız ismi vermekle iktifa ederse, şeyhten rivayet eden râvinin, her hadîsin başında, diğer râvinin isim ve nesebini bütün uzunluğu ile zikretmesi câiz olur.[193]

Aynı isnâdı ihtiva eden hadîs sahîfe ve kitaplarının rivayetinde isnâdın, ilk hadîsin başında zikredilip diğer hadîslerde zikredilmemesi, bütün hadîsçilerin tatbik ettikleri usullerden biridir. Ancak, diğer hadîslere başlarken *ve bi'l-isnâd* veya *ve bihî* gibi tabirlerin konulması gerekir. *Aynı isnâdla* manâsına gelen bu tabirler, birinci hadîsin başında zikredilen isnâdın yerine kâim olur. Meselâ Ebû Hurayradan rivayet eden Hemmâm İbn Munebbih'in 150 kadar hadîsi ihtiva eden meşhur sahîfesi bu şekilde nakledilmiştir. Sahîfeyi, Hemmâmdan Ma'mer İbn Râşid, ondan da Abdurrazzâk İbn Hemmâm rivayet etmiştir ve her hadîsin başında Abdurrazzâk –Ma'mer–Hemmâm–Ebû Hurayra isnâdı yer alır. Fakat, bu sahîfeden nakıller yapan bütün hadîs eserleri (meselâ Ahmed İbn Hanbel'in *Musned*'i), birinci hadîste isnâdı zikretmiş, ikinci ve onu takip eden hadîslerde ise onu kaldırarak "aynı isnâdla" manâsına gelen *ve bi'l-isnâd* veya *ve bi-isnâdihi* gibi tabirler kullanmışlardır.[194]

h. Hadîsin isnâdı ile metnini takdîm ve te'hir ile zikretmek, yâni önce metni sonra isnâdı vermek, yahut isnâdın yarısını metnin başında diğer yarısını da metinden sonra nakletmek umumiyetle tecviz edilmiştir ve bu şekilde rivayet edilen hadîs muttasıl sayılır. Bununla beraber, bir râvi, isnâdı bu bölünmüş şekliyle şeyhinden işitmiş ve sonra onu metne takdîm ederek rivayet etmişse, hadîsin manâ üzere rivayetini tecviz edenler tarafından makbul sayılmış, fakat onun, işitildiği gibi rivayet edilmesi gerektiğini ileri sürenler tarafından kabul edilmemiştir.[195]

i. Bir râvi, isnâdıyle birlikte bir hadîsi zikrettikten sonra ikinci bir isnâd zikreder ve bunun sonuna *mislehû* veya *nahvehû* gibi tabirler ilâve ederse, bu, aynı hadîsin iki isnâd vasıtasıyle alındığına delâlet eder. Fakat Şu'be İbnu'l-Haccâc, ikinci hadîsin zikredilmemesi sure-

193 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 195; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 322; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 215.

194 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 214. Burada el-Hatîb, Hemmâm İbn Munebbih'in nüshası gibi diğer bazı nüshaların daha isimlerini verir. Meselâ, Ebu'l-Yemân - Şu'ayb-Ebu'z-Zinâd -el-A'rac-Ebû Hurayra ve yine Ebu'l-Yemân-Şu'ayb-Nâfi'-İbn Omer isnâdlarıyle gelen nüshalar bunlardandır.

195 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 198; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 326.

tiyle yapılan bu kısaltmayı tecviz etmemekle beraber,[196] diğer bazı imamlar, râvinin, hâfız ve zâbıt olması halinde böyle bir tasarrufta bulunmasını mahzurlu saymamışlardır. Diğer bir ihtilâf, *mislehû* ve *nahvehû* tabirleri üzerinde çıkmıştır. Şu'be, *mislehû* tabiri, rivayete kifâyet etmez, *nahvehû* tabirinde de şüphe vardır, derken, Sufyân es-Sevrî *mislehû* tabiri hakkında, kifâyet eder, demiş, buna mukabil Yayhâ İbn Ma'în ise *mislehû* tabiri ile rivayeti tecviz etmiş ve fakat *nahvehû* tabirine iltifat etmemiştir [197]. Ancak bu da manâ üzere rivayeti tecviz etmeyenlere göredir. Diğerlerine göre ise *mislehû* ile *nahvehû* arasında hiç bir fark yoktur.[198]

j. Râvinin, isnâdıyle birlikte hadîs metninin ancak bir kısmını işittiği halde tamamını rivayet etmesi umumiyetle tecviz edilmemiştir. Böyle hallerde, gerek şeyh olsun gerekse ondan rivayet eden kimse olsun hadîsin zikredilen kısmını rivayet ettikten sonra *zekere'l-hadîs* yahut *zekere'l-hadîs bi-tûlihî* gibi ibareler kullanır. Bununla beraber, şeyh ve râvi, hadîsin metnini tam olarak biliyorlarsa tamamının zikrine bazıları cevaz vermişlerdir. İbnu's-Salâh'a göre böyle bir rivayet, hadîsin bir kısmında semâ' mevcut olmakla beraber icazet tarikıyle câiz olur.[199]

k. Nebî ve Rasûl lafızlarının değişik olarak zikredilmesinde, umumiyetle herhangi bir mahzur görülmemiştir. Herne kadar Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel'den, babası Ahmed'in, Rasûl yerine Nebî yazmış olan bir hadîsçinin kitabını düzelttiğine dair bir haber nakledilmişse de el-Hatîb, bunun lüzumsuz olduğunu ve Ahmed İbn Hanbel'den, bunda herhangi bir mahzur olmadığına dair ayrı bir haber de nakledildiğini zikretmiş, ayrıca onun, manâ üzere rivayeti tecviz edenlerden olduğunu sözlerine ilâve etmiştir.[200]

39. Hadîslerin manâ üzere rivayet edilmesi.

Sahabe, rivayetin mes'uliyetini müdrik olarak, Hazreti Peygamberden nakletmiş olduğu hadîslerde büyük bir titizlik gösteriyor, değil bir kelime değişikliğine, ayni kelimenin cümle içerisinde yer değiştirmesine bile rıza göstermiyordu. Hadîs rivayet edenlerin, bir sözü, Hazreti

196 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 214, Rivayet edilen bir habere göre Şu'be *fulân an fulân mislehû*, hadîs değildir, demiştir.

197 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 213-124.

198 Aynı yer ve İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 199.

199 Bkz. *Ulûmu'l-hadîs*, s. 200.

200 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 244.

Peygamberin ağzından harf harf ve kelime kelime nasıl işitmişse aynen rivayet etmesini şart koşuyorlardı. Meselâ Abdullah İbn Omer, *meselu'l-munâfiqı ke-meseli'ş-şâti'l-â'ireti beyne'l-ganemeyn* hadîsini... *ke-meseli'ş-şâti'r-râbitati beyne'l-ganemeyn* şeklinde manâyı bozmayan bir kelime değişikliğiyle rivayet eden kimseyi azarlamış ve "yazıklar olsun sana, Hazreti Peygambere yalan isnâd etme" demiştir.[201] Keza yine İbn Omer, İslâmın beş şartını birbiri arkasına sıralayarak sayan bir kimseye Ramazan orucunu beşinci şart olarak sona almasını ihtar etmiş ve Hazreti Peygamberin ağzından nasıl işitti ise öyle rivayet etmesini söylemiştir.[202]

Sahabeden sonra gelen tâbi'ûn ve etbâ'u't-tâbi'în devrinde de hadîslerin, Hazreti Peygamberden işitildiği şekilde rivayet edilmesi üzerinde bir çok hadîsçiler ittifak etmişlerdir. Meselâ, el-Qâsım İbn Muhammed, Muhammed İbn Sîrîn, İbrâhîm İbn Meysere, Abdurrahmân İbn Mehdî, Recâ İbn Hayve, Sufyân İbn Uyeyne, Abdu'l-Vâris ve Yezîd İbn Zuray' bunlardandır. Hadîslerin lafzen rivayeti hususunda, bu muhaddisler tarafından ileri sürülen delillerin başında Hazreti Peygamberin *naddara'llâhu'mra'en semi'a maqâletî fe-va'âhâ summe eddâhâ kemâ semi'ahâ*... "benim sözümü işitip ezberleyen ve sonra da işittiği gibi rivayet eden kimselerin Allah yüzünü ağartsın..."[203] hadîsi gelir. Diğer bir cihet, Hazreti Peygamberin, araplar arasında en fasîh konuşan ve kendisine *cevâmi'u-l-kelim* verilen bir kimse oluşudur. Bu ise onun hadîslerinin, manâ üzere rivayetini güçleştirir ve değişik lafızlarla naklinde, manânın bozulmasına müncer olur. Nitekim, yukarıda zikredilen hadîsin devamında, *fe-rubbe hâmili fiqhin ilâ men huve efqahu minhu* yâni, "olabilir ki içinizde fıkıh hâmili olan kimseler, kendilerinde daha fakîh bir kimseye ulaştırırlar" ibareleri yer alır. bu ise, hadîslerin ifade ettikleri manâların, herkes tarafından ayni derecede anlaşılamayacağına delâlet eder. Her ne kadar bir talebe ile şeyhi arasında alınıp rivayet edilen bir hadîste manâ değişimi farkedilmezse de Hazreti Peygamberden işitildikten iki veya üç asır sonra değişik lafızlarla rivayet edilen aynı hadîsde manâ bakımından belirli farklar meydana gelebilir.

Hadîslerin lafzen rivayetini şart koşan hadîsçiler tarafından ileri sürülmüş olan bu gibi mütalaalara rağmen, aralarında bir çok sahabenin de bulunduğu büyük bir hadîsçi grubunun, hadîslerin manâ yö-

201 Aynı eser, s. 173.
202 Aynı eser, s. 176.
203 Aynı eser, s. 173. Burada hadîsin başka varyantları da zikredilmiştir.

nünden rivayet edilmesine cevaz verdikleri ve kendilerinin de bu yolda hadîs rivayet ettikleri görülmektedir. Meselâ, Alî İbn Ebî Tâlib, Abdullah İbn Abbâs, Enes İbn Mâlik, Ebu'd-Derdâ', Vâsile İbnu'l-Esqâ', Ebû Hurayra, el-Hasan el-Basrî, eş-Şa'bî, Amr İbn Dînâr, İbrâhîm en-Naha'î, Mucâhid, Ikrime bu mevzuda zikredilen isimlerden bazılarıdır. Bunlardan nakledilen ve manâ üzere rivayeti tevciz eden haberler ise pek çoktur. Meselâ, Mekhûl eş-Şâmî, yukarıda ismi geçen meşhur sahabî Vâsile İbnu'l-Esqâ'a gelerek hiç bir eksiklik veya fazlalık yapmadan Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu bir hadîs rivayet etmesini istemiştir. Vâsile, ona, akşam Kur'ânı Kerîm okurken hiç *elif* veya *vav* ilâve edip etmediğini sormuş, o da "hıfzımız o derece olmadığı için böyle ilâveler bazen oluyor" demiştir. Bunun üzerine Vâsile İbnu'l-Esqa' ona şu cevabı vermiştir: "Bu Kur'anı Kerîm, hergün elinizde ve onu gece gündüz okuyorsunuz; (böyle olduğu halde ona bazan *vâv* bazan *elif* ilâve ediyorsunuz). Biz ise Hazreti Peygamberden bir veya iki defa işitmiş olduğumuz hadîsleri rivayet ediyoruz; bunları size manâ üzere nakledersek bu sizin için kâfidir".[204] Yine sahabeden Ebû Sa'îd el-Hudrî der ki: "Hadîs dinlemek için sekiz on kişi Hazreti Peygamberin etrafına oturur ve dinlerdik. İçimizden, bu dinlediklerimizi aynen tekrar eden iki kişi belki çıkmazdı; fakat hepimiz de tekrarladığımız zaman manâlarda hiç bir fark olmazdı".[205] Meşhur tâbi'î el-Hasan el-Basrî, kendisine "bugün bize bir hadîs rivayet ediyorsun, ertesi gün ise ayni hadîsi başka sözlerle naklediyorsun" denildiği zaman şu cevabı vermiştir: "Manâda isabet etmişsem bunda bir mahzur yoktur".[206]

Hadîslerin manâ üzere rivayetini tecviz edenlerin ileri sürdükleri delillerin bir kısmı, yine Hazreti Peygamberin hadîsleri arasında görülür. Sahabeden bazıları, Hazreti Peygambere, kendisinden işittikleri hadîsleri, işittikleri şekilde tekrar etmeğe muktedir olmadıklarını söyledikleri zaman Hazreti Peygamber onlara şu cevabı vermiştir: "Manâda isabet ettiğiniz zaman onları rivayet etmenizde bir mahzur yoktur" [207] Nitekim, sahabenin büyük bir ekseriyeti de, Hazreti Peygamberden rivayet edilen bu ve buna benzer haberlere istinaden, ondan bir hadîs naklettikleri zaman hadîsin sonuna *ev kemâ qâl* ibaresini eklemişlerdir. "Yahut buna benzer bir şey söyledi" manâsına gelen bu ibare, sahabenin,

204 Aynı eser, s. 204.
205 Aynı eser, s. 205.
206 Aynı eser, s. 207.
207 Aynı eser, s. 200. Hadîsin bir başka varyantında Hazreti Peygamber "halâli haram, haramı halâl kılmadığınız ve manâda da isabet ettiğiniz zaman rivayet etmenizde bir beis yoktur" buyurmuştur.

naklettikleri hadîslerin lafızdan ziyade manâya istinad ettiğini açıkça göstermektedir. Keza sahabenin, "Hazreti Peygamber bize şunu emretti" veya "Hazreti Peygamber bizi şundan nehyetti" gibi ibarelerle onun sunnet ve hadîsini nakletmeleri de tamamiyle manâya dayanan bir rivayet şeklidir.

Gerek sahabe ve gerekse sahabeden sonra gelen nesiller, hadîslerin manâ yönünden rivayet edilmesini hoş karşılamış olmakla beraber, bu rivayetin doğruluğuna güvenebilmek için rivayet sâhibinde bazı şartlar aramışlardır. Gerçekte bu şartlar, râviler tarafından lafızları değiştirilerek rivayet edilen hadîslerin, manâlarında da her hangi ufak bir değişiklik ihtimalini önlemek maksadiyle ortaya konulmuştur. Bu şartların en mühimleri şu bir kaç maddede zikredilebilir: 1. Hadîs râvisinin, sarf ve nahıv kâidelerine tam manâsıyle vâkıf olması, 2. Lugat ilmine sâhip olması, 3. Lafızların delâlet ettiği manâyı iyice bilmesi, 4. Bir hadîsi, değişik lafızlarla rivayet ettiği zaman, o hadîsin, Hazreti Peygamberin kasdetmiş olduğu manâyı aynen verdiğine her bakımdan kanaat getirmesi. Bu gibi şartları şahsında cemetmeyen bir şahıs, hadîsin asıl lafızlarını terkedip, onların yerine koyacağı lafızlarla hadîsin manâsını bozup bozmayacağını bilemeyeceği veya hadîs metninde yapacağı bazı takdîm ve te'hirlerle hadîsin manâsında değişiklik yapıp yapmayacağını anlayamayacağı için, rivayeti tecviz edilmemiştir. Zira manâda her hangi bir değişiklik meydana gelirse râvi, yalancı mevkiine düşer ve Hazreti Peygamberin "bana yalan isnâd eden kimse cehennemdeki yerine hazırlansın" hadîsinin muhatabı olur. Bu sebepledir ki biz, hadîsleri lafızlarıyle rivayet etmek kudretini gösteremeyen, zikrettiğimiz bu hadîs dolayısıyle de manâ üzere rivayete cesaret edemeyen bir çok sahabînin " biz yorulduk ve ihtiyarladık; Hazreti Peygamberden hadîs rivayet etmek çok güçtür" diyerek hadîs rivayetinden çekindiklerini görürüz.[208] Rivayet edenler ise, rivayetin ağır mes'ûliyetini müdrik olarak bu sahada büyük gayretler sarfetmişlerdir.

İ S N Â D

40. İsnâdın tarifi.

İslâmiyetin zuhurundan bu yana, dine taaluk eden meselelerin naklinde, tatbik edilen yolun açık bir şekilde ortaya konulması, bu meselelerin doğruluğuna ve güvenilir olmasına inanmak bakımından,za-

208 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 171

rurî görülmüştür. Hazreti Peygamberin her hangi bir mesele hakkındaki beyanı işitilip nakledildiği zaman, haberin dikkati çeken hususiyeti nazarı itibara alınmadan, doğruluk derecesi araştırılmış ve onu nakleden şahsa, bunu kimden işittiği, hangi yolla ve nasıl aldığı sorulmuştur. Bir başka ifade ile, haberciden, haberinin doğruluğuna dair itimada şayan bir *sened* istenmiştir. Bu itibarla, *sened* tabiri, rivayet sisteminde, hadîs metninin takip ettiği yolu haber vermek manâsında ıstılâh olarak kullanılmış olmakla beraber, ayni manâda kullanılan *isnâd* kelimesi, daha çok şöhret kazanmış ve tarifinde "hadîs metnini, kaynağına kadar ulaştırmaktır" denilmiştir.[209] Nitekim ayni kelimenin, ismi fâil olarak kullanılan manâsı "hadîs metnini, kaynağına kadar ulaştıran kimse" (*musnid*) olduğu gibi, mef'ûl manâsı da (yâni *musned*), isnâdı kaynağa kadar ulaşmış haberlerdir. Mammafih, bu kelime, isnâd manâsında kullanıldığı gibi, sahabe tarafından rivayet edilen haberleri muhtevi kitaplara da ıtlak olunmuştur.[210]

41. İsnâdın değeri.

Haberin kaynağına kadar, nakıller yolu ile ulaşma metodu, İslâmiyetin zuhurundan sonra tatbik edilmiş olması bakımından sadece müslümanlara has bir metodtur ve İslâmiyetten önce böyle bir tatbikat görülmemektedir. İbn Hazm'in dediği gibi "*siqa* (güvenilir) kimselerin, yine *siqa* (güvenilir) kimselerden, Hazreti Peygambere kadar, muttasıl bir şekilde haber nakletmeleri, Allah'ın müslümanlara bahşettiği bir nimettir. Sâir milletlerde bu yoktur. Her ne kadar yahudilerde irsâl ve i'dâl yolu ile bazı nakıller görülürse de hakikatte, rivayet başlangıcı ile Hazreti Mûsâ arasında otuz asırlık bir mesafe vardır ve bu, müslümanlarla Muhammed (A.S.) arasındaki yakınlık gibi değildir. Hıristiyanlarda talâkın tahrimi hakkında gelen bir haberden başka bu yolla nakledilmiş hiç bir şey yoktur. Yalana istinâd eden nakıller ise hem yahudilerde ve hem de hıristiyanlarda fazlasıyle mevcuttur".[211]

İsnâdın, hadîs rivayetinde ve dolayısıyle İslâmiyetteki ehemmiyetine dair, hadîs imamlarından muhtelif sözler nakledilmektedir. Meselâ, Muhammed İbn Sîrîn (Ö. 110) in "bu ilim dindir; dinini kimden aldığına dikkat et",[212] Sufyân es-Sevrî (Ö. 161) nin "isnâd, mu'minin silâ-

209 Cemalu'd-Dîn el-Qâsımî, *Qavâ'ıdut-tahdîs*, s. 186.

210 Aynı yer.

211 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 358; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 185.

212 Muslim, *Sahîh* (Nevevî şerhi), I. 44.

hıdır",[123] Abdullah İbnu'l-Mubârek (Ö. 181) in "isnâd dindendir; o olmasa idi, isteyen istediğini söylerdi",[214] Ahmed İbn Hanbel (Ö. 241) in "âlî isnâd için seyahata çıkmak, önceki nesillerden bize intikal eden bir sunnettir. Nitekim Abdullah'ın ashabı, Kûfe'den Medîne'ye rihlet ederek Omer'den dinliyorlar ve öğreniyorlardı",[215] Muhammed İbn Eslem et-Tûsî'nin "isnâdın yakınlığı (âlî isnâd), Allah'a yakınlıktır"[216] gibi sözleri, bunlardan bazılarını teşkil eder. Bu sözler, hadîsçiler arasında isnâda verilen değeri gösterdiği gibi, birbirinden farklı senelerde vefat eden kimselere ait olması bakımından, bu değerin muhtelif devirlerdeki dereceleri hakkında da açık bir fikir verir.

42. Hadîs rivayetinde ilk isnâd tatbiki.

Muhtelif hadîs imamlarına ait yukarıda nakletmiş olduğumuz ibarelerin ilki, Muhammed İbn Sîrîn (Ö. 110) in "bu ilim dindir; dinini kimden aldığına dikkat et" sözüdür. Bu sözde, hadîsçileri, rivayet etmiş oldukları hadîsleri kimlerden aldıklarını araştırmağa davet eden açık bir ifade tarzı görülür. İbarede kullanılan *ilim* kelimesiyle hadîs ve sunnet kasdedilmiş ve dinin esası olması bakımından da bunlara *din* denilmekle iktifa olunmuştur. Bu sözün sâhibi Muhammed İbn Sîrîn, Hicrî 110 senesinde vefat ettiğine göre, hadîs rivayet edenlerin hal ve meşreplerinin araştırılmasına onun orta yaşlarında, yâni, ilk Hicrî asrın ikinci yarılarında başlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Filhakîka, yine Muhammed İbn Sîrîn'den nakledilen bir haber, bize şu hususu açıklamaktadır: İlk zamanlarda halk, isnâd sormuyordu; fakat fitne vâki olduktan sonra onu sorarak sünnet ehlinden olanların hadîslerini almağa, bid'at ehlinden olanların hadîslerini terketmeğe başladılar.[217]

Muhammed İbn Sîrîn'den nakledilen bu iki söz arasında belirli bir münasebet vardır ve muhtemelen onun, fitne olarak zikrettiği hâdise, ilk Emevî halifesi Mu'âviye'nin ölümüyle yerine geçen oğlu Yezîd'e, Abdullah İbnu'z-Zubeyr ve taraftarlarının bi'at etmemesiyle zuhur eden dâhilî harptir. Her ne kadar târihte, Hazreti Osmân'ın katli, şi'a ve havariç fırkalarının zuhuru ve bunları takiben Cemel vak'asının cereyanı ile daha sonraları Velîd İbn Yezîd'in öldürülmesi (Hicrî 126) ve buna muvazi olarak çıkan hâdiseler de fitne olarak isimlendirilmişse

213 el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 186.

214 Muslim, *Sahîh* (Nevevî şerhi), I. 45; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 186.

215 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 359; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 186.

216 el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 186.

217 Muslim, *Sahîh* (Nevevî şerhi), I. 44; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I. /1,28; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 122.

de birincisi, Muhammed İbn Sîrîn için çok erken, ikincisi ise onun vefatından sonra zuhur eden hâdiselerdir ve onun, bu hâdiseleri kasdederek isnâd hakkında haber vermesi imkânsız görülmektedir. Bu itibarla, yukarıda da kaydedildiği gibi, hadîs râvilerinin sıkı bir şekilde kontrole tâbi tutulmasına ve rivayet edilen hâdîslere isnâd tatbikinin başlamasına sebep olan hâdiseler, Muhammed İbn Sîrîn'in orta yaşlarında cereyân eden Abdullah İbnu'z-Zubeyr isyanından başka bir şey değildir.

Fitne olarak isimlendirilen bu dâhilî harpler, geniş çapta hadîs uydurulmasına ve bu hadîslerin müslümanlar arasında yayılmasına sebep olmuştur. Maamafih , bu karışıklıkların hadîs vaz'ı için kesin bir başlangıç târihi olduğu iddia edilemez. Çünkü, daha İslâmiyetin başlangıcında zuhur eden anlaşmazlık, üçüncü halîfe Osmân'ın katli ile Cemel vak'asını doğuran hâdiseler, Alî ile Mu'âviye arasındaki husumetler, şahıs, kabile ve hattâ şehirler arasındaki fazilet ve üstünlük yarışmaları, bir çok kimseleri hadîs uydurmağa sevketmiştir. Ancak, bunlar İslâmiyetin ilk günlerinde belirsiz denecek derecede azdı. Hazreti Peygamberin en hayırlı ümmeti olmak şerefini taşıyan sahabe, heyecan dolu bir imanla bu gibi hâdiseleri, ellerinden geldiği kadar önlemeğe çalışıyordu. Fakat fetihlerin çoğalması, İslâm ülkesinin genişlemesi, İslâm topluluğu içerisine sahabenin sâhip olduğu heyecan ve imandan uzak fürs, rum, berberî ve daha bir çok karışık unsurların girmesi, yeni kurulmuş olan düzeni sarsmağa kâfi geldi. Her karışık unsur, kendi çıkarı için hadîs uydurmaktan çekinmedi. Halk ise, bu hadîslerin sahîhini sakîminden ayırt edecek durumda değildi. İşte bu durum, hadîsçileri harekete geçirdi; sahîh hadîslerin, uydurma hadîsler arasında kaybolmasını önlemek için her hadîs râvisinden güvenilir birer *sened* istemeğe başladılar. *Sened*'siz hadîslere iltifat etmediler; fakat, *senediyle* birlikte nakledilen her hadîsi de ayrı bir kontrole tâbi tuttular. Son sahabîlerin yaşadığı devirlerde başlayan bu hareketler, İslâmiyetin ikinci kaynağını teşkil eden hadîslerin, bize, doğru ve güvenilir bir şekilde intikalini sağladı

43 . İsnâdın çeşitleri.

İsnâdlar, ihtiva ettikleri râvi adedinin azlığı veya çokluğu bakımından iki gruba ayrılırlar. Bir isnâd içerisinde, Hazreti Peygambere kadar ismi zikredilen râvi adedi ne kadar az ise, o isnâdla, hadîsi en son rivayet eden râvinin, Hazreti Peygambere yakınlığı da o nisbette fazla addedilir. Bu çeşit isnâdlara *âlî* sıfatı itlak olunmuştur. Meşhur hadîsçiler, dâima isnâdı *âlî* olan kimselerden hadîs almayı tercih etmişlerdir;

çünkü, isnâdın Hazreti Peygambere yakınlığı, Allaha yakınlık gibidir.[218] Hadîsçiler arasında âlî isnâd talebi, bir tek hadîs için dahi olsa, uzun ve meşakkatli seyahatlere sebep olmuştur. Meselâ, sahabeden Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu bir tek hadîs hakkında sual sormak için, o sıralarda Mısır'da bulunan Uqba İbn Âmir-in yanına gitmek lüzumunu duymuştur; çünkü, o hadîsi kendisiyle Uqba'dan başka işiten bir kimse kalmamıştır. Onu, Medine'den Mısır'a kadar bu uzun yolculuğa sevkeden âmil, bir hadîsi doğrudan doğruya Hazreti Peygamberin ağzından işiten bir kimseden tekrar duymak arzusudur. Eğer istese idi, Medîne'de bir çok kimselerden, ancak ikinci elden olmak üzere, aynı hadîsi yine de işitebilirdi.[219]

Amr İbn Ebî Seleme, hadîs dinlemek için el-Evzâ'î'nin yanına gelmiş ve dört günde ancak otuz hadîs işitebilmiştir. Bunu az görerek el-Evzâ'î'ye şikâyette bulunduğu zaman, el-Evzâ'î, ona şu cevabı vermiştir: Dört günde otuz hadîsi az mı buluyorsun? Câbir İbn Abdillah, bir hayvan satın alarak ona binmiş ve bir tek hadîs öğrenmek için Mısır'a Uqba İbn âmir'in yanına gitmiş ve sonra tekrar Medîne'ye dönmüştür. Sen ise, dört günde otuz hadîsi az buluyorsun.[220] Câbir İbn Abdillah da rivayet ettiği hadîsin çokluğu ve Hazreti Peygambere mülâzemetiyle şöhret kazanmış bir sahabîdir; fakat bir tek hadîs için uzak beldelere seyahat etmekten geri kalmamıştır.

Âlî isnâd denildiği zaman, şüphesiz sahîh ve nazîf olan isnâdlar kasdedilmiştir. Yoksa, isnâd içerisinde zayıf veya kezzâb (yalancı) olarak tavsif edilen bir kimsenin bulunması, o isnâdı âlî olmaktan çıkarır. Elbette hadîsçiler bu çeşit isnâdlara iltifat etmemişlerdir. Bazan da yalancılar, isnâdın değerini artırmak için râvi isimleri arasında azaltma yapabilirler; bu da hadîsçiler tarafından gayet kolay bir şekilde tesbit edilmiştir. Muttasıl olmayan isnâdlar, âlî isnâdlardan sayılmazlar.

Âlî isnâdlarda yakınlık, Hazreti Peygambere nisbetle mülahaza edildiği zaman, bunlara *hakîkî* vasfı itlak olunur. Bir de meşhur hadîs imamlarına yahutta *kutub'i-sitte* veya diğer bazı mutemed hadîs kitaplarına nisbetle âlî olan isnâdlar vardır; bunlara da *âlî nisbî isnâdlar* denilmiştir. Meselâ, Huşeym İbn Beşîr, İbn Cureyc, Abdurrahmân İbn Amr el-Evzâ'î, Mâlik İbn Enes, Sufyân es-Sevrî, Şu'be İbnu'l-Haccâc, Zuheyr İbn Mu'âviye ve Hammâd İbn Zeyd gibi bir çok hadîs imamları-

218 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 21.; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 186.
219 el-Hâkim Ebû Abdillâh, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 7.
220 Aynı eser, s. 8.

na nisbetle vücuda gelen yakınlık, bu imamlarla Hazreti Peygamber arasında ismi zikredilen râvi adedi çok olsa bile, isnâdı âlî mertebesine çıkarır. Ancak yukarıda da söylendiği gibi isnâdın bu ulvîliği, imamlara nisbetle olduğu için *hakîkî* değil *nisbî*'dir.

Âlî nisbî isnâdlar, dört grupta mütalaa edilmişlerdir:

a) *Muvâfaqat:* Meşhur hadîs musannıflarından birisinin şeyhine, bir başka rivayet zinciriyle vâsıl olmaktır. Ancak bu rivayet zinciri, musannıftan gelmesi düşünülen rivayet zincirine nisbetle daha kısa ve râvi adedi bakımından daha azdır. Meselâ bunu şematik olarak şu çekilde izah edebiliriz:

1. El-Buhârî an Quteybe...
2. Fulân İbn Fulân an Fulân an Fulân an Quteybe...
3. Fulân İbn Fulân an Fulân an Fulân an el-Buhârî an Quteybe...

1– El-Buhârî, Quteybe'den bir hadîs rivayet etmiştir; bilindiği gibi Quteybe onun şeyhidir.

2– Fulân İbn Fulân, ayni hadîsi Quteybe'den iki râvi vasıtasıyle almıştır.

3– Fakat, Fulân İbn Fulân, bu hadîsi Quteybe'den El-Buhârî vasıtasıyle gelen bir isnâdla almış olsa idi, Quteybe ile aralarında üç râvi bulunacaktı. Bu bakımdan, 2. deki isnâd, 3. deki isnâda nazaran daha kısadır ve musannıf el-Buhârî'den gayri bir râvi vasıtasıyle rivayet edilmiştir. İsnâdın bu şekiline *muvâfaqat* denir.

b) *Bedel:* Aynen muvâfakat gibidir; ancak buradaki fark, musannıflardan birinin şeyhine değil şeyhinin şeyhine vâsıl olmaktır. Eğer yukarıdaki şemaya, Quteybe'den sonra, onun her hangi bir şeyhinin ismi ilâve edilirse *bedel* için bir misâl teşkil eder.

c) *Müsâvât:* Meşhur musannıflardan birisinin, rivayet etmiş olduğu her hangi bir hadîsin isnâdında, meselâ ya tâbi'îye, yahut sahabîye, yahutta Hazreti Peygambere kadar olan râvi sayısı ile, faraza musannıftan bir müddet sonra yaşamış her hangi bir kimsenin rivayet etmiş olduğu ayni hadîsin isnâdında, yine ya tâbi'î veya sahabî yahutta Hazreti Peygambere kadar olan râvi sayısının ayni olmasıdır. Bunu da şöyle bir misalle izah edebiliriz:

1. Muslim an Fulân an Fulân an Fulân an Fulân an Rasûli'llâh (S. A.)
2. Fulân İbn Fulân an Fulân an Fulân an Fulân an Fulân an Rasûli'llâh (S. A.)...

Bu misalde, *Sahîh* sâhibi Muslim ile Hazreti Peygamber arasında dört ravi vardır. Keza ayni hadîsi rivayet eden Fulân İbn Fulân ile Hazreti Peygamber arasında da yine o kadar râvi görülür. Bu, isnâdta müsâvâtı teşkil eder.

d) *Musâfaha:* Aynen musâvât gibidir; ancak aralarındaki yegâne fark, burada, musâvâtın, musannıfla değil onun talebelerinden birisi ile veya şeyhi ile yahutta şeyhinin şeyhi ile meydana gelmesidir. Çünkü müsâfaha, karşılaşan iki kişi arasında cereyan eder.

Bu mevzu'a başlarken isnâdların, ihtiva ettikleri râvi adedi bakımından iki gruba ayrıldığını zikretmiştik. Bunlardan birincisi âlî isnâdlardır dedik ve çeşitlerini kısaca izah etmeğe çalıştık. Diğer grubu, *nâzil* isnâdlar teşkil etmektedir. Bunlar üzerinde fazla durmayacağız. Nâzil tabiri, âlî isnâdların tamamiyle aksi manâda kullanılmıştır. Yâni, bir isnâd içerisinde fazla sayıda râvi bulunursa bu isnâd âlî olmaktan çıkar ve nâzil grubuna girer. Meselâ, Ahmed İbn Hanbel, normal olarak Hazreti Peygamberden rivayet edilen bir hadîsi dört râvi vasıtasıyle alması icab ederken altı veya daha fazla râvi vasıtasıyle almış olsa, bu isnâd, nâzil isnâdlardan addedilir.[221]

221 İsnâd ve çeşitleri hakkında daha geniş malumat için bkz. el-Hâkim Ebû Abdillah, *Marifet ulûmi'l-hadîs*, s. 5-14; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s, 215-223; İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 31-32; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 358-368; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 108-109; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 178-185.

IV. BÖLÜM

HADÎSLERİN TAKSİMİ

44. Hadîslerin taksimi üzerinde bazı farklı görüşler.

Hadîsler, metin ve isnâd bakımından, ya makbul yahutta merdûd addedilirler. Kabul vasfını hâiz olan bir hadîs, ya bu vasfın en üstün derecesinde bulunur, yahutta bu derecenin altındadır. Keza red vasfını hâiz olan hadîslerde de buna benzer dereceler görülür. Her ne kadar, bu çeşit hadîslerin taksimine lüzum hissedilmeyebilirse de, bunlar arasında, bazan, makbul derecesine yükselenlerin olduğu da görülmüştür. Esasen bu çeşit hadîsler, usûl kitaplarında ayrı ayrı taksime tâbi tutulmuş ve hepsi hakkında geniş malumat verilmiştir.

Hadîslerin genel görünüşü hakkında bu kısa mütalaadan anlaşılıyor ki, makbûl olan hadîs *sahîh*, merdûd olan hadîs ise *zayıftır*. Bununla beraber, sahîhle zayıf arasında, zayıfın üstünde olan, fakat sahîhin üst derecesine yükselemeyen bazı hadîsler daha vardır ki bunlara da *hasen* ismi verilmiştir. Es-Suyûtî'ye göre, *hasen* tabiri, eş-Şâfi'î ve el-Buhârî gibi bazı önce gelen hadîsçiler tarafından kullanılmış olmakla beraber, hadîslerin taksimi içerisine ilk devirlerde girmemiştir. Onu, sahîhle zayıf arasında üçüncü bir derece olarak ilk defa zikreden el-Hattâbî (Ö.388) olmuştur.[222] Şu halde hadîsler, üç kısma ayrılmıştır: *Sahîh, hasen* ve *zayıf*. Bütün hadîsçiler arasında meşhur ve makbul olan taksim budur.

Bazı usûlcülerle kelâm âlimleri, ister Hazreti Peygamberden gelsin ister başkalarından gelsin, bütün haberleri iki kısma ayırmışlar ve birinci kısma *mütevâtir*, ikinci kısma da *âhâd* (veya *vâhıd*) demişlerdir.[223] Tevatür derecesine vâsıl olmayan bütün haberler, *haber-i âhâd*tan addedilmiş ve bunlar da ayrıca *meşhur*, *azîz* ve *garîb* olmak üzere

222 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 21.
223 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, s. 33.

üç kısma taksim edilmişlerdir.[224] Hadîsçiler, sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere, hadîsleri üç kısma ayırdıkları zaman aslında *haber-i âhâdı* taksim etmişler, *mütavitiri* ise bu taksimleri içerisine almamışlardır. Çünkü Hazreti Peygamberden tevatür derecesinde nakledilmiş olan bir hadîsin gerek metni gerekse isnâdı veya râvileri hakkında müzakere ve münakaşa açmağa lüzum hissetmemişlerdir.

Burada biz tabii olarak, hadîsçilerin taksimi üzerinde duracak, tarifini vermeğe çalıştığımız çeşitli hadîsleri, onlarca meşhur ve maruf olan sıraya göre zikredeceğiz. Ancak, bu işe başlamadan önce, hadîsçilerin taksime dâhil etmedikleri ve bu sebeple de üzerinde fazlaca durmadıkları mutâvitir hadîsleri sahîh hadîsler meyanında fakat onlardan önce ele alıp üzerinde biraz duracağız.

MUTEVÂTİR HADÎSLER

45. Mutevâtirin tarifi.

Hadîsçiler arasında meşhur olan tarife göre mutevâtir, aklın, yalan üzerine ittifak etmelerini kabul edemeyeceği kalabalık bir cemaatin, yine aynı şekilde kalabalık bir cemaatten rivayet ettikleri hadîslerdir. Bu bakımdan mutevâtir bir haber, onu işitenler için zarurî bir inanç yaratır ve onun aksini iddia etmek mümkün olmaz.

Mutevâtir hadîste, râvilerin sayısı hakkında belirli bir rakam zikredilmemiştir. Esasen, haberin rivayetinde, her hangi bir kasıt olmaksızın, sayısı belli olmayan kimselerin ittifak etmeleri, buna mukabil, bu kalabalığın, yalan üzerinde birleşmeleri ihtimali de olmaması sebebiyle, bu sayının tesbitine çalışmak lüzumsuzdur. Bununla beraber, bazı kimseler, Kur'ânı Kerimden çıkardıkları bazı delillerle bu sayıyı tesbit etmeye çalışmışlardır. Meselâ bunların bir kısmı, bir hadîsin tevatür derecesinde olabilmesi için onun, dört ayrı koldan rivayet edilmesi lâzım geldiğini ileri sürmüşler, diğer bir kısmı beş, yedi, on, on iki, kırk, yetmiş ve daha ileri rakamlar zikretmişlerdir. Maamafih, Kurânı Kerimde zikredilen âyetlerin veya bu âyetlerde geçen bazı rakamların, ait oldukları yerlerdeki mevzularla ilgili olması dolayısıyle, bu mevzuda kat'î birer delil olabileceklerini zikretmek güçtür.

224 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 10-11.

46. **Mutevâtirin kısımları.**

Mutevâtir hadîsler, ya *lafzî* ya da *manevî* olurlar.

a) *Mutevâtir lafzî :* İsnâdın başında olsun, ortasında veya sonunda olsun, bir hadîsin, yukarıda zikredilen bir kalabalık tarafından rivayet edilmesidir. Meselâ, bir veya iki tâbi'î tarafından rivayet edilmiş olan bir hadîs, sonradan, yukarıda zikredildiği vechile, kalabalık bir cemaat tarafından rivayet edilmeğe başlasa, bu hadîs, mutevâtir hadîslerden addedilmez. Mutevâtir lafzînin en güzel misâli Kur'ânı Kerîmdir. Sahabeden itibaren, her devirde, sayılamayacak kadar çok sayıda müslüman tarafından nakledilmiş ve tek bir harfi değişkliğe uğramadan zamanımıza kadar bu şekilde gelmiştir. Hadîsler arasında mutâvâtir lafzî olanlar çok azdır. İbnu's-Salâh, bunların başında *men kezebe aleyye mute'ammiden . . .* hadîsini zikretmiştir. Bu hadîsi, Hazreti Peygamberden 40, bir rivayete göre de 62 sahabî rivayet etmiştir. Bunlar arasında Cennetle tebşir edilen 10 sahâbî de vardır.[225]

Es-Suyûtî, bu gruba giren diğer bazı hadîsleri daha zikretmiştir. 70 sahabî tarafından rivayet edilen *El-Mes ala'l-huffayn*, 20 sahabî tarafından rivayet edilen *men benâ li'llâhi mesciden*, . . . hadîsleri bunlardandır.[226]

b) *Mutevâtir manevî :* Kelimenin manâsından da anlaşıldığı gibi lafzî mutabakatı olmayan ve manâ üzere rivayet edilen hadîslerdir. Mamafih, lafzî mutabakat olmasa bile bu hadîslerde de yalan üzerinde birleşmeleri ihtimal dâhilinde olmayan kalabalık bir cemaatin rivayeti şart koşulmuştur. Ancak böyle hadîslerde tevatür derecesine yükselen husus, hadîsin aslıdır, yahut özüdür. Meselâ, râvilerden birisi "fulân kimse bir deve hediye etti" şeklinde bir haber rivayet etse bir başkası bu haberi "fulan kimse bir at hediye etti" bir diğeri "fulan kimse şu kadar kuruş hediye etti" şeklinde rivayet ederler. Bu rivayetlerde, tevatür derecesine yükselen husus, "fulan kimsenin bir şey hediye etmesi"dir.

Es-Suyûtî, mutevâtir manevî hadîse misal olarak Hazreti Peygamberin *ref'u'l-yedeyn fi'd-du'â'* "du'â esnasında ellerin kaldırılması" hadîsini zikretmiştir. Bu hadîsin, muhtelif kaziyelerde zikredilmiş 100 kadar rivayeti vardır; bu kaziyeler tevatür derecesinde olmamakla beraber "du'â esnasında ellerin kaldırılması", bütün rivayetlerde müşterektir ve tevatür derecesindedir.[227]

225 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 227.
226 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 374.
227 Aynı eser, s. 375.

SAHÎH HADÎSLER

(El-Hadîsu's-sahîh)

47 . Sahîh hadîsin tarifi.

Adalet ve zabt şartlarını hâiz râvilerin, Hazreti Peygambere kadar uzanan muttasıl bir isnâdla rivayet ettikleri, şâz ve illetten ârî musned hadîslerdir.[228]

Ekserî hadîsçiler tarafından kabul edilen bu tarifi açıklamak icab ederse:

1) Sahîh hadîslerin râvileri, adalet ve zabt şartlarını hâiz kimseler olmalıdır. "Hadîs râvilerinde aranan şartlar" başlığı altında bu mevzu'u incelerken "bir râvinin, rivayetinin kabul edilebilmesi için adalet ve zabt şart koşuldu" demiş, gerek adaletin ve gerekse zabtın ayrı ayrı tariflerini vermiştik.[229] Rivayet zincirinin (yâni isnâdın) her hangi bir halkası (yâni râvisi), adalet ve zabt şartlarından her hangi birisini kaybetmiş olursa, hadîs, sahîh olmaktan çıkar.

2) Sahîh hadîslerin isnâdları, muttasıl (musned), yâni kesiksiz olmalıdır. Bu ittisâl, şüphesiz Hazreti Peygambere kadardır ve *musned* tabirinin tarifte yer alması da bunu belirtmek içindir. Çünkü ileride görüleceği üzere, sahabenin söz ve fiillerinden ibaret olan *mevqûf* hadîslerin de isnâdları muttasıl olabilir.

Eğer isnâdtan sahabî düşerse, hadîs *mursel*, sahabînin yukarısında her hangi bir râvi düşerse *munqatı'* olur. İleride de göreceğimiz gibi, gerek mursel ve gerekse munkatı olan hadîsler, zayıf hadîsler arasında yer alır. İsnâdın Hazreti Peygambere kadar muttasıl olması, bu bakımdan sahîh hadîslerde şart koşulmuştur.

3) Sahîh hadîsler, hiç bir zaman *şâz* olmazlar, Şâz, adalet ve zabt şartlarını hâiz olan bir râvinin -ki bunlara hadîsçiler kısaca *siqa* derler- aynı vasfı hâiz diğer râvilerin rivayetlerine muhalefetidir. Başka bir deyişle bir râvi, *siqa* olmasına rağmen, *siqa* olan diğer râvilerin rivayet ettikleri hadîslere aykırı bir hadîs rivayet ederse, o râvinin hadîsi diğer hadîsler yanında şâz olarak kalır

4) Sahîh hadîsler, hiç bir zaman ma'lûl olmazlar. İleride de görüleceği gibi, gizli bir illeti bulunan hadîslere ma'lûl denir. Bu illet, tesbit edildiği anda, o zamana kadar sahîh olarak bilinen hadîs, sahîh olmaktan çıkar ve o illetle ma'lûl bir hadîs olur.

228 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 8 ; İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 18 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 22; el-Qâsımî, *Qavâ'du't-tahdîs*, s. 56; Ahmed Muhammed Şâkir, *el'Bâ'su'l-hasîs*, s. 21.

229 Bkz. s. 44

Yukarıda vermiş olduğumuz tarife uyan bütün hadîslerin, sahîh olarak kabulünde hiç bir tereddüt hâsıl olmamakla beraber, bazı kimseler, bu tarife başka şartlar da ilâve etmişlerdir. Bu şartların en mühimmi, adalet şartını hâiz iki râvinin, yine ayni vasfı hâiz iki râviden rivayet etmesi ve bu ikili rivayetin, isnâdın başından sonuna kadar mevcut olmasıdır. Maamafih, tâli derecede kalan bu gibi şartlar, hadisçiler arasında iltifat görmemiş ve sahîh hadîs denildiği zaman, yukarıda saydığımız evsafla birlikte senedi muttasıl olan hadîsler akla gelmiştir. Ancak, hadîsçiler, bazan bu evsafın hepsinin birden her hangi bir hadîste bulunup bulunmadığı üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu bakımdan hadîsler, bazan *muttefequn aleyh*, bazan da *muhtelefun fîh* olmuşlardır. Yine, hadîsin sıhhatini teşkil eden bu sıfatların mevcudiyetine göre sahîh hadîslerin muhtelif dereceleri ortaya çıkmıştır. Bu dereceler ise, isnâdların durumuna göre, "en doğrusu" veya "en kuvvetlisi" gibi bazı tabirlerle belirtilmiştir. Meselâ, İshâq İbn Râhûye'ye göre *esahhu'l-esânîd*, yâni isnâdların en sahîhi *Ez-Zuhrî an Sâlim an ebîhi*, yâni ez-Zuhrî'nin Sâlim'den, onun da babasından rivayeti; Alî İbnu'l-Medînî'ye göre *Muhammed İbn Sîrîn an Abîde an Alî*, yâni Muhammed İbn Sîrîn'ın Abîde'den, onun da Alî'den; Yahyâ İbn Ma'în'e göre *el'-A'meş an İbrâhîm an Alqama an Abdillah İbn Mes'ûd*, yâni el-A'meş'in İbrâhîm'den, onun Alqama'dan, onun da Abdullah İbn Mes'ûd'tan rivayetleridir. Muhtelif hadîsçilere göre değişen bu isnâdlar, sayfalar dolusu bir liste olarak zikredilebilir.

48. Sahîhin kısımları.

Sahîh hadîsler, *lizâtihî* ve *ligayrihî* olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmişlerdir.

a) *Sahîh lizâtihî*: Yukarıda zikretmiş olduğumuz evsafı, kendilerinde en mükemmel bir şekilde toplayan hadîsler bu gruba dâhil olurlar. Bunlar üzerinde her hangi bir ihtilâf bahis mevzuu değildir. Esasen, sahîh hadîsin yukarıda zikredilen tarifi de bu gibi hadîsleri şâmildir. Sahîh lizâtihî'nin ayrıca bir tarifi yapılmamıştır.

b) *Sahîh ligayrihî*: En yüksek kabul vasfını hâiz olmamakla beraber yine de sıhhatinden şüphe edilmeyen hadîslerdir. İleride göreceğimiz hasen hadîsler, başka bir yönden rivayet edilmek suretiyle sıhhat kazanırlarsa, sahîh ligayrihî hadîslerden addedilirler.

49. Sahîhin, el-Buhârî ve Muslim'in rivayetlerine göre kısımlandırılması

El-Buhârî ve Muslim tarafından meydana getirilen ve *kutubu sitte*'nin en güvenilir iki kitabı olan *el-Câmi'u's-Sahîh*'ler, sahîh hadîsler

için birer asıl olmuş ve onların taksimi hususunda bazı hadîsçilerin kaynağını teşkil etmiştir. Meselâ, el-Hâkim Ebû Abdillâh en-Naysâbûrî, bu iki meşhur eseri esas ittihaz ederek sahîh hadîsleri on kısma ayırmış, bunlardan beşine *muttefequn aleyh*, diğer beşine de *muhtelefun fîh* demiştir.[230] El-Hâkim'e göre, *muttefequn aleyh* olan sahîh hadîsler şunlardır:

1) El-Buhârî ve Muslim'in, ittifakla kitaplarında naklettikleri hadîsler. Bunlar, sahîhin en yüksek derecesini teşkil ederler. Gerek el-Buhârî ve gerekse Muslim, bu çeşit hadîslerin naklinde şu şartları göz önünde bulundurmuşlardır: Hadîs rivayetiyle şöhret kazanmış iki sahabî Hazreti Peygamberden (ikiden fazla da olabilir), bu iki sahabîden meşhur iki veya daha fazla tâbiʿî, bu iki veya daha fazla tâbiʿîden, meşhur iki veya daha fazla etbâ'u't-tâbiʿî -ki bunlar dördüncü tabakadandır-etbâʿu't-tâbiʿînden de el-Buhârî veya Muslim'in, adalet ve zabt bakımından şöhret kazanmış şeyhleri rivayet etmiş olacaklardır.[231] Ancak, sahîhin birinci derecesini teşkil eden bu gibi hadîslerin sayısı on bini bulmaz.

2) Sahîhin ikinci derecesi, yine sahabîden, el-Buhârî veya Muslim'e kadar, adalet ve zabt bakımından şöhret kazanmış râvilerin rivayeti olmakla beraber her devredeki râvi adedi birin üzerinde olmamaktır. Yâni Hazreti Peygamberden birden fazla sahabî rivayet etmediği gibi, o sahabîden yalnız bir tâbiʿî, o tâbiʿîden yalnız bir tâbiʿu't-tâbiʿî, yine ondan el-Buhârî veya Muslim'in yalnız birer şeyhi rivayet etmiş olacaktır.

3) Sahîhin üçüncü derecesi, sahabeden yine iki veya daha fazla tabiʿînin rivayeti olmakla beraber, tâbiʿîden yalnız bir kişinin rivayet ettiği hadîslerdir.

4) Sahîhin dördüncü derecesi, adalet ve zabt şartlarını hâiz râvilerin rivayeti olmakla beraber, garib ve münferid kalan hadîslerdir.

5) Sahîhin beşinci derecesi, babalar vasıtasıyle cedlerden rivayet edilen hadîslerdir. Bu nevi hadîsler, yalnız bu isnâdlarla gelirler ve üçüncü halkada bulunan oğlu yerine onun babasından rivayet eden başka

230 el-Maqdisî, *Şurûtu'l-e'imme el-hamse*, s. 24; el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 70.

231 el-Hâkim Ebû Abdillah tarafından ileri sürülen bu şart hakkında İbn Tâhir el-Maqdisî der ki: Gerek el-Buhârî ve gerekse Muslim, böyle bir şart ortaya koymamışlardır; kendilerinden de böyle bir şey nakledilmemiştir. el-Hâkim, bunları kendisi takdir etmiş ve kendi zannı üzerine böyle bir şart ileri sürmüştür. Eğer onların kitaplarında böyle bir şart mevcut olsa idi, her halde iyi olurdu. Halbuki onun koyduğu bu kâidelerin tamamiyle aksini görürüz. (Bu konuda zikredilen misaller için bakınız: *Şurûtu'l-e'imme es-sitte*, s. 14.

her hangi bir şahıs görülmez. Meselâ, kitabımızın baş taraflarında zikri geçen Amr İbn Şu'ayb'ın sahîfesi bunlardandır ve ceddi Abdullah İbn Amr İbni'l-Âs'tan rivayet etmiştir. Yine bu cümleden olarak Behz İbn Hakîm'in ve İyâs İbn Mu'âviye'nin babaları vasıtasıyle cedlerinden rivayet ettikleri hadîs sahîfeleri zikredilebilir. Her üçünün de cedleri sahabedendir, kendileri ise hadîsçiler arasında *siqa* olarak tanınan kimselerdir.

El-Hâkim'e göre, *muttefequn aleyh* olan bu nevi hadîsler -her ne kadar el-Buhârî ve Muslim, birinci derecedeki hadîslerden başkasını kitaplarında nakletmeseler bile- diğer imamların kitaplarında yer almış ve huccet olarak kullanılmışlardır.

El-Hâkim'in tasnifinde *muhtelefun fîh* olarak yer alan hadîslere gelince, bunlar, mursel hadîsler, semâ'larını belirtmeyen ve mudellis olarak bilinen hadîsçilerin rivayetleri, *siqa* olmakla beraber hâfıza ve bilgi bakımından zayıf olan kimselerin hadîsleri ve mubtedi'adan olmakla beraber sözlerine güvenilen kimselerin hadîsleridir.

El-Hâkim'in, hadîsleri böyle bir tasnife tâbi tutması ve dolayısıyle el-Buhârî ve Muslim'in, *el-Câmi'u's-Sahîh*lerinde nakledecekleri her hangi bir hadîs için bazı şartları gözönünde bulundurduklarını zikretmesi, hadîsçiler arasında münâkaşa konusu olmuş, bazıları ileri sürülen bu şartların hayalî olduğunu ileri sürerken diğer bazıları el-Hâkim'in daha başka şeyler kasdettiğini ortaya koymuşlardır. Biz, mevzumuzu daha fazla genişletmemek maksadiyle bu münâkaşaları zikretmiyeceğiz.

50. Mücerred Sahîhin ilk müellifleri.

Sahîh hadîsleri ilk defa toplayıp onları tasnif eden hadîsçi Ebû Abdillah Muhammed İbn İsmâ'îl el-Buhârî el-Cu'fî (194-256) dir. Bunu Ebu'l-Huseyn Muslim İbnu'l-Haccâc en-Neysâbûrî el-Quşeyrî (204-261) takip eder. Muslim, ayni zamanda el-Buhârî'nin talebesi olmakla beraber, onun bir çok şeyhlerinden de hadîs almıştır. Her iki imamın kitapları, sahîh hadîsleri ihtiva etmeleri bakımından diğer hadîs kitaplarından daha çok şöhret kazanmışlardır. Her ne kadar eş-Şâfi'î, "yer yüzünde Allahın Kitabından sonra en sahîh kitap, Mâlik İbn Enes'in *el-Muvattâ'* isimli kitabıdır" demişse de bu söz, el-Buhârî ve Muslim'in kitaplarının tasnifinden önceki bir devreye aittir. Keza, bazılarının, yine Mâlik-in kitabını en sahîh kitap olarak zikretmeleri de bir bakıma doğrudur; ancak Mâlik, kitabında dercettiği sahîh hadîslerle iktifa etmiyerek onlar arasına mursel ve munkatı' gibi hadîslerle kendisine ait diğer bazı

sözleri de ilâve etmiştir. Her ne kadar bu çeşit hadîsler, el-Buhârî tarafından da nakledilmişse de bunlar, daha ziyade isnâdı hazfedilmiş ta'likler arasında yer alır ve bu suretle el-Buhârî, sahîh hadîslerle bu çeşit hadîsleri birbirinden ayırt etmiştir.

Gerek el-Buhârî ve gerekse Muslim, telif ederek *el-Câmi'u's-Sahîh* ismini verdikleri kitablarında, bütün sahîh hadîsleri zikretmemişlerdir. Nitekim el-Buhârî, yüz bin sahîh hadîs hıfzettiğini söylemekle beraber, kitabına aldığı hadîsler, mükerrerlerle birlikte on bini bulmaz. Keza Muslim de adı geçen kitabını telif etmek maksadıyle sahîh hadîsleri toplamağa başladığı zaman, kendisine, işi fazla geniş tutmamasını, esasen bütün hadîsleri toplamasına imkân olmadığı için, ileride her hangi bid'at ehlinden olan birisine karşı bir hadîs delil olarak ileri sürüldüğünde, o hadîsi, kitapta olmadığını beyan ederek kabul etmiyeceğini hatırlatmışlardır.[232]

El-Buhârî ve Muslim'in kitaplarında mevcut olan hadis sayısına gelince, İbnu's-Salâh'a göre el-Buhârî'nin kitabında bunlar, 7275 tir ve içerisinde mükerrer olan hadîsler de vardır. Mükerrerler çıkarıldığı takdirde bu rakamın, 4000 e düştüğü söylenmiştir.[233] İbn Hacer ise hadîslerin sayısını şöyle verir:

Mükerrerlerle birlikte bütün hadîsler	7397 dir;
Ta'likler	1341
Mutâbe'ât olarak zikredilen hadîsler	344
Hepsi birden	9082 dir.[234]

Muslim'in kitabında ise, mükerrerler hariç 4000 hadîs vardır.[235]

Gerek el-Buhârî'nin ve gerekse Muslim'in kitaplarında bulunan hadîslerin sıhhat bakımından dereceleri, yine onların ittifak ve infiradına göre tesbit edilmiştir. Bu dereceler birbirinden farklı olarak yedi kısma ayrılmıştır:

1) El-Buhârî ve Muslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadîsler;

2) Yalnız el-Buhârî'nin kitabına aldığı ve fakat Muslim'in terkettiği hadîsler;

3) El-Buhârî'nin terkedip Muslim'in kitabına aldığı hadîsler;

232 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 91.
233 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 15.
234 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 94.
235 Bkz. Aynı yer.

4) Her ikisinin de şartlarına uymakla beraber kitaplarına almadıkları hadîsler;

5) El-Buhârî'nin şartına uymakla beraber, kitabına almadığı hadîsler;

6) Muslim'in şartına uymakla beraber, kitabına almadığı hadîsler;

7) Her ikisinin de şartlarına uymamakla beraber, sâir hadîs imamlarına göre sahîh olan hadîsler.

Bu dereclere göre, her kısımda bulunan hadîsler, kendilerinden sonraki kısımlara dâhil hadîslerden daha sahîhtir.[236]

HASEN HADÎSLER

(El-Hadîsu'l-Hasen)

51. **Hasen hadîsin tarifi.**

Adalet şartını hâiz olmakla beraber zabt yönünden, sahîh hadîs râvilerinin derecesine ulaşamayan kimselerin, muttasıl isnâdla rivayet ettikleri şâz ve illetten âri hadîslere hasen denilmiştir.[237]

Bu tariften anlaşıldığına göre, hasen hadîsler de sahîh hadîsler gibi:

1) Adalet şartını hâiz kimseler tarafından rivayet edilmiştir.

2) İsnâd, Hazreti Peygambere kadar kesiksizdir, yâni, muttasıldır.

3) Diğer güvenilir râvilerin hadîslerine muhalif değildir, yâni, şâz değildir.

4) Hadîsin, bulunduğu derecedeki sıhhatini tehlikeye düşürecek gizli her hangi bir illeti yoktur.

5) Bütün bunlara ilâveten, onu, sahîh hadîslerden ayırt eden yegâne fark, râvisinin, zabt yönünden sahîh hadîs râvisi derecesinde olmamasıdır.

El-Câmi' isimli meşhur hadîs eserinde, *hasen* tabirini sık sık kullanan Ebû Îsâ et-Tirmizî (209-273) *hasen* hadîsleri şöyle tarif etmiştir: İsnâdının başından sonuna kadar, yalancılık (kizb) ile ittiham olunmayan râvilerin muhtelif yönlerden rivayet ettikleri şâz olmayan hadîslerdir. Fakat, hadîsçiler bu tarife itiraz ederek, onun, hasen hadîsleri sahîh hadîslerden ayırt edecek her hangi bir vasfı ihtiva etmediğini söy-

236 Daha geniş bilgi için Bkz. el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 119.

237 Krş. İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 24.

lemişlerdir. Çünkü, sahîh hadîsler de kizb ile ittiham olunmayan râviler tarafından rivayet edilmiştir ve şâz da değillerdir. Bununla beraber diğer bazı hadîsçiler, et-Tirmizî'nin tarifinde hasen hadisi sahih hadîsten ayırt eden bir vasfın mevcudiyetini ileri sürmüşler ve "kizb ile ittiham olunmaması" kaydının, hasen hadîs râvilerinin, sahîh râvileri derecesinde olmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir; zira sahîh hadîs râvileri hakkında, adalet ve zabt şartlarına delâlet etmek üzere kullanılan *siqa* tabiri ile hasen hadîs râvileri hakkında kullanılan "kizb ile ittiham olunmaması" kaydı arasında belirli bir fark vardır.[238] İbnu's-Salâh'ın dediği gibi hasen hadîsin isnâdı, mestûr olmaktan hâli değildir, yâni râvilerinin bu sahadaki ehliyeti tam manâsıyle tesbit edilmemiştir; bununla beraber, gâfil ve rivayet ettikleri hadîslerde çok hata yapan kimselerden de değillerdir; hadîsleri başka yönlerden de rivayet edilince onlar hakkında izhar edilen şüphe daha çok giderilmiş olur. Et-Tirmizî'nin tarifinden anlaşılan manâ da budur.[239]

Hadîsleri üç kısma ayırarak haseni de sahîhten sonra ikinci kısım olarak zikreden el-Hattâbî (Ö. 388) ise bu gruba giren hadîsleri "mahreci bilinen ve ricali şöhret kazanan haberler" olarak tarif etmiştir.[240] Bu tarife de itiraz edilerek hasen hadîslerle sahîh hadîsler arasındaki farkın açıkça belirtilmediği, zira sahîh grubuna giren hadîslerin de mahrecinin belli olup ricalinin şöhret kazandığı ileri sürülmüştür. Bununla beraber diğer bazı hadîsçiler, bu tarif ile et-Tirmizî'nin tarifî arısında bir benzerlik bulunduğunu, el-Hattâbî'nin tarifinde zikredilen "mahrecinin bilinmesi" meselesi ile et-Tirmizî'nin tarifindeki "muhtelif yönlerden rivayet edilmesi" meselesinin ayni manâya geldiğini söylemişlerdir.[241]

İbnu's-Salâh ise el-Hattâbî'nin bu tarifine istinaden hasen hadîs râvilerinin, sıdk ile maruf meşhur kimseler olmakla beraber hâfıza bakımından sahîh hadîs râvilerinin mertebesinde olmadıklarını, ancak şâz ve illetten de sâlim bulunduklarını söylemiştir.[242]

52. **Hasen hadîsin kısımları.**

İbnu's-Salâh'ın, et-Tirmizî'nin tarifine istinaden söylemiş olduğu "hasen hadîsin isnâdı, mestûr olmaktan hâli değildir" sözüyle el-Hat-

238 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 145.

239 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 33.

240 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 30; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, s. 86; el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 145.

241 el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 146.

242 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 33.

tâbî'nin tarifine istinaden söylediği "hasen hadîs râvilerinin sıdk ile maruf meşhur kimseler" olduğu hakkındaki sözlerinden anlaşıldığı gibi bu gruba giren hadîsler iki kısımda mütalaa edilmişlerdir:

a) *Hasen lizâtihî:* Râvileri, sıdk ile maruf meşhur kimseler olan hadîslerdir. Ancak, hâfıza bakımından sahîh hadîs râvilerinin mertebesine ulaşamamışlardır. Eğer bu çeşit hadîsler başka bir yönden rivayet edilirlerse sahîh mertebesine yükselirler. Çünkü râvilerinin hâfıza bakımından bir derece aşağı olmaları dolayısıyle zihinlerde hâsıl olan tereddüt, hadîsin başka yönden rivayet edilmesiyle zâil olur.[243]

b) *Hasen ligayrihî:* İbnu's-Salâh'ın, et-Tirmizi'nin tarifine istinaden yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı gibi, bazan hasen hadîsin isnâdı mestûr olmaktan hâli değildir, yâni râvilerinin bu sahadaki ehliyetleri tam tesbit edilmiş değildir. Her ne kadar bunlar, gâfil olmaktan ve çok hata yapmaktan uzak ve yalancılıkla ittiham olunmamış iseler de, hadîslerinin ancak başka yönlerden rivayet edilmesi suretiyle değer kazanmış olurlar. Bu gibi râvilerin hadîsleri, hasen ligayrihî kısmına dâhildir ve hasen lizâtihîden daha aşağı derecededir.

53. **Hasen hadîsler yönünden et-Tirmizî'nin Câmi'i.**

Et-Tirmizî'nin, *el-Câmi* isimli meşhur hadîs kitabı, hasen hadîsler bakımından bir asıl olarak zikredilmiştir. İbnu's-Salâh *Ulûmu'l-Hadîs*-inde ve en-Nevevî, ona uyarak *Taqrîb*'inde, *hasen* tabirini ilk defa kullanan ve onu meşhur eden kimsenin Ebû Îsa et-Tirmizî olduğunu zikretmişlerdir.[244] Filhakika et-Tirmizî, kitabında bir hadîsi zikrettikten sonra *hasenun sahîhun*, yahut *hasenun garîbun*, yahutta *hasenun sahîhun garîbun* gibi bazı tabirler kullanmıştır. Et-Tirmizî'nin hasen ile neyi kasdettiği *el-Câmi'*in sonunda zikrettiği "biz, bu kitapta hasen olarak kaydettiğimiz hadîslerle, kanaatimizce isnâdı hasen olan hadîslere işaret etmek istedik. İsnâdında yalancılıkla ittiham olunan şahıslar bulunmayan, şâz olmayan ve başka yönlerden de rivayet edilen her hadîs, bizim nazarımızda hasendir"[245] sözlerinden açık bir şekilde anlaşılır. Fakat, hasen tabirinin diğer kelimelerle birleşmesi halinde, bu birleşik tabirlerle neyi kasdettiğini açıklamamıştır. Bu sebeple bir çok hadîsçiler arasında, bu tabirlerin ifade ettikleri manâ üzerinde çeşitli munakaşalar olmuş ve her hadîsçi, kendisine göre bir izah tarzı ileri sürmüştür. Bu

243 el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 82.
244 Bkz. Ulûmu'l-hadîs, s. 38; Tedrîbu'r-râvî, s. 95.
245 Bkz. et-Tirmizî, *es-Sunen* (*el-Câmi'*).

münakaşaların hepsini ayrı ayrı zikretmek lüzumunu hissetmiyoruz. Bununla beraber, bu hususta bir kaç örnek vermek, yukarıda zikredilen birleşik tabirlerden neyin kasdedildiği hakkında ileri sürülen fikirleri öğrenmek bakımından faydalı olacaktır.

İbnu's-Salâh, et-Tirmizî'nin sık sık kullandığı *hâzâ hadîsun hasenun sahîhun* tabirini ele alarak der ki: "bunda bir mübhemiyet vardır, çünkü hasen, sahîhin dûnundadır ve sahîhe nisbetle kusurludur; her ikisinin de bir hadîs üzerinde birleştirilmesi, o kusurun neyfi ile isbatı arasında bir birleştirme demektir. Maamafih bu mübhemiyet, isnâd nazarı itibara alınarak izah edilebilir. Şöyle ki: Bir hadîs iki isnâdla rivayet edildiği vakit, bu isnâdlardan birisi hasendir diğeri de sahîh isnâdtır. Buna göre hadîs, bir isnâda nisbetle hasen, diğer isnâda nisbetle sahîhtir, manâsına *hasenun sahîhun* demek doğru olur. Bununla beraber, et-Tirmizî'nin hasen tabiriyle, onun, istılâh manâsını değil lugat manâsını kasdettiğini söyleyenler de reddedilemez, zira bu, akla daha yakındır".[246]

İbn Daqîq el-Îd, İbnu's-Salâh'ın bu izahına itiraz ederek şöyle der: Bazı hadîsler vardır ki haklarında *hasenun sahîhun* denilmekle beraber yalnız bir mahreçleri vardır. Keza et-Tirmizî de bir yerde *hâzâ hadîsun hasenun sahîhun* ibaresini koyduğu halde biz bu hadîsi yalnız bu isnâdla biliyoruz. Benim anladığıma göre o, hasen hakkında, sahîhe nisbetle kusurlu, kaydını şart koşmamıştır. Bununla beraber kusur, yalnızca hasen sözü üzerine bir kısaltma yaptığı zaman ortaya çıkmaktadır, yoksa onun aslından değildir. Bunu biraz daha açıklamak icab ederse, bilindiği gibi, râvilerin, hadîslerinin kabul edilebilmesi için bazı sıfatları vardır ve bu sıfatların bazısı bazısından üstündür; meselâ, teyakkuz, hıfz ve sıdk gibi sıfatlar bunlardandır ve daha aşağı derecede olan bir sıfatın mevcudiyeti, ondan daha üstün bir sıfatın bulunmasına mâni teşkil etmez. Bu sebeple, daha aşağı derecede olan bir sıfatın mevcudiyetine istinaden *hasen* tabirini, buna mukabil daha üstün bir sıfatın mevcudiyetine istinaden de *sahîh* tabirini kullanmak doğru olur.[247]

İbn Kesîr ise, aslında bu sualin hatalı olduğunu beyan ederek işe girişmiş ve şöyle demiştir: Husn ile sıhhat vasıflarının bir hadîs üzerinde birleştirilmesi, sahîh ile hasen arasında mutavassıt bir derecedir; yâni, burada üç mertebe var demektir: birincisi sahîhtir ve en üstünü de budur; ikincisi hasendir ve en aşağı derece sayılır; üçüncüsü de her ikisinden bir şeyler alan ve orta dereceyi teşkil eden hasen sahîhtir.

246 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 44; el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 158.

247 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 44-45 (Bkz. ez-Zeyn el-Irâqî, *et-Taqyîd ve 'l-îzâh*, aynı sayfalar); el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 159; Ahmed Muhammed Şâkir, el-*Bâ'ısu'l-hasis*, s. 47.

İbn Kesîr'in bu görüşlerine de "delilsiz bir iddia" diyerek cevap verenler olmuş ve münakaşa uzayıp gitmiştir. Biz zikretmiş olduğumuz bu misallerle iktifa ettik.

ZAYIF HADÎSLER

(El-Hadîsu'd-Da'îf)

54. **Zayıf hadîsin tarifi.**

Daha evvel zikretmiş olduğumuz sahîh ve hasen sıfatlarından hiç birisini veya bazısını ihtiva etmeyen hadîslere zayıf denilmiştir.[248] Bu sıfatları toplu olarak burada bir daha zikretmek icab ederse, bunları başlıca altı grupta toplamak mümkün olur:

1) Sahîh hadîslerde şart koşulan sıfatlardan râvinin adaleti,

2) Râvinin zabtı,

3) Senedin ittisâli,

4) Hadîsin şâz olmaması,

5) Hadîsin gizli bir illetle ma'lûl olmaması,

6) Hasen hadîslerde şart koşulan mütâbe'ât meselesi, yâni hadîsin başka yönlerden de rivayet edilmiş olması.

Sahîh ve hasen hadislerde olduğu gibi, zayıf hadîslerde de bu sıfatlardan birinin veya bir kaçının yok olmasıyle muhtelif dereceler ortaya çıkar ve bu derecelerin bazısı, diğer bazısının üstündedir. Ancak bu derecelerin, bir başka tabirle, yukarıda zikredilen sıfatların yokluğu dolayısıyle ortaya çıkan zayıf hadîs çeşitlerinin sayısı hakkında muhtelif rakamlar ileri sürülmüştür. Meselâ İbnu's-Salâh, Ebû Hâtim İbn Hıbbân'dan naklen bunların 50 kısma ayrıldığını kaydetmiştir.[249] El-Irâqî 42 kısım olarak zikretmiş, başkaları ise bunu 63 e çıkarmıştır. Şerefu'd-Dîn el-Munâvî de yine zikri geçen sıfatlardan sahabenin veya daha sonraki nesillerden bir veya bir kaçının düşmesi suretiyle ittisalin bozulması, keza adalet ve zabt şartlarının kaybolması halinde akla uygun olarak 129 kısım çıkarmış, ancak bunların 81 ini sayabilmiştir.[250] Maamafih usûl kitaplarında bunların hiç birisi üzerinde durulmamış

248 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 48; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 105; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 47.

249 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 47.

250 es-Suyûtî', *Tedrîbu'r-râvi*, s. 105.

ve durulmasında da her hangi bir fayda mülâhaza edilmemiştir. Yalnız 15 kadarı hususî isim almış ve şöhret kazanmıştır. Gerek isnâdta ittisâlin bozulması ve gerekse adalet ve zabt şartlarının yok olması sebebiyle meydana gelen bu kısımlar, hadîs ilmi bakımından da ehemmiyetlidir. Bunlar üzerinde teker teker duracağız.

55. **Mursel hadîsler (el-hadîsu'l-mursel).**

Zayıf hadîs kısımlarından biri ve en meşhuru mursel hadîslerdir. Mursel, bir çok hadîsçinin ittifak ettikleri tarife göre, tâbiʿînin, sahabeyi atlayarak "Rasûlullah (A. S.) şöyle dedi" veya "Rasûlullah (A. S.) şöyle yaptı" gibi sözlerle doğrudan doğruya Hazreti Peygamberden hadîs nakletmesidir. Maamafih bu tarif üzerinde de bazı hadîsçiler ihtilâf etmişler ve sahabeden sonra bir veya bir kaç râvi isnâdtan düşmüş olursa onlara da mursel denir, demişlerdir. Bu ikinci tarif üzerinde daha ziyade fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir. Fakat bu ihtilâf, tabir üzerindedir; ne hadîsçiler ve ne de fıkıhçılar, mursel hadîslerin dinde huccet olarak kullanılabileceğini kabul etmişlerdir.

Mursel hadîslerde sahabî düştüğüne göre, bu çeşit hadîslerin zayıflığı, isnâdta ittisal vasfının kaybolmasından ileri gelmiş oluyor.

Mursel hadîsler, en-Nevevî'nin de kaydettiği gibi bir çok meşhur hadîsçilerle, eş-Şâfiʿî'ye, fıkıh ve usûl âlimlerine göre zayıftır.[251] Bununla beraber, Mâlik, Ebû Hanîfe ve diğer bazı imamlar, mahrecinin bilinmesi ve musned olsun mursel olsun, başka bir yönden rivayet edilmesiyle onun sahîh olacağını ileri sürmüşlerdir. Keza, umumiyetle mursel hadîsleri zayıf hadîslerden addeden eş-Şâfiʿî de bu şartlarla Saʿîd İbnu'l-Museyyib'in mursellerini almakta tereddüt göstermemiş ve "İbnu'l-Museyyib'in murselleri, bizim nazarımızda güzeldir" demiştir.[252] Yine eş-Şâfiʿî'nin, yalnız Saʿîd İbnu'l-Museyyib'in değil *el-fuqahâ'u's-sebʿa* (yedi fakîh) ismiyle meşhur olan -ki İbnu'l-Museyyib bunlardan biridir- imamların mursellerini de aldığı bilinmektedir.[253]

Eş- Şâfiʿî'nin mursel hadîslere karşı tutumu, İbn Cerîr'in "bütün tâbiʿîler, murselin kabulü üzerinde ittifak etmişlerdi, buna ilk muhalefet eden eş-Şâfiʿî oldu" [254] sözlerinden daha iyi anlaşılmaktadır. Eğer bu sözde bir hakikat payı varsa -ki el-Beyhaqî, fitne veya dâhilî karışıklıklardan sonra halkın bozulması ve yalancılığın artmasıyle mursel-

251 Aynı eser, s. 119.
252 Aynı eser, s. 121.
253 Aynı yer.
254 Aynı eser, s. 123.

lerin zayıflığına hükmolundu diyerek, sözün doğruluğunu teyid etmektedir- eş-Şâfiʿî olsun, Mâlik veya diğer imamlar olsun, mahreci belli olan ve adalet ve zabt şartlarına sâhip râviler tarafından rivayet edilen mursel hadîsleri almakta tereddüt göstermemişlerdir.

Hadîsçiler arasında murselleriyle şöhret kazanan tâbiʿîler Medîne'den Saʿîd İbnu'l-Museyyib, Mekke'den Atâ' İbn Ebî Rabâh, Mısır'dan Saʿîd İbn Ebî Hilâl, Şam'dan Mekhûl ed-Dımışqî, Basra'dan el-Hasan İbn Ebî'l-Hasan (el-Basrî), Kûfe'den İbrahîm İbn Yezîd en-Nahaʿîdir.[255] Bunlar arasında en çok itimada şayan olanı ise Saʿîd İbnu'l-Museyyib'in murselleridir; çünkü Saʿîd, bir sahabî çocuğudur ve babası el-Museyyib İbn Hazn, Rıdvân bîʿatine iştirak edenlerdendir. Saʿîd İbnu'l-Museyyib, Omer İbnu'l-Hattâb, Osmân İbn Affân, Alî İbn Ebî Tâlib, Talha,ez-Zubeyr İbnu'l-Avvâm ve diğer aşere-i mübeşşereden olan meşhûr sahabîleri idrâk etmiştir; tâbiʿîler arasında Qays İbn Ebî Hâzim'den başka bunlara yetişen kimse yoktur.[256] Diğer mursel sâhiplerine gelince, bazı hadîs imamları onlar hakkında kanaatlerini açık bir şekilde belirtmişlerdir. Meselâ, Alî İbnu'l-Medînî, Atâ' İbn Ebî Rabâh hakkında "o, her önüne gelenden alırdı; Mucâhid'in murselleri, onun mursellerinden çok daha iyidir" [257] demiş, Ahmed İbn Hanbel ise, onunla el-Hasan el Basrî'nin mursellerinin, her önlerine gelenden aldıkları için çok zayıf olduğunu söylemiştir.[258] Ebû Zurʿa ile Yahyâ İbn Saʿîd el-Qattân ise el-Hasan el-Basrî'nin murselleri hakkında "onun, *qâle Rasûlullah (A.S.)*. diyerek rivayet ettiği her şeyin bir aslını bulduk, belki bir kaçı müstesnâ..." demek suretiyle, Ahmed İbn Hanbel'in görüşü hılâfına, onları doğrulamışlardır.[259]

Bu haberler gösteriyor ki, mursel hadîsler, hadîsçiler arasında umumiyetle zayıf addedilmekle beraber, mahreçlerinin bilinmesi ve râvilerinin tanınmış olması halinde, bazan hasen bazan da sahîh hadîsler gibi alınmış ve huccet olarak kullanılmıştır. Es-Suyûtî, mursel hakkında ileri sürülen görüşleri, şu kısa ibarelerle hulâsa etmiştir; Mursel: 1) Mutlaka huccettir; 2) Huccet olarak kullanılmaz; 3) Eğer üç kurûna mensup olanlar rivayet ederlerse huccet olarak kullanılır; 4) Yalnız adalet vasfına sâhip olanlardan rivayet edilirse huccet olarak kullanılır; 5) Yalnız Saʿîd İbnu'l-Museyyib'in rivayet ettikleri huccet olarak

255 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs*, s. 25.

256 Aynı yer.

257 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 123.

258 Aynı eser, s. 123-124.

259 Aynı yer.

kullanılır; 6) Aynı bâbta eğer başka hadîs yoksa huccet olarak kullanılır; 7) Musnedten daha kuvvetlidir; 8) Huccet olarak kullanılması mendûbtur; 9) Sahabî murselleri huccet olarak kullanılır.[260]

56. **Munkatı' hadîsler (el-hadîsu'l-munqatı').**

Meşhur olan tarife göre *munqatı', isnâdında bir râvisi düşen veya müphem bir râvi zikredilen hadîslerdir.* Bunlar da mursel hadîsler gibi, isnâdlarındaki inkıtâdan dolayı zayıf hadîslerden sayılırlar. Bu inkıta, mursel hadîslerde sahabînin düşmesiyle vücuda geldiği halde munkatı hadîslerde tâbi'î veya ondan sonraki halkalardan birinde olabilir. Meselâ Mâlik İbn Enes'in Nâfi'i atlayarak Abdullah İbn Omer'den rivayeti, Sufyân es-Sevrî'nin Câbir İbn Abdillah'tan rivayeti, yahutta Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın Enes İbn Mâlik'ten rivayeti gibi.[261]

İbnu's-Salâh, böyle bir inkıtâ'a misal olarak şu hadîsi zikreder:... *Abdurrazâq an Sufyân es-Sevrî an Ebî İshâq an Zeyd İbn Yusey' an Huzeyfe qâle : qâle Rasûlu'llâh (A.S.): İn velleytumûhâ Ebâ bekrin, fe-qaviyyun emîn.* Bu hadîs ilk bakışta muttasıl gibi görünürse de hakikatte munkatı'dır ve inkıtâ, isnâdın iki yerinde görülür. Birincisi; Abdurrazzâk, bu hadîsi Sufyân es-Sevrî'den işitmemiş, onu en-Nu'mân İbn Ebî Şeybe vasıtasıyle es-Sevrî'den almıştır. İkincisi, Sufyân es-Sevrî, Ebû İshâq' tan işitmemiş, Şureyk vasıtasıyle ondan almıştır; fakat isnâdta hem en-Nu'mân İbn Ebî Şeybe'yi ve hem de Şureyk'i zikretmemiştir.[262]

İsnâd içerisinde, râvinin müphem olarak zikredilmesi halinde vücuda gelen inkıtâ'ın misali ise Ebu'l-Alâ' İbn Abdillâh İbni'ş-Şahîrden rivayet edilen hadîstir: ... *an Ebi'l-Alâ' İbn Abdillâh İbni'ş-Şahîr an Raculeyni an Şeddâd İbn Evs an Rasûli'llâh (A. S.) fi'd-du'â' fi's-salâti (Allâhumme, innî es'eluke's-sebâte fi'l-emr.*[263] İsnâdta zikredilen *raculeyn* (iki adam) kimdir? Bunların ismi zikredilmemiş ve müphem bırakılmıştır. Bazan bu iki şahıs yerine bir müphem şahıs zikredilir ve bu şahısların kim oldukları tesbit edilemeyince hadîs, munkatı' hadîslerden addedilir.

Bir hadîs, isnâdındaki râvilerden birisinin isminin zikredilmemesi suretiyle rivayet edilirse munkatı' sayılmaz. Meselâ, ...*Sufyân es-*

260 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 123. Burada on ibareden bahsedilmekle beraber bunlardan biri zikredilmemiştir.

261 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

262 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 63.

263 Aynı yer ve el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 27.

Sevrî haddesenâ Dâvûd İbn Ebî Hind haddesenâ şeyhun an Ebî Hurayra qâle: Qâle Rasûlullâh (A. S.): ale'n-nâsi zemânun...[264] İsnâdta zikri geçen Dâvûd İbn Ebî Hind, hadîsi bir şeyhten aldığını zikretmiş fakat bu şeyhin ismini belirtmemiştir. Bununla beraber ismin zikredilmemesi ile daha evvelki hadîslerin isnâdlarında görülen râvilerin müphem bırakılması arasında büyük fark vardır. İsim, bir başka rivayette zikredilebilir, nitekim Dâvûd İbn Ebî Hind'ten gelen ayrı bir rivayette bu şeyhin Ebû Omer el-Cedelî olduğu tasrih edilmiştir,[265] fakat müphem râvi meçhuldür ve kim olduğu bilinmez.

57. **Muʿdal hadîsler (el-hadîsu'l-muʿdal).**

İsnâdtan, birbiri arkasına iki râvinin düşmesidir. Bu bakımdan muʿdal, munkatıʿın bir nevi'idir, fakat zafiyet bakımından, ondan daha aşağıdadır. Bundan evvelkilerde olduğu gibi, isnâdta ittisalin bozulması, muʿdalin zayıf hadîsler arasında zikredilmesine sebep olmuştur.

Muʿdale misal olarak el-Aʿmeş'in eş-Şaʿbî'den rivayeti zikredilebilir: *El-Aʿmeş ani'ş-Şaʿbî qâle: Yuqâlu li'r-raculi yevme l-qıyâmeti...*[266] İsnâdta ismi geçen eş-Şaʿbî, hadîsi, Enes İbn Mâlik'ten, o da Hazreti Peygamberden aldığı halde bunları zikretmemiş ve doğrudan doğruya hadîsi nakletmiştir.

Muʿdalin bir başka nev'i de hadîsin Hazreti Peygamberden nakledilmesiyle beraber, ondan sonra gelen sahabî ve tâbiʿînin ve hattâ tâbiʿu't-tâbiʿînin isnadta zikredilmemesidir. Meselâ,... *haddesenâ Abdullah İbn Vehb ahberanî Mahrame İbn Bukeyr an ebîhi an Amr İbn Şuʿayb qâle: Qâtele abdun maʿa Rasûlillâhi (A. S.) yevme Uhud, fe-qâle lehû Rasûlullâh (A. S.): Ezine leke seyyiduke? Qâle: Lâ, fe-qâle: Lev qatelte le-dehalte'n-nâre; qâle seyyiduhû: Fe-huve hurrun, yâ Rasûlallâh, fe-qâle'n-Nebiyyu (A. S.): El-Âne fe-qâtil.*[267] İsnâdta ismi geçen Amr İbn Şuʿayb, bu hadîsi Hazreti Peygamberden rivayet eden sahabî ile sahabîden rivayet eden tâbiʿîyi atlamış ve doğrudan doğruya Hazreti Peygamberden nakletmiştir. Bu iki râvinin kim olduğu bilinmemektedir.

Muʿdal hakkında zikredilen bu iki misalden anlaşıldığına göre, bir çok hadîsçilerin veya fakîhlerin yahutta musannıfların isnât zikretmek-

264 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs*, s. 28;

265 Aynı yer.

266 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 66;

267 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ûlûmi'l-hadîs*, s. 36.

sizin "*qâle Rasûlullah* (*A. S.*)" diyerek naklettikleri bütün hadîsler muʿdal cinsindendir.

58. **Mudelles hadîsler (el-hadîsu'l-mudelles).**

Bir râvinin, mulâkî olduğu şeyhten işitmeden, yahutta muasırı olmakla beraber mulâkı olmadığı şeyhten işitmiş gibi rivayet ettiği hadîslere mudelles denir. Hadîsçiler arasında, bu çeşit rivayetleriyle şöhret kazananlara *mudellis*, rivayet tarzına da *tedlîs* denilmiştir.

Tedlîs iki kısma ayrılır:

1) *Tedlîsu'l-isnâd* (*isnâdın tedlîsi*): Hadîsçiler arasında en çok görülen tedlîs şekli olup, yukarıki tarifte zikredilen şekilde meydana gelir. Yâni râvi, mulâkî olduğu şeyhten işitmemiş olduğu her hangi bir hadîs rivayet ederse bu hadîs mudelles sayılır. Yahutta râvi, muasırı olan bir şeyhten, mulâkî olmadığı halde mulâkı olmuş ve ondan işitmiş gibi hadîs rivayet ederse bu hadîsler de mudelles addedilir. Bu şekilde rivayet edilen hadîslerde râvi, *haddesenâ* yahut *ahberanâ* yahutta buna benzer tabirler kullanmaz; ancak, *qâle fulân* yahutta *an fulân* diyebilir.

Bazan râvi ile hadîsini rivayet ettiği şeyh arasında, ismi atlanmış birden fazla kimse de olabilir. Meselâ, Alî İbn Haşrem der ki: Bir gün Sufyân İbn Uyeyne'nin yanında idik. Bize *qâle'z-Zuhrî* diyerek ondan bir hadîs rivayet etti; kendisine, bu hadîsi ez-Zuhrî'den işitip işitmediği sorulunca, işitmediğini söyledi ve şöyle dedi: *Haddesenî Abdurrazzâq an Maʿmer ani'z-Zuhrî.*[268] Sufyân İbn Uyeyne, ez-Zuhrî'nin muasırı olduğu gibi ona mulâkî de olmuştur; fakat ondan hiç bir hadîs işitmemiştir. Bu haberde görüldüğü gibi, önce "ez-Zuhrî şöyle dedi" diyerek ondan bir hadîs nakletmiş, onu işitip işitmediği sorulunca da hadîsi, kendisine Abdurrazzâq'ın rivayet ettiğini, onun Maʿmer'den, Maʿmer'in de ez-Zuhrî'den aldığını söylemiştir. Buradaki tedlîs, Sufyân'ın, şeyhini ve şeyhinin şeyhini atlayarak, doğrudan doğruya ez-Zuhrî'den mubaşereten aldığı hissini uyandıracak şekilde, hadîsi rivayet etmesidir.

2) *Tedlîsu'ş-şuyûh* (*şeyhlerin tedlîsi*): Râvinin, hadîs rivayet ettiği şeyhini, bilinmeyen bir sıfat veya neseb veyahutta bir künye ile isimlendirmesidir. Bu nevi tedlîslerde muhtelif gayeler güdülür. Ya şeyh mecrûhlardandır; râvi, onu herkes tarafından bilinmeyen bir künye veya isimle zikreder ve bu suretle onun mecrûh olduğunu gizlemeğe çalışır; ya yaş bakımından küçüktür; ya şeyhinin fazla yaşaması do-

268 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs*, s. 105.

layısıyle, kendisinden daha küçük olanlarla ondan hadîs almak durumundadır; yahutta ondan pek çok hadîs işitmiştir ve bu hadîsleri aynı şahıstan aynı şekillerde rivayet etmekten hoşlanmaz. Bu gibi haller, râviyi, şeyhinin ismini iskât etmeğe veya onu başka isim ve künyelerle zikretmeğe sevkeder.[269] Bunlar arasında en kötü ve tehlikeli olanı, mecrûh olarak bilinen bir kimsenin tedlîsidir. Maamafih *tedlîsu'ş-şuyûh* denilen bu kısım, birinci kısma nisbetle daha hafîf ve daha az tehlikelidir. *Tedlîsu'l-isnâd* denilen birinci kısım, bir çok hadîs imamları tarafından zemmedilmiş ve bu kısma giren hadîslerin reddi hususunda ittifak edilmiştir. Bu mevzuda en çok şiddet gösteren hadîsçilerin başında Şu'be İbnu'l-Haccâc gelir. Eş-Şâfi'î'nin, ondan rivayet ettiği bir habere göre "tedlîs, kizbin kardeşidir".[270] Yine Şu'be'ye göre "zina işlemek, tedlîs yapmaktan daha iyidir"[271] Maamafih İbnu's-Salâh, bu görüşün mübalağalı olduğunu kaydederek, *an fulân* veya *qâle fulân* gibi semâ'a ve ittisale delâlet etmiyen tabirlerle rivayet edilen bir hadîsin mursel derecesinde olduğunu, *haddesenâ* ve *ahberanâ* gibi semâ'a ve ittisale delâlet eden tabirlerle rivayet edilen bir hadîsin ise kabul edilip huccet olarak kullanılabileceğini söylemiştir.[272]

Tedlîs, umumiyetle zikretmiş olduğumuz bu iki kısımda mütalaa edilmekle beraber bazı usûl kitaplarında tâli derecede kalan bir kaç kısma daha rastlanır. Meselâ, bunlardan biri tedlîsu *'t-tesviye*dir; yani râvinin, şeyhini zikredip ondan sonra gelen ve zayıf olarak bilinen bir râviyi atlamasıdır. Bu suretle hadîsi ve isnâdını bilmeyen kimse üzerinde, *siqa* olan kimselerin yine *siqa* olan kimselerden rivayeti hissini uyandırır. Bir başka tedlîs şekli *tedlîsu'l-atf*tır: Râvi, *haddesenâ fulân ve fulân* der, fakat hakikatta ikinci şahsı, yâni ma'tûf olanı işitmemiştir. Bir diğer şekli *tedlîsu's-sükût*tur: Râvi, önce *haddesenâ* veya *semi'tu* gibi semâ'a ve ittisale delâlet eden bir tabir kullanır, bir müddet susar, sonra *Hişâm İbn Urve* veya *el-A'meş* der. Bu suretle, dinleyenler üzerinde işitmemiş olduğu kimselerden işittiği zannını uyandırır.[273]

59. Mu'allel hadîsler (el-hadîsu'l-mu'allel).

Bunlara ma'lûl de denilmiştir. *Zâhiren sahîh olmakla beraber, bu sıhhati yok edebilecek gizli bir illete sâhip olan hadîslere bu isim verilmiştir.*

269 Meselâ Ebû Bekr İbn Mucâhid, Abdullah İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî'den rivayet ettiği zaman Abdullah İbn Ebi Abdillah ismini kullanır. Halbuki meşhur olan, ilk isimdir. Buna benzer diğer haberler için bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 312.

270 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 80.

271 Aynı yer.

272 Aynı eser, s. 81.

273 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'su'l-hasîs*, s. 60.

İllet, ya hadîsin metninde yahutta isnâdında bulunur. Bu illet keşfedilinceye kadar, bazan hadîs, sahih hükmünü taşır; fakat illetin keşfinden sonra mu'allel veya ma'lûl olur.

Bir hadîsin illeti, ya rivayetin tek kalması (teferüdü), yahutta diğer *siqa* olanların rivayetine muhalefet etmesiyle bilinir. Bununla beraber, bazı haller vardır ki bunları tesbit etmek cidden güçtür. Meselâ, hadîs aslında ya mevsûldür, yâni isnâdı muttasıldır, fakat irsal edilmiştir; yahutta mevkûftur, fakat merfû olarak rivayet edilmiştir. Eğer ilk anda, rivayette teferrüd bilinemez veya diğer rivayetlere muhalefet tesbit edilemezse, hadîsin mevsûl veya mursel, mevkûf veya merfû olduğunu anlamak güçleşir. Bununla beraber, hadîs ilminde yüksek mertebeye ulaşmış olan bazı imamlar, zâhiren sahih şartlarını ihtiva eden ve fakat gizli bir illeti bulunan bu çeşit hadîsleri, sâhip oldukları yüksek hadîs bilgileri sayesinde ve bazı ip uçlarının da yardımıyle rivayet etmezler, onların sıhhati hakkında hemen hüküm vermezler. İlel bahsinin güçlüğü sebebiyle, bu mevzuda çok az kimse şöhret kazanmıştır.[274] Usûl kitapları hemen hemen şu isimler üzerinde ittifak ederler: Alî İbnu'l-Medînî (161-234), Abdurrahmân İbn Mehdî (135-198), Ahmed İbn Hanbel (164-241), el-Buhârî (194-256), Ya'qûb İbn Şeybe (Ö. 262), Ebû Zur'a (Ö. 264), İbn Ebî Hâtim (Ö. 327), ed-Dâraqutnî (206-385), et-Tirmizî (Ö. 273).[275]

İllet, çok defa isnâdta, bazan da metinde bulunur. İsnâdta bulunduğu zaman, bazan hem metne ve hem de isnâda tesir eder, bazan da metin, sahîh, olarak kalır yalnız isnâda tesir eder.

El-Hâkim, metin ve isnâdta bulunan illetleri on kısma ayırmış ve bunları misalleriyle beraber teker teker izah etmiştir. Biz burada, bu kısımları kısaca zikredeceğiz.

1) Sened, zâhiren sahîh olmakla beraber, içerisindeki râvilerden birinin, hadîsi rivayet ettiği şeyhinden işitip işitmediğinin bilinmemesi;

2) *Siqa* olarak bilinen kimselerin rivayetlerinde mursel olmakla beraber, bir başka yönden musned olarak rivayet edilmesi ve bu ikinci rivayetin zâhiren sahîh olması;

274 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 161.

275 Aynı yer. Bu imamlar arasında İbn Ebî Hâtim ile et-Tirmizî'nin ılel'le ilgili kitapları neşredilmiştir. Ahmed İbn Hanbel'e ait çok kıymetli bir ılel kitabının birinci cildi, İlâhiyat Fakültesi yayınları arasında Dr. Talât Koçyiğit ve Dr. İsmâil Cerrahoğlu tarafından neşredilmiştir. Bu kitap *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifeti'r-Ricâl* ismini taşımaktadır.

3) Malûm bir sahabînin hadîsi olduğu bilinmekle beraber, ayrı ayrı memlekete mensub olan râvilerin birbirinden rivayetleri sırasında başka bir sahabîden rivayet edilmesi;

4) Yine bir sahabînin hadîsi olduğu bilinmekle beraber, yanlış olarak tâbi'îden rivayet edilmesi;

5) *An'ane*[276] ile rivayet edilen bir hadîsin isnâdından bir râvinin düşürülmüş olması; (bu hal, hadîsin, sahîh olarak bir başka yönden rivayet edilmesiyle bilinir).

6) Bir râvinin musned olarak rivayet ettiği bir hadîsi, o râviden rivayet eden bir başka şahsın, isnâdtaki bu ittisali bozması ve hadîsin bu isnâdla bilinmesi;

7) Bir isnâdta râvilerin isimleri muntazaman zikredildiği halde, başka yönden gelen bir isnâdta ise râvilerden birisinin müphem bırakılması;

8) Bir râvi, bir şeyhe mülâkı olur ve ondan bazı hadîsler işitir; fakat bazı muayyen hadîsleri de işitmemiş olabilir Eğer, râvi, işitmemiş olduğu bu hadîsleri o şeyhten vâsıtasız olarak rivayet ederse kendi şeyhinden rivayet etmemiş olur. Bu ise o hadîslerin illetini teşkil eder.

9) Râvinin, umumiyetle bir rivayet yolu varken, kendi râvilerinden birisinin, bu yolun hâricindeki rivayetinin farkına varmaması ve malûm olan yoldan rivayet edip gitmesi;

10) Hadîsin, bir yönden merfû, bir başka yönden de mevkûf olarak rivayet edilmesi;

Hadîslerin metin ve isnâdlarında görülen ve el-Hâkim tarafından zikredilen bu on çeşit illet, belki en çok tesadüf edilen illetlerdendir, fakat hepsi bunlardan ibaret değildir. Nitekim el-Hâkim de buna işaret ederek illetin bütün çeşitlerini zikretmediğini, ancak, hadîs ilminde yükselmek isteyenleri irşad etmek maksadiyle bazılarını misal olarak verdiğini kaydetmiştir.[277]

60. **Muztarib hadîsler (el-hadîsu'l-muztarib).**

Bazan bir, bazan da birden fazla râvilerden, birbirine muhalif şekillerde rivayet edilen ve aralarında, râvilerin adalet ve zabt yönlerinden eşit dere-

276 İsnâdın başından sonuna kadar *an* harfiyle rivayet edilen hadîslere *mu'an'an* denilmiştir. Meselâ *an fulan, an fulân an fulân, an Rasûli'llah (A. S.)* gibi, İleride, diğer hadîs çeşitleri arasında ayrıca zikredilecektir.

277 el-Hâkim Ebû Abdillah , *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 119, el-Hâkim tarafından zikredilen bu on illet çeşidi, es-Suyûtî tarafından da hulâsa edilmiştir; Bkz. *Tedrîbu'r-râvî*, s. 167-169.

celerde olmaları dolayısıyle her hangi bir tercih yapılamayan hadislere muztarib denilmiştir. Bu çeşit hadîslerin zayıf hadîsler arasında yer almasının sebebi, onların, birbirine muhalif şekillerde rivayetine sebep olan râvilerinin zabt veya hâfızaları üzerinde beliren şüphe ve tereddütlerdir. Eğer râvilerden birisi veya bir kaçı, diğer yönden rivayet edilen hadîsin râvilerine zabt veya hâfıza yönünden tercih edilebilirse, bu hadîs muztarib olmaktan çıkar, sahîhe yaklaşır; daha doğrusu mahfûz ve ma'rûf olurdu. Diğer rivayet veya rivayetler ise şâz veya munker addedilirdi. İleride bu çeşit hadîsler hakkında ayrıca malumat verilecektir.

İztirâb, çok defa hadîsin isnâdında, bazan da metninde vukubulur; fakat hadîsçilerin isnâdı nazarı dikkate almaksızın yalnızca metin üzerinde iztırabla hükmetmeleri nâdirdir.

İbnu's-Salâh ve es-Suyûtî, isnâdta vukubulan iztırâba misal olarak Ebû Dâvûd ile İbn Mâce'nin Sunen'lerinde naklettikleri *sütre* hadîsini zikrederler.[278] "Her hangi biriniz, namaza durduğu zaman önüne (sütre olabilecek) bir şey koysun" me'âlinde olan bu hadîsi Bişr İbnu'l-Mufaddal ve Ravh İbnu'l-Qâsım, İsmâ'îl İbn Umeyye vâsıtasıyle ve *Ebû Amr İbn Muhammed İbn Hurays an ceddihî Hurays an Ebî Hurayra* isnâdıyle nakletmişlerdir. Sufyân es-Sevrî, yine İsmâ'îl İbn Umeyye vâsıtasıyle ve *Ebû Amr İbn Hurays an ebîhi an Ebî Hurayra* isnâdıyle; Humeyd İbnu'l-Esved, yine İsmâ'îl İbn Umeyye vâsıtasıyle ve *Ebû Amr İbn Muhammed İbn Amr an ceddihî Hurays İbn Suleym an Ebî Hurayra* isnâdıyle; Vuheyb İbn Hâlid ve Abdu'l-Vâris, İsmâ'îl İbn Umeyye vâsıtasıyle ve *Ebû Amr İbn Hurays an ceddihî Hurays* isnâdıyle; İbn Curayc, İsmâ'îl İbn Umeyye'den *Hurays İbn Ammâr an Ebî Hurayra* isnâdıyle; Zevvâd İbn Ulbe ise yine ayni vasıta ile ve *Ebû Amr İbn Muhammed an ceddihî Hurayş İbn Suleymân* isnâdıyle rivayet etmişlerdir.[279]

Aynı hadîsin, *Sufyân İbn Uyeyne an İsmâ'îl an Ebî Muhammed İbn Amr İbn Hurays an ceddihî Hurays raculun min benî Uzra* isnâdıyle İbn Uyeyne'den gelen bir çok rivayetlerinde yukarıdakine benzer değişik şekiller görülür.[280] Bazı hadîsçiler, bu isnâdlardan bazılarını tercih ederek hadîsi muztarib olmaktan kurtarmışlarsa da, diğer bazıları onun zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Bunlar arasında eş-Şâfi'î, el-Beyhaqî ve en-Nevevî olduğu gibi, İbn Uyeyne de hadîs hakkında şöyle

278 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 104; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 170.

279 Aynı yerler.

280 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 170-171.

demiştir: "Hadîsi kuvvetlendirecek hiç bir şey bulamıyoruz; o sadece bu yönden rivayet edilmiştir".[281]

İsnâdta vukubulan iztırâba bir başka misal, Ebû İshâq vâsıtasıyle rivayet olunan "beni, Hûd ve ona benzer sûreler ihtiyarlattı" hadîsidir. Bu hadîs, yalnız Ebû İshâq es-Sebî'i vâsıtasıyle rivayet edilmiş olmasına rağmen isnâdında birbirine muhalif on kadar şekil vardı. Meselâ bunlardan bazılarında hadîs, Ebû Bekr'in, bazılarında Sa'd İbn Ebî Vaqqâs'ın, bazılarında da Â'işe'nin musnedi olarak görülür; bazı rivayetlerde ise murseldir. Bunlar arasında her hangi bir tercih yapmak imkânı olmadığı için hadîs muztaribdir.[282]

Metinde vukubulan iztırâba gelince, es-Suyûtî, Fâtıma bint Qays tarafından Hazreti Peygamberden rivayet edilen "malda, zekâttan başka da bir hak vardır" mealindeki zekâtla ilgili bir hadîsi misal olarak zikreder.[283] Et-Tirmizî'nin nakletmiş olduğu bu hadîsi Şureyk, Ebû Hamza'dan, Ebû Hamza eş-Şa'bî'den, o da Fâtıma'dan rivayet etmiştir. Halbuki İbn Mâce rivayetinde bu hadîs, "malda zekâttan başka hak yoktur" me'âlinde ve öbür hadîse tamamiyle zıt bir şekilde gelir. Aralarında her hangi bir tevil ihtimali de yoktur. Maamafih bazı hadîsçiler, Şureyk'in şeyhi olan Ebû Hamza'nın aslında zayıf bir kimse olduğunu ve hadîsin, râvinin zafiyeti dolayısıyle reddedilebileceğini söylemişlerdir. Bu bakımdan es-Suyûtî, metinde vukubulan iztıraba en iyi misalin Enes İbn Mâlik tarafından rivayet edilen "besmele" hadîsi olduğuna işaret eder.[284] El-Buhârî tarafından nakledilen bu hadîse göre gerek Hazreti Peygamber ve gerekse Ebû Bekr ve Omer, namaza *elhamdu li'llâhi Rabbi'l-âlemîn* ile başlıyorlardı. Bu hadîste, besmelenin de okunacağına dair bir sarahat olmamakla beraber, eş-Şâfi'î, *el-hamdu* ile Fâtiha sûresinin kasdedildiğini ve besmelenin de bu sûreye dâhil olduğunu söyliyerek okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Halbuki Muslim ve Mâlik, yine Enes'ten naklettikleri aynı hadîste, namazın başında ve sonunda besmele okunmadığını tasrih etmişlerdir. Fakat hadîs, sadece el-Buhârî, Muslim veya Mâlik İbn Enes'in zikrettikleri şekillerden ibaret değildir. Bazı rivayetlerde "Hazreti Peygamber, Ebû Bekr ve Omer'in arkasında namaz kıldım" denilmekte, bazılarında Bunlara Osmân ilâve edilmekte, bazılarında yalnız Ebû Bekr ve Omer zikredilmektedir. Bazılarında "besmeleyi okumuyorlardı" ibaresi yerine

281 Aynı yer.
282 Aynı eser, s. 172.
283 Aynı yer.
284 Aynı eser, s. 173.

"cehretmiyorlardı" denilmekte, ve hattâ bazılarında da tamamiyle aksi olarak besmelenin okunduğu veya cehredildiği ileri sürülmektedir.[285] Bütün bu rivayetler, bir birinden farklı olduğu gibi râvileri arasında her hangi bir tercih yapmak veya haberleri te'vil yolu ile izah etmek imkânı da yoktur. Bu bakımdan hadîs, muztaribin en güzel bir örneğini teşkil eder.

Muztarib hadîsler, bazı hallerde sahîh ve hasen grubuna girerler. Bunlar daha ziyade, râvileri *siqa* olmakla beraber, isim, neseb ve künyeleri üzerinde ihtilâf edilen hadîslerdir. Her ne kadar bu gibi hadîslere muztarib ismi verilse bile, bu çeşit ihtilâflar hadîsin sıhhati üzerinde tesir yapmazlar. El-Buhârî ve Muslim'in kitaplarında bu gruba giren bir çok hadîslere rastlanır.[286]

61. **Maqlûb hadîsler (el-hadîsu'l-maqlûb).**

İsnâdında, bir veya bir kaç râvinin isim veya nesebleri yahutta metninde bazı kelimeleri, bilerek veya bilmiyerek değiştirilmiş hadîslere maqlûb denir. Tariften de anlaşıldığı gibi değişme (qalb), hadîsin ya isnâdında olur yahutta metninde; keza bu, ya kasden yapılır, yahutta her hangi bir maksat gözetilmeden sadece yanlışlık eseri olarak ortaya çıkar.

İsnâdta, ismin kasden değiştirilmesi, hadîse karşı rağbeti artırmak maksadına dayanır; bu sebeple hadîsçiler arasında bu gibi işlere tevessül edenler, yalancı (kezzâb) veya hadîs uydurucu (vazzâ') olarak isimlendirilirler ve bunlar tarafından rivayet edilen hadîsler kabul olunmaz. İsnâd ve metinde bu çeşit değişiklikler yapmakla şöhret kazananların başında Hammâd İbn Amr, Ebû İsmâ'îl İbrâhîm İbn Ebî Hayye gibi bazı hadîs uydurucuları gelir. Bu gibi kimselerin rivayet ettikleri maklûba misal, Muslim tarafından nakledilen "yolda müşriklerle karşılaştığınız zaman selâm vermeğe ilk defa siz başlamayınız" mealindeki hadîstir.[287] *Suheyl İbn Ebî Sâlih an ebîhi an ebî Hurayra* isnâdıyle rivayet edilen bu hadîs, Hammâd İbn Amr en-Nasîbî tarafından, *Suheyl* yerine *el-A'meş* ismi konulmak suretiyle maklûb olarak nakledilmiştir.[288]

285 Aynı eser, s. 165.

286 Aynı eser, s. 173.

287 Bkz. *Sahîh* (Kitâbu's-selâm 39, hadîs No. 13). Muslim, bu hadîsi, Abdu'l-Azîz tarîkıyle Suheyl'den, Muhammed İbn Ca'fer-Şu'be; Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb-Veki'-Sufyân; Zuheyr İbn Harb- Cerîr tarîkıyle yine Suheyl'den nakletmiş, Vekî'ın hadîsinde *izâ laqîtum el-Yahûde;* Muhammed İbn Ca'fer - Şu'be hadîsinde *fî ehli'l-kitâb;* Cerîr hadîsinde ise *izâ laqîtumûhum* denilmiş, fakat müşriklerden hiç biri zikredilmemiştir.

288 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî'*, s. 191.

İsnâdta yapılan değişikliğin bazan her hangi bir maksada dayanmadığını ve sadece bir yanlışlık neticesi meydana geldiğini söylemiştik. İbn Hacer, Kaʿb İbn Murra veya Murra İbn Kaʿb ismini, bu şekilde bir değişikliğe misal olarak zikreder. İlk şekilde Kaʿb, Murra'nın oğlu, ikinci şekilde ise onun babasıdır.[289]

Bazan bir hadîsçinin hâfıza kudretini ve hadîs sahasındaki mertebesini ölçmek veya onu imtihan etmek maksıdiyle hadîslerin metin ve isnâdlarını birbirine karıştırarak maklûb hadîsler meydana getirmek ve bunları o hadîsçiye sormak adet olmuştur. Meselâ meşhur hadîs imamı el-Buhârî, Bağdad'a geldiği zaman hadîsçiler toplanmışlar ve yüz hadîs alarak bunların metin ve isnâdlarını birbirleriyle karıştırmışlardır. Bu suretle bir hadîsin isnâdı başka bir hadîsin başına, öbür hadîsin isnâdı diğer bir hadîsin başına eklenmiş ve yüz maklûb hadîs meydana getirilmiştir. On hadîsçi, yanlarına bunlardan onar hadîs alarak el-Buhârî'nin meclisine gelmişler ve teker teker bu hadîsleri ona okumağa ve sormağa başlamışlardır. El-Buhârî, her hadîsin okunuşundan sonra, o hadîsi bilmediğini söylemiş ve orada bulunanlar üzerinde, önce, bilgisi ve hâfızası hakkında bir şüphe ve tereddüt uyandırmıştır. Fakat hadîslerin okunması bittikten sonra hadîsçilere iltifat etmiş ve her hadîsi ele alarak isnâdlarını ait oldukları metinlere eklemiştir. Bu olay karşısında mecliste bulunanlar hayretlerini gizlememişler, onun üstün hâfıza kudretini itiraf etmişlerdir.[290]

Hadîslerin metinlerinde meydana gelen değişikliklere gelince, bu mevzuda Uneyse Bint Hubeyb'in "İbn Ummi Mektûm ezan okuduğu zaman yeyib içiniz; Bilâl ezan okuduğu zaman ise yeyib içmeyiniz" mealindeki hadîsi misal olarak zikredilmiştir.[291] Halbuki meşhur olan ve İbn Omer ile Â'işe'den gelen rivayetlere göre hadîs:" Bilâl, geceleyin ezan okur, o zaman yeyib içiniz, tâ İbn Ummi Mektûm ezan okuyuncaya kadar" mealindedir. Bu duruma göre Uneyse Bint Hubeyb rivayetindeki hadîs maklûb olur. Her ne kadar Bilâl ile İbn Ummi Mektûm arasında, gece ve gündüz, münâvebe ile ezan okunduğunu ileri sürerek hadîsin maklûb olmadığını söyliyenler olmuşsa da el-Bulqînî (724-805) "eğer tevil kapısını açacak olursak ılelu'l-hadîsten pek çoğunu reddetmemiz gerekir" demek suretiyle hadîsin maklûb cinsinden *maʿkûs* olduğunu zikretmiştir.[292]

289 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 47.
290 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 112; as-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 193.
291 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 191.
292 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 192.

Şeyh İbn Hacer el-Asqalânî, metinde vukubulan maklûba misal olarak Muslim'in Ebû Hurayra'dan naklettiği "Allah'ın, Arşının gölgesinde barındırdığı yedi kişiden biri, sadaka verip de sol elinin verdiği bu sadakayı sağ elinin bilmesinden korkan kimsedir" mealindeki hadîsini zikreder.[293] Muslim râvilerinden birisi tarafından sağ ve sol kelimeleri değiştirilen bu hadîsin doğrusu, yine Muslim ile el-Buhârî'nin rivayetlerinde görüldüğü gibi "sağ elinin verdiğini sol elinin bilmesinden korkan kimse" şeklindedir.[294]

Metni maklûb olan hadîse bir başka misal, es-Suyûtî'nin et-Taberânî'den naklettiği Ebû Hurayra hadîsidir": Size bir şey emrettiğimde onu yapınız, bir şeyden nehyedersem, kudretiniz nisbetinde ondan kaçınınız". Halbuki bu hadîsin doğrusu el-Buhârî ve Muslim'de olduğu gibi "sizi, nehyettiğim şeylerden kaçınınız, emrettiğim şeyi ise kudretiniz nisbetinde yapınız" mealindedir.[295]

62. **Şâz hadîsler (el-hadîsu'ş-şâz).**

Hadîs istılâhında *şâz*, değişik şekillerde tarif edilmiş ve hadîsçiler arasında, bu hususta bazı ihtilâflar olmuştur. Bu ihtilâflar başlıca iki noktada zuhur etmiştir: İnfirad ve muhalefet.

El-Hâkim'e göre şâz, *siqa* olan râvinin, tek olarak rivayet ettiği hadîstir ve bu *siqa*nın mutâbi'ı yoktur, yâni, başka hiç bir kimse bu rivayette ona tâbi olmamıştır.[296] El-Hâkim, bu tarifinde teferrüdü şart koştuğu gibi mutâbi'ı olmadığını söylemek suretiyle de gayri sarîh olarak muhalefete de itibar ettiğini belirtmiştir. Çünkü, *siqa* olan râvinin mutâbi'i bulunması, rivayetin diğer *siqâta* muhalif olmadığına delalet eder. Eğer rivayetinde tek kalan râvi *siqa* ise, bu rivayetle gelen hadîs *şâz*dır; fakat râvinin zabt ve hafızasında bir tereddüt vukubulursa hadîsin isnâdında bir illet var demektir. Bu ise hadîsin mu'allel olduğuna delâlet eder.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî, tarifinde teferrüdü şart koşmuş olmakla beraber muhalefete itibar etmemiş ve "şâz, râvisi ister *siqa* olsun ister olmasın, bir tek isnâdı olan hadîstir; ancak, râvi *siqa* değilse hadîs metrûktür, *siqa* ise hadîsin üzerinde durmak lâzımdır, huccet olarak kullanılmaz" demiştir.[297]

293 Bkz. Muslim, *Sahîh* (Kitâbu'z-zekât 12, hadîs No. 91)
294 Bkz. el-Buhârî, *Sahîh*, (Kitâbu'z-zekât, bâb sadaqati's-sirr), II. 115 ; (bâbusadaqati'l-yemîn) II. 116.
295 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 192.
296 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 119.
297 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 146.

Eş-Şâfi'î, bu tariflere itiraz ederek şâzın, başkaları rivayet etmediği halde *siqa* râvinin rivayet ettiği hadîs olmadığını söylemiş ve şu tarifi vermiştir: "Şâz, halka muhalif olarak *siqa* râvinin rivayet ettiği hadîstir".[298] Eş-Şâfi'î'nin, bu tarifte kullanmış olduğu "halk" tabiri, *siqât*, yâni güvenilir olan kimseler karşılığıdır. Buna göre yukarıki tarifi şu şekilde ifade etmek mümkün olur: "*Siqa* olan bir râvinin, diğer siqâtın rivayetlerine muhalif rivayetidir". Görülüyor ki eş-Şâfi'î, bu tarifinde, bir hadîsin şâz olabilmesi için hem teferrüdü (yani, *siqa* olan râvinin, rivayetinde tek kalmasını) hem de muhalefeti (yâni, bu râvinin, diğer *siqa* râvilerin rivayetlerine zıt rivayetini) şart koşmuştur. Hadîsçiler arasında kabul edilen tarif de budur. Çünkü, gerek el-Hâkim ve gerekse Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *siqa* râvinin, diğer *siqâtın* rivayetlerine muhalefetini tarif dışında bırakmak suretiyle *inneme'l-a'mâlu bi'n-niyât, en-nehyu an bey'ı'l-vilâ'* ve bunun gibi sahih hadîs kitaplarında yer alan bir çok hadîsi, şâz hadîsler arasına almış oluyorlar ki hiç bir hadîsçi, onların bu görüşüne iştirak etmemiştir.[299]

İbnu's-Salâh bu meseleyi daha açık bir şekilde izah eder ve der ki: Eğer râvi, rivayetiyle, hâfıza ve zabt yönünden kendisinden daha üstün bir kimsenin rivayetine muhalefet ve kendi rivayetinde tefferrüd ederse, o râvinin rivayeti merdûd şâzdır. Böyle bir muhalefet olmaz ve sadece öbürünün rivayetinden farklı olarak kendi rivayetine bir şey ilâve etmekle bu rivayette teferrüd ederse, hâfıza ve zabt bakımından durumuna göre rivayeti değerlendirilir. Şöyle ki: Muhalif rivayetiyle teferrüd eden râvi, hâfıza ve zabt yönünden kendisine güvenilir bir kimse ise rivayeti sahîh, hâfıza ve zabtına o derece güvenilir bir kimse değilse rivayeti hasen veya bu güvenin daha aşağı derecelerine göre şâz, munker ve merdûd olur.[300]

İbn Hacer, şâza misal olarak Sufyân İbn Uyeyne'nin Amr İbn Dînâr'dan, onun Avsece'den, Avsece'nin de İbn Abbâs'tan rivayet ettiği bir hadîsi zikreder: "Hazreti Peygamber zamanında bir şahıs vefat eder ve azadlı kölesinden başka bir vâris de bırakmaz". Bu hadîs muttasıl bir senedle rivayet edilmiş olup, İbn Curayc de ittisal yönünden Sufyân İbn Uyeyne'ye mutâbeat etmiştir. Fakat Hammâd

298 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 119.

299 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 147. *İnneme'l-a'mâlu bi'n-niyât* hadîsi, Hazreti Peygamberden Omer İbnu'l-Hattâb tarafından rivayet edilmiştir. Omer'den Alqama, Alqama'dan Muhammed İbn İbrâhîm, ondan da Yahyâ İbn Sa'îd rivayet etmiştir. Öbür hadîste Abdullah İbn Dînâr, İbn Omer'den rivayetiyle teferrüd etmiştir.

300 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 86.

İbn Zeyd, ayni hadîsi Amr İbn Dînâr vasıtasıyle Avsece'den rivayet etmiş ise de İbn Abbâs'ı zikretmemek suretiyle hem Sufyân İbn Uyeyne'ye hem de İbn Curayc'e muhalefet etmiştir. Ebû Hâtim'e göre bu rivayet şâz, Sufyân İbn Uyeyne rivayeti ise mahfûzdur.[301] Çünkü, Hammâd İbn Zeyd adalet ve zabt şartlarını hâiz bir hadîsçi olmasına rağmen, kendisinden daha üstün bir hadîsçiye muhalif rivayet etmiştir.[302]

Şâzın bir başka misali, Abdu'l-Vâhıd İbn Ziyâd'ın el-A'meş vâsıtasıyle Ebû Sâlih'ten, onun da Ebû Hurayra'dan rivayet ettiği "her hangi biriniz, sabah namazının iki rik'atini kıldığı vakit sağ tarafı üzerine uzansın" hadîsidir. El-A'meş'ten bu hadîsi rivayet eden Abdu'l-Vâhıd İbn Ziyâd, yine el-Ameş'ten rivayet eden diğer bütün *siqa* râvilere muhalefet etmiştir. Çünkü bu râvilerden hiç biri, hadîsi, Hazreti Peygamberin sözü olarak nakletmemiş, sadece ondan, "o, şöyle yapardı" kabilinden filî olarak haber vermiştir. Halbuki Abdu'l-Vâhıd yukarıda görüldüğü gibi hadîsi, Hazreti Peygamberin kavli olarak rivayet etmiş ve bu rivayetinde münferid kalmıştır.[303]

63. **Munker hadîsler (el-hadîsu'l-munker).**

İbnu's-Salâh ve en-Nevevî, Ebû Bekr el-Berdîcî'den naklen munkerin "bir tek râviden gelen ve bu râviden başka tariki bilinmeyen hadîs" olduğunu zikretmişlerdir.[304] Bu tarife göre *munker*, Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin yukarıda tarifini vermiş olduğumuz şazdan başka bir şey değildir. Nitekim İbnu's-Salâh da el-Berdîci'nin *munker* hakkındaki tarifini kabul etmiş, ancak şâz hakkında verdiği tafsilatın munkerde de göz önünde bulundurulmasına işaret etmiştir.[305] Buna göre *munker*, ya *siqa* râvinin, diğer *siqâtın* rivayetine muhalefeti ve bu rivayetinde teferrüdü, yahutta *siqa* derecesinde olmayan râvinin, *siqâtın* rivayetine muhalefeti ve rivayetinde teferrüdüdür. İbnu's-Salâh, tamamiyle şâz manâsına aldığı munkerin birinci kısmı, yâni *siqa* râvinin, diğer *siqâtın* rivayetine muhalif olan hadîsi için, Mâlik İbn Enes'in ez-Zuhrî'den, onun Alî İbn Huseyn'den, onun *Omer İbn Osmân*'dan, onun Usâme İbn

301 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 148. Hadîs kısımları arasında *mahfûz* ayrıca zikredilmemiştir. Istılâh olarak umumiyetle *şâz*'ın karşıtı olan hadîslerde kullanılmıştır, yâni birbirine muhalif iki hadîsten birisine *şâz* denilmişse sahîh olan diğerine de *mahfûz* denilmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz. İbn Hacer. *Nuhbetu'l- fiker*, s. 29.

302 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 148.

303 Aynı yer.

304 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 87; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 151.

305 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 87.

Zeyd'ten, Usâme İbn Zeyd'in de Hazreti Peygamberden rivayet etmiş oldukları "muslim kâfire, kâfir de muslime vâris olamaz" sözünü misal olarak zikreder. Mâlik İbn Enes, bu rivayetinde, Usâme İbn Zeyd'ten hadîsi nakleden şahsın *Omer İbn Osman* olduğunu isnâdta zikretmek suretiyle diğer *siqâta* muhalefet etmiştir. Çünkü Usâme İbn Zeyd'ten hadîsi nakleden şahıs *Omer İbn Osmân* değil *Amr İbn Osmân*'dır. Omer ve Amr, iki kardeştir ve Halife Osmân İbn Affân'ın oğullarıdır. Mâlik İbn Enes, bu iki isim arasında bir karıştırma yapmış ve Amr yerine Omer demiştir. Ondan başka hiç bir hadîsçi isnâdta Omer ismini zikretmemiştir.[306]

İbn's-Salâh'ın bu hadîsi munkere misal olarak zikretmesi tenkide uğramış, bu hususta el-Irâqî şöyle değmiştir: "Bu misal üzerinde durmak icab ederse bir kere hadîs munker değildir ve bildiğime göre hiç kimse de ona nekâret ismini itlâk etmemiştir. Mâlik'in diğer *siqâta* muhalefeti dolayısıyle sened, munker veya şâz olabilir; ancak senedin munker veya şâz olması, metinde de bu vasıfların bulunmasını gerektirmez. Gerçi İbnu's-Salâh, mu'allel bahsinde, senedte vâki olan bir illetin metne de tesir edeceğini ileri sürmüşse de, böyle olmadığını ileride göreceğiz. Bizce bu kısımda zikredilebilecek en iyi misal, dört *Sunen* sâhibinin de nakletmiş oldukları Hemmâm İbn Yahyâ hadîsidir. Bu hadîsi Hemmâm, İbn Curayc'ten, o ez-Zuhrî'den, ez-Zuhrî de Enes İbn Mâlik'ten rivayet etmiş olup şu mealdedir: "Rasûlullah (A. S.), hacet için gittiğinde yüzüğünü çıkarırdı". Bu hadîs munkerdir, nekâret ise Hemmâm'dan gelmektedir. Çünkü meşhur olan rivayete göre İbn Curayc, hadîsi Ziyad İbn Sa'd vâsıtasıyle ez-Zuhrî'den almıştır ve asıl metin "Rasûlullah (A S.), gümüşten bir yüzük edindi" mealindedir. Hemmâm İbn Yahyâ hâfıza ve zabt bakımından güvenilir bir kimse olmakla beraber bu hadîste diğer *siqâtın* rivayetine muhalefet etmiş ve bu rivayetinde tek kalmıştır.[307]

Siqa derecesinde olmayan râvinin, diğer *siqâtın* rivayetlerine muhalefet etmesi halinde munkerin ikinci kısmına misal, yine İbnu's-Salâh tarafından zikredilmiştir. Yahyâ İbn Muhammed İbn Qays'ın Hişâm İbn Urva'dan, onun babasından, onun da Â'işe'den merfû olarak rivayet ettikleri "yeşil hurmayı olgunu ile birlikte yeyiniz; şeytan, insan oğlunun böyle yediğini görünce gazab eder" mealindeki hadîs munkerdir. Çünkü Hişâm İbn Urva'dan rivayet eden Yahyâ İbn Muham-

306 Aynı eser, s. 88-89.
307 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 151-152.

med İbn Qays zayıftır ve bu rivayetiyle teferrüd etmiştir, yâni hadîsi, Hişâm İbn Urva'dan ondan başka rivayet eden olmamıştır.[308]

Bu misallerden anlaşılıyor ki İbnu's-Salâh'a göre şâz ve munker aynı manâdadır. İbn Hacer'e göre ise, muhalefet bakımından aynı olsalar bile, şâz râvilerinin *siqa*, munker râvilerinin zayıf olmaları bakımından farklıdırlar ve aralarında umum husus farkı vardır.[309]

64. **Metrûk hadîsler (el-hadîsu'l-metrûk).**

Hadîs rivayetinde yalancılıkla ittiham olunan, yahut söz ve fiillerinden fâsik olduğu anlaşılan, yahutta vehim ve gafleti çok olan kimselerin rivayet etmiş oldukları hadîslerdir ki yalnız bu gibi vasıfları hâiz râviler yönünden bilinirler[310]. Meselâ, Sadaqa İbn Mûsâ'nın Ferqad'ten, onun Murra et-Tîb'ten, onun da Ebû Bekr es-Sıddîq'tan; es-Sirrî İbn İsmâʿîl'in Dâvûd İbn Yezîd'ten, onun babasından, onun da Ebû Hurayra'dan rivayetleri metrûk olarak vasıflandırılmıştır. El-Hâkim, bu gruba giren isnâdları beldelere göre ayrı ayrı zikretmiştir.[311]

65. **Mevqûf hadîsler (el-hadîsu'l-mevqûf).**

Sahabeye ait söz, fiil ve takrirlere *mevqûf* denilmiştir. Meselâ, tabiʿînden olan bir râvînin, "Omer İbnu'l-Hattâb şöyle dedi" veya "şöyle yaptı" yahutta "önünde şöyle hareket edildi, onu reddetmedi" demesidir. Ancak sahabeden rivayet edilen bu gibi haberler, Hazreti Peygamber zamanına izafe edilirse veya Hazreti Peygamberden öğrenilen her hangi bir meseleye istinad ederse bunlara *merfû* denilir. Mevkûf hadîsler, umumiyetle Hazreti Peygamberin hadîslerinden ayırt edildiği için dinde huccet olarak kullanılmamış, el-Qâsımî'de de görüldüğü gibi, zayıf hadîsler içerisinde zikredilmiştir.[312]

Hazreti Peygamberin hadîslerinde olduğu gibi, sahabeden rivayet edilen bu çeşit haberler de sened itibariyle ya muttasıl ya da munkatıʿ olurlar.

66. **Maqtûʿ hadîsler (el-hadîsu'l-maqtûʿ).**

Tâbiʿîye ait söz fiil ve takrirlerdir. Sahabenin söz, fiil ve takrirleri dinde huccet olarak kullanılmadığı gibi bunların da aynı hükme tabi olacakları gayet tabiidir. Keza bunlar da mevkûf hadîsler gibi isnâd

308 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 89.
309 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 30.
310 el-Qâsımî, *Qavâʿıdu't-tahdîs*, s. 112.
311 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs* s. 57.
312 el-Qâsımî, *Qavâʿıdu't-tahdîs*, s. 111.

yönünden muttasıl veya munkatı' olurlar ve yine isnâd yönünden ya sahîh, ya hasen ya da zayıftırlar.

Bazan isnâdın ittisaline bazan da isnâd içerisindeki râvilerin hallerine göre zayıf hadîsler içerisine giren ve muhtelif isimler alan haberleri görmüş bulunuyoruz. Şüphesiz bunların hepsi de zayıflık bakımından ayni derecede değillerdir. Bazısı bazısına nisbetle daha az zayıf olduğu gibi, itibar bakımından aralarında farklar da vardır. Bir hadîsin sıhhati veya zafiyeti, isnâdının veya râvilerinin durumuna göre tebellür edeceği için, biz burada mursel hadîslerden başlıyarak maktû' hadîslere kadar zikretmiş olduğumuz zayıf hadîs kısımlarında her hangi bir sıra gözetmedik. Bazan zayıf olarak bilinen bir hadîs, hakikatte sahîh olabilir. Nitekim hadîs imamları bu ihtimali gözönünde bulundurarak, zayıf isnâdla bir hadîs görüldüğü zaman onun, metin yönünden zayıf olduğunu söylemeyi veya doğrudan doğruya "hadîs zayıftır" demeyi tecviz etmemişler, belki, "hadîs, bu isnâdla zayıftır" demek gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[313] Nitekim, Ebû Hâzim'den nakledilen bir habere göre, bu meşhur hadîsçi ez-Zuhrî'nin yanında bir hadîs rivayet ettiği zaman ez-Zuhrî, bu hadîsi reddetmiş ve onu bilmediğini söylemiştir. Kendisine Hazreti Peygamberin bütün hadîslerini ezberleyip ezberlemediği sorulmuş, o da "hayır" cevabına vermiştir. Yarısını ezberleyip ezberlemediği sorulunca da "öyle zannediyorum" demiştir. Bunun üzerine ez-Zuhrî'ye bu bilmediği hadîsi de ezberlemediği hadîslerden addedmesi ve hemen reddetmemesi tavsiye edilmiştir.[314]

Yine hadîs imamları zayıf bir hadîs rivayet ederken "Hazreti Peygamber şöyle dedi" manâsına *qâle Râsûlullah (A.S.) keza* gibi kat'ıyet ifade eden tabirler yerine "ondan rivayet olunduğuna göre" yahut "bana ulaştığına göre" gibi ibarelerin kullanılmasını uygun görmüşlerdir.

Zayıf hadîslerin dinde huccet olarak kullanılmasına gelince hiç bir hadîs imamı bu hususta tesahül göstermemiş ve bilhassa halâl ve haramla ilgili şer'î meselelerde rivayet edilen hadîsleri, daima, töhmetten berî ve zandan uzak olan kimselerden almağa dikkat etmişlerdir. Bununla beraber, tergîb ve mev'ıze ile ilgili hadîslerin rivayetine bu şiddet gösterilmemiş, mevzû olmamak şartıyle onların rivayetine göz yumulmuştur.[315]

313 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 113; es-*Suyûtî*, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 194. Hadîs bilgisiyle şöhret yapmış imamlar, hadîsin sahîh yönden rivayet edilmediğini de söyliyebilirler.

314 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 195. Buna benzer bir haber, "bu hadîsi işitmedik" diyen eş-Şa'bî hakkında nakledilmiştir.

315 Aynı eser, s. 196. Ahmed İbn Hanbel, Abdurrahman İbn Mehdî ve Abdullah İbnu'l-Mubârek, zayıf hadîslerin kullanılmasında bu hususu şu şekilde belirtmişlerdir: "Halâl ve haram-

SAHÎH, HASEN VE ZAYIF ARASINDA MÜŞTEREK HADÎS NEVİLERİ

Bütün hadîsler, sahîh olsun, hasen veya zayıf olsun, metin ve isnâdlarına göre müşterek isimler alırlar. Bu isimlerden her hangi birinin bir hadîse atfedilmesi, o hadîsin sıhhati veya zafiyeti üzerinde hiç bir tesir icra etmez; yâni, o hadîsin sıhhatini artırmadığı gibi eksiltmez de. Zayıf hadîsler arasında zikretmiş olduğumuz *mevqûf ve Maqtû*ʿile yirmiye varan bu hadîs çeşitlerini burada tarifleriyle birlikte izah etmiye çalışacağız.

67 . Musned hadîsler

İsnâdı, başından sonuna kadar muttasıl olan ve merfû olarak rivayet edilen hadîslere musned denilmiştir. Ancak, el-Hatîbu'l-Bağdâdî tarafından hadîsçilere atfen zikredilen tarifte merfû kaydına yer verilmemiş [316] ve sadece "isnâdı, râvisinden sonuna kadar muttasıl olan hadîsler" denilmekle iktifa olunmuştur.[317] Fakat el-Hatîb'in vermiş olduğu bu tarif, es-Suyûtî'nin de belirttiği gibi merfûʿmevqûf ve maqtûʿ hadîsleri de içine almış bulunmaktadır. Zira zayıf hadîsler arasında da zikrettiğimiz gibi, mevqûf sahabenin, maqtûʿ ise tâbi'înin söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir ve bunlar da ittisal bakımından mükemmel olabilirler. Bu bakımdan bir mevqûf veya maqtûʿ hadîse de el-Hatîb'in tarifine uygun olarak musned demek mümkün olur. Maamafih el-Hatîb, tarifinin sonunda, vermiş olduğu ibarenin ekseriya Hazreti Peygamberden rivayet olunan hadîslerde kullanılmış olduğuna işaret etmek suretiyle mevqûf ve maqtûʿ gibi hadîs nevilerinin bu tarifin şümulü içerisine girmesini bir dereceye kadar önlemiştir.

İsnâdta zikri geçen ittisal, el-Hatîb'in belirttiği gibi râvilerden her birinin, kendisinden sonra gelen râviyi işitmiş olması ve isnâdın

la ilgili hadîslerin rivayetinde şiddet; fezâ'il ve buna benzer mevzularda gelen hadîslerin rivayetinde ise tesahül gösterdik". Bu haberin Ahmed İbn Hanbel'den gelen bir varyantı için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 134.

Burada şuna da işaret etmek icab eder ki, bu meşhur imamların, rivayetinde tesahül gösterdikleri *zayıf* hadîsleri, *sahîh* mertebesine ulaşmayan *hasen* hadîsler manâsında anlamamız gerçeğe uygun düşer. Zira onların devrinde hadîslerin *hasen* derecesi bilinmiyordu ve *sahîh* olmayan hasen hadîslere de *zayıf* deniliyordu. Yoksa bu imamların, isnâdında yalancılıkla ittiham olunan kimselerin yer aldığı hadisleri, fezâ'il v.s. ile ilgili olsa dahî, makbul addedeceklerini düşünmek hatalı olur.

316 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

317 es-Suyûtî, *Tedrîbuʿr-râvî*, s. 107.

sonuna kadar bu şekilde devam etmesidir. Fakat ona göre bu ittisal zâhirîdir; çünkü an'ane ile gelen rivayette "semâ'"ın bütün mertebelerde mevcudiyeti kat'î olarak bilinmez. Çok defa bir birini takip eden iki râvi muasır olsalar bile biri öbüründen işitmemiş olabilir. Bu bakımdan isnâd muttasıl görünmekle beraber hakikatte munqatı'dır.

İbn Abdi'l-Barr'ın tarifi de el-Hatîbîn tarifinden farklı değildir. Ona göre, musned, muttasıl olsun munqatı' olsun hasseten Hazreti Peygamberden rivayet edilen hadîslerdir. Meselâ munqatı'a misal olarak zikrettiği *Mâlik ani'z-Zuhrî ani'bni Abbâs an Rasûli'llâh Sallallâhu aleyhi ve sellem* isnâdı musneddir. Her ne kadar ez-Zuhrî İbn Abbâs'tan hadîs işitmemiş ise de bu yolla rivayet edilen hadîs Hazreti Peygambere isnâd edilmiştir. İbn Abdi'l-Barr'ın bu tarifine göre musnedle aşağıda zikredeceğimiz merfû' arasında hiç bir fark yoktur.

El-Hâkim Ebû Abdillâh'ın tarifine gelince bu, diğerlerinden daha farklı olup es-Suyûtî'nin beyanına göre onların en doğrusudur. El-Hâkim, musned tabirinin yalnız merfû' muttasıl hadîslerde kullanılabileceğini söyler ki bu ifade ile gerek muvqûf ve maqtû hadîsler, gerekse zâhiren isnâdı muttasıl da olsa hakikatte munqatî' olan hadîsler tarifin dışında bırakılmıştır. El-Hâkim, bilhassa bunları belirtmek maksadiyle musnedin bazı şartlarını zikretmiş ve şöyle demiştir: "Musnedin bu zikrettiklerimizden başka şartları vardır. Meselâ musned, mevqûf olamaz, mursel, mu'dal ve mudelles olamaz. Keza isnâdında *uhbirtu an fulân, huddistu an fulân, belağanî an fulân, refa'ahû fulân* ve *azunnuhû merfû'an* gibi ittisali ifsad edecek ibarelerin bulunmaması musnedin şartlarındandır".[318]

68. Merfû' hadîsler

Meşhur olan tarife göre *söz, fiil ve takrir olarak hassaten Hazreti Peygambere izafe olunan ve isnâdı muttasıl veya munqatı' olan hadîslere merfû' denilmiştir*. Bu tariften anlaşıldığına göre merfû' hadîsin isnâdı daima muttasıl değildir. Bazan isnâdtan sahabî düşer ve hadîs mursel olur; bazan sahabîden önce başka bir râvi düşer veya müphem bir râvi zikredilir, bu durumda hadîs munqatı' olur. Bazan da isnâdtan iki râvi düşer ve hadîse mu'dal denir, fakat her üç halde de isnâd munqatı'dır ve hadîs merfû'dur. Ancak hadîsin merfû' olması onun sahîh olması için kâfi bir sebep teşkil etmez. Mursel ise, merfû' olmakla beraber yine

318 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 18-19. *Musned* hadîsler hakkında daha fazla malûmat için bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 49; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 107; el-Qâsımî, *Qava'du't-tahdîs*, s. 104; el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 21.

mursel hükmündedir. Keza munqatı' veya mu'dal ise merfû olmakla beraber munqatı' veya mu'dal hükmüne sâhiptir. Ancak hadîs başka bir yönden rivayet edilmek suretiyle kuvvet kazanmış ise bu durumda, isnâdın ittisaline ve râvilerinin zabt ve adalet yönünden derecesine göre sınıflandırılır.

Söz olarak merfû' hadîsin misali sahabînin *semi'tu'n-Nebiyye Sallallâhu aleyhi ve sellem* demek suretiyle rivayetidir. Bu rivayette bazan *semi'tu* yerine *qâle* yahut *yaqûlu* yahutta *haddesenâ* gibi tabirler kullanılır. Hazreti Peygamberden fiilî olarak rivayet edilen merfû'un misali, sahabînin *ra'aytu Rasûla'llâh* (*A S*) *yef'alu kezâ*, merfû' takrirî ise yine sahabînin *fe'altu bi hadrati'n-Nebiyyi* (*A S*) *kezâ* demesidir.

Netice olarak denilebilir ki bir hadîsin, isnâdı nazarı dikkate alınmaksızın yalnız metnine bakıldığı zaman eğer bu metnin Hazreti Peygambere izafe edildiği görülürse, o hadîs merfû'dur. Metin, Hazreti Peygamberin söz, fiil veya takririnden biri olabildiği gibi, isnâd yönünden de ya sahîh, ya hasen, yahutta zayıf olabilir.[319]

69. **Muttasıl (Mevsûl) hadîsler**

İster Hazreti Peygamberden gelerek merfû', ister sahabeden gelerek mevqûf olsun, isnâdı muttasıl olan hadîslere bu isim verilmiştir. Musned hadîslerde de gördüğümüz gibi, el-Hatîbu'l-Bağdâdî "isnâdı, başından sonuna kadar muttasıl olan hadîsler" demek suretiyle musnedin tarifini verirken merfû' ve mevqûf hadîsleri de bu tarifin içine soktuğuna işaret etmiştik. Dikkat edilecek olursa el-Hatîb'in bu tarifi, muttasıl hadisler için biraz önce zikrettiğimiz tarife de tıpatıp uymakta ve dolayısıyle musnedle muttasıl hadîsler aynı manâda mutalaa edilmektedir. Şu var ki el-Hatîb, tarifinin sonunda musnedin çok defa Hazreti Peygambere izafe olunan hadîslerde kullanıldığını kaydetmek suretiyle onu bir dereceye kadar tahsis etmiştir. Bu ise, ref'in onun nazarında ağlabiyetle şart olduğunu göstermektedir. Halbuki biz, meşhur olan tarife göre ref'in, musnedin belli başlı şartlarından biri olduğuna işaret etmiştik.

Muttasıl hadîste, tarifte de görüldüğü gibi, ref' şart koşulmamış, bilakis "ister merfû' ister mevqûf olsun" denilmek suretiyle merfû'un haricinde mevqûfun da muttasıl olabileceği belirtilmiştir. Maqtû' denilen tâbi'î söz, fiil ve takrirlerine gelince, bunlar da isnâd yönünden mut-

319 *Merfû* hadîsler hakkında bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 50; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 109; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 104.

tasıl olsalar bile muttasıl hadîslerden addedilmezler. Bunların ancak takyidle muttasıl oldukları söylenebilir: *Muttasılun ilâ Sa'îd İbni'l-Museyyib* gibi.[320]

70. Mu'an'an hadîsler

Kelimenin teşekkülünden de anlaşılacağı üzere *hadîsin hangi yollarla alındığını tasrih etmeksizin râvinin, fulân an fulân diyerek rivayet ettiği hadîslerdir*. Her ne kadar râvi halkaları arasında yer alan *an* harfleri, râvilerin birbirlerine mülâkî olduklarına ve bu isnâdla rivayet edilen hadîsi birbirlerinden işittiklerine kat'î surette delâlet etmezse de bazı şartların tahakkuku ile isnâdın ittisaline hükmedilebilir. Meselâ râvilerin adaleti, herbirinin kendisinden hadîs rivayet ettiği kimseye mülâkî olması ve tedlisten sâlim bulunmaları bu şartlardandır. Bununla beraber râvilerin muasır oldukları bilindikten sonra başka bir şartın aranmıyacağını ileri süren hadîsçiler de vardır. Meşhur *Sahîh* sâhibi Muslim İbnu'l-Haccâc bunlardandır. Ona göre, an'ane ile rivayet eskiden beri ilim ehli arasında bilinmekte ve huccet olarak kullanılmaktadır. Muslim'in, bilhassa iki râvi arasındaki lika'a ehemmiyet vermemesi ve an'ane ile gelen rivayet zincirindeki ittisalin sâbit olması için râvilerin sadece muasır olmalarını kâfi görmemesi itiraza maruz kalmıştır. İbnu's-Salâh, Muslim'in bu sözü üzerinde durmak icab ettiğini ve onun reddettiği görüşün hakikatte Alî İbnu'l-Medînî, el-Buhârî ve bunlar gibi birçok ilim ehlinin görüşü olduğunu söyliyerek Muslim'in görüşündeki hataya işaret etmiştir.[321] Sahîh olan görüş, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, birinci derecede râvilerin adaletidir; bunu, muasır olmaları ve tedlîsten emin bulunmaları takip eder. Bu şartları hâiz olarak gelen mu'an'an isnâdın ittisalinden şüphe edilemez.[322]

71. Mu'en'en hadîsler

İsnâdında "haddesenâ fulân enne fulânen qâl" denilerek rivayet edilen hadîslere mu'en'en denilmiştir. Mâlik İbn Enes'e göre *an fulân* ile *enne fulân* arasında hiç bir fark mevcut değilse de, Ahmed İbn Hanbel, *an* ile *enne*'nin müsavi olmadığını söylemiştir.[323] Fakat mühim olan mesele, harflerin birbirlerine benzeyip benzememesi değil, bun-

320 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 50; es -Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî* el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 104.

321 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 72.

322 Aynı eser, s. 67-68; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 132-134.

323 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 134.

ları kullanan râvinin rivayetinin sahîh olup olmamasıdır. Eğer râviler, adalet bakımından mükemmel olur, birbirlerinin muasırı olarak tedlîsten de sâlim bulunurlarsa, *an* veya *enne* ile rivayet edilen hadîslerin isnâdları, tabiatıyle muttasıl addedilir ve bunların sıhhatinden de şüphe edilmez.

72. Muʿallaq hadîsler

İsnâdının başından bir, veya sıra ile daha fazla râvinin hazfedilerek "qale fulan" veya "zekere fulan" gibi kat'ıyyet ifade eden yahutta "yurvâ," "yuzkar", "yuhka" ve "hukiye an fulan" gibi yarı kat'î ifadelerle rivayet edilen hadîslere muʿallaq, bu çeşit rivayete de taʿlîq denilmiştir.[324] el-Buhârî'nin *Sahîh*'inde bunun örneklerine pek çok rastlanır ve hattâ *taʿlîqât*, el-Buhârî'nin en belirli hususiyetlerinden biridir de denilebilir. Zira İbn Hacer'in beyanına göre, *Sahîh*'teki bu çeşit merviyyatı ele alıp ona ilk defa *taʿlîq* ismini veren kimse, Ebu'l-Hasan ed-Dâraqutnî (Ö. 285 H.) olmuştur.[325] Bununla beraber, el-Buhârî'nin bu çeşit merviyyatını munqatıʿ cinsinden addedenler de çıkmıştır. Meselâ Zâhirî İbn Hazm, Ebû Âmir veya Ebû Mâlik el-Eşʿarî'nin Hazreti Peygamberden rivayet ettiği "ümmetim arasından öyle kavimler çıkacaktır ki, bunlar, ipek ve şarabı halâl kılacaklardır" hadîsini munqatıʿ saymıştır.[326] Çünkü el-Buhârî bu hadîsi, *Sahîh*'inin "*eşribe*" bâbında "*ve qale Hişâm İbn Ammar*" ibaresiyle taʿlîq etmiştir. İbnu's-Salâh ise, İbn Hazm'ın bu iddiasına iltifat etmemiş, hadîsin sahîh şartını hâiz, ittisal ile marûf olduğunu söylemiştir.[327]

Taʿlîqlerin hükmüne gelince, bu hususta İbn Hacer şu açıklamayı yapmıştır: el-Buhârî'nin, isnâdında hazfettiği râviler arasında siqâttan olanlar yanında zabt ve nakıl yönünden, ortaya koyduğu şartların derecesine ulaşmıyan, fakat, yine de siqâttan olan kimseler bulunabilir. İsimleri hazfolunan râviler eğer siqâttan iseler, bu takdirde taʿlîq, o hadîsin veya manâsının, kitabın bir başka yerinde tam ve muttasıl isnâdla nakledildiğine delâlet eder. İkinci defa zikredilmek gerektiği zaman isnâdında ihtisar yapılmıştır. Taʿlîqın diğer sebepleri arasında, hadîs bir şeyhten semâ yolu ile alınmış olsa bile, şeyhin tedlîsle tanınması veya hadîsin mevqûf olması da zikredilebilir...[328]

324 Bkz. el-Qâsımî, *Qavâʿıdu't-tahdîs*, s. 105.
325 Bkz. İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 344.
326 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 73.
327 Aynı yer.
328 İbn Hacer, *Taʿliq et-taʿlîq*, v. 2a vd.

Muʿallaq hadîsin sıhhati, isnâdının bilinmesine veya hadîsçiler arasında marûf olmasına bağlıdır. İsnâdı bilinen ve kabul şartlarını haiz olarak hadîsçiler arasında marûf olan muʿallaq bir hadîsin sahîh veya hasen hükmünü taşıması gayet tabiidir. Bilhassa daha sonraki devirlerde, her hangi bir sahîh ve marûf hadîsin Hazreti Peygambere kadar uzanan isnâdının hazfedilerek "*qale Resûlu'llah (A. S.)*" denilmesi ve hemen hadîsin zikredilmesi de taʿlîqtan başka bir şey değildir. Bu çeşit hadîsleri toplayan kitaplar, tabiatıyle, sahîh hükmüne sâhiptir ve bunlarda zikredilen hadîslerde daima kat'iyet ifade eden tabirler kullanılmış "*yurva*", "*yuqâl*", "*yuzkaru*" gibi yarı kat'ıyete delâlet eden tabirler kullanılmamıştır.[329]

73 . Mudrac hadîsler

Metninde veya isnâdında, hadîsin aslından olmayan ziyadeleri muhtevi hadîslere mudrac denilmiştir. İdrac, bir şeyi bir şeye sokmak, ilâve etmek manâsındadır. Hadîste idrac, hadîsin aslında olmayan sözlerin ona sokulmasıdır. Bu tarife göre râvi, hadîsi rivayet ederken, ona, kendisinin veya başkasının sözünü de sokar ve dinleyen başka bir kimse, bu ilâveyi de hadîsten zanneder.[330] Bu suretle, meselâ birinci tabakadan bir râvinin idracı, müteakıp tabakalarda hadîsin bir kısmı olarak nakledilir. İdrac, ancak aynı hadîsin, Hazreti Peygamberden başka bir isnâdla rivayet edilmesi halinde anlaşılır. Bununla beraber, Hazreti Peygamberin söylemesi aklen mümkün olmayan bazı ibarelerin de râvilerin idracından olduğu, hadîslere vâkıf olan imamlar tarafından kolayca anlaşılır.

İdrac, bazan hadîsin metninde, bazan da isnâdında vukubulur. Metinde vukubulan idraca misal olarak Abdullah İbn Mesʿûdun "Hazreti Peygamber bize namazda (okumamız için) teşehhüdü öğretti" hadîsi zikredilebilir. İbn Mesʿûd, bu ibarelerle başladığı hadîsinde adı geçen duʿâyı da zikretmiş ve bunun sonuna şu sözleri ilâve etmiştir: "Bunu (teşehhüdü) okuduğun veya ifa ettiğin zaman namazını ifa etmiş olursun. Oturmayı dilersen otur; kalkmayı dilersen kalk". Ebû Dâvûd rivayetinde Zuheyr İbn Muʿâviye, hadîsin asıl metniyle Abdullah İbn Mesʿûdun bu sözünü birleştirmiş ve ondan rivayet eden bir çok kimseler, aynı şekilde, teşehhüd hadîsiyle ilâve edilen sözü tek bir metin olarak Hazreti Peygamberden nakletmişlerdir. Bununla beraber, yine Zuheyr'den rivayet eden Şebâbe İbn Sevvâr, rivayetinde asıl hadîs

329 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 136.
330 Aynı eser, s. 173.

metniyle İbn Mesᶜûdun sözünü birbirinden ayırmış, idracı zikrederken *qâle İbn Mesᶜûd* demek suretiyle teşehhüd hadîsini takip eden sözlerin İbn Mesᶜûda ait olduğunu belirtmiştir.[331]

Metinde vukubulan idrâc, ya metnin başında, ya ortasında, yahutta sonunda görülür. Haberin sonunda gelen idrac, başta ve ortada gelenlere nisbetle daha fazladır; keza başta geleni de ortadakilere nisbetle çoktur. Çünkü râvi , bir çok hallerde ileri sürdüğü bir sözü teyid etmek maksadıyle, sözüne uygun bir hadîs zikreder ve onu delil olarak kullanır. Onu dinleyenlerden bazı kimseler ise, râvinin kendi sözü ile hemen arkasından zikrettiği hadîsi birbirinden ayırt edemez ve hepsinin hadîs olduğu zannına kapılır.

Hadîs metninin ortasında vukubulan idrac ise, çok defa, râvinin hadîsi tamamlamadan ondan hüküm istinbatına girişmesi veya hadîste geçen ve manâsı bilinmeyen garîp kelimeyi açıklamak maksadıyle bir iki kelimelik bir izahatta bulunmasıdır. Açıklayıcı mahiyette olan bu kelimeler, sonradan hadîsin aslından olarak rivayet edilmeye başlanır. Bunun en güzel misali, Hz. Âişe'nin, vahyin başlamasıyle ilgili meşhur hadîsinde görülür. Bu hadîste Hz. Âişe, Hazreti Peygamberin Hırâ' mağarasındaki gece ibadetlerini zikrederken *kâne'n-Nebiyyu* (*A. S.*) *yetehannasu fî gâri Hırâ'* ibaresini kullanmış, bilâhara bu haberi rivayet eden ez-Zuhrî *yetehannasu* kelimesinden sonra, bu kelimeyi açıklamak maksadıyle *va huva et-taᶜabbudu'l-leyâlî zevâtu'l-aded* ibaresini hadîse eklemiştir. Hakikatte bu söz, ez-Zuhrî'nin sözüdür ve *tehannus*un, muayyen gecelerde ibadet etmek manâsına geldiğini açıklamak maksadıyle zikredilmiştir.[332]

İsnâdda idraca gelince, bunun da aslı metne dayanır[333] ve muhtelif şekilleri vardır:

1. Râvi, muhtelif isnâdlarla bir hadîs işitir. Bir başka râvi, bütün isnâdları bir tek isnâdta birleştirerek aynı hadîsi ilk râviden nakleder. Halbuki isnâdlar arasında bazı ihtilâflar vardır ve hadîsi bir tek isnâdla nakleden râvi bu ihtilâfları belirtmez. Meselâ et-Tirmizî, İbn Mehdî tarikıyle es-Sevrî'den, onun da Vâsıl İbn Ahdeb, Mansûr ve el-Aᶜmeşten, her üçünün Ebû Vâ'il'den, onun Amr İbn Şurahbîl'den, onun da İbn Mesᶜûdtan rivayet ettikleri "ya Rasûla'llah, günahların en büyüğü hangisidir?" hadîsini nakletmiştir. et-Tirmizî'nin bu isnâdla vermiş olduğu

331 Aynı eser, s. 174.
332 Aynı eser, s. 176.
333 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâᶜisu'l-hasîs*, s. 82.

hadîste Vâsıl'ın rivayeti, Mansûr ve el-A'meş'in rivayetine idrac edilmiştir. Şöyle ki: Vâsıl, hadîsi Ebû Vâ'il tarikıyle doğrudan doğruya İbn Mes'ûdtan almıştır ve arada Amr İbn Şurahbîl yoktur. Nitekim Yahyâ el-Qattân, aynı hadîsi her iki isnâdla ayrı ayrı zikretmiştir ve el-Buhârî, *Sahîh*'inde onun rivayetini almıştır.[334]

2. İsnâdı mudrac olan hâdîslerin diğer bir şekli, iki ayrı hadîsi ayrı ayrı isnâdlarla rivayet eden bir râviden, onu işiten bir başka râvinin, bu iki hadîsten birisini isnâdıyle nakletmesi ve naklederken diğer hadîsin tam metnini veya metnin bir kısmını diğer hadîse eklemesidir. Meselâ, Sa'îd İbn Ebî Meryem'in Mâlik'ten, onun ez-Zuhrî'den, onun da Enes'ten rivayet ettiği *va lâ tahâsadû, va lâ tedâbarû, va lâ tenâfesû* hadîsinde *va lâ tenâfesû* ibaresi mudrac olup Mâlik - Ebu'z-Zinâd - el-A'rac isnâdıyle Ebû Hurayra'dan rivayet edilmiş bir başka hadîstir ve İbn Ebî Meryem, onu, yukarıda isnâdıyle zikrettiğimiz diğer hadîse idrac etmiştir.[335]

İdrac hakkındaki hükme gelince, bazı kelimelerin tefsiri bahis konusu olunca, bunda bir dereceye kadar müsamaha gösterilmiş, bununla beraber, râvinin, böyle bir durumda idracını belirtmesi istenmiştir. Her hangi bir hata neticesi râviden gelen idrac da hoş karşılanmış, fakat bu çeşit hataların çoğalması halinde onun zapt ve itkan bakımından cerhe maruz kalacağına işaret olunmuştur. Râvinin kasden idraca tevessül etmesi ise, hadîsçiler arasında haram kılınmıştır. Es-Sem'ânî-nin de belirttiği gibi, idraca amden tevessül eden kimsenin adaleti sâkıt olmuş, kelimelerin yerlerini değiştiren kimse ise yalancılar zümresine ilhak olunmuştur.[336]

74. Meşhûr hadîsler

En az üç turuku bulunan ve fakat mütevatir derecesine ulaşmayan hadîslere meşhûr denilmiştir.[337] Bununla beraber, halk arasında şöhrete ulaşmış haberlere de bu isim verilmiştir; bu takdirde, hadîsin turuku bahis konusu değildir ve bir veya daha fazla isnâda sâhip olan hadîsleri içine aldığı gibi, hiç bir isnâdı olmayan hadîsler de bu tarifin içine girmiştir.[338]

334 Aynı yer ve es-Suyûtî, Tedrîbu'r-râvî, s. 177.
335 Aynı yer.
336 *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 84
337 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 10; el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 105.
338 Aynı yer.

Meşhûrun, yukarıda verdiğimiz tarifinde bazı görüş ayrılıkları vardır. Hadîsçiler, bidayette iki veya üç turuku bulunduğu halde, sonradan şöhrete ulaşan haberlere *meşhur* demişler, Fıkıh uleması ise, bu tarifi, bundan sonra zikredeceğimiz *mustefîz'a* atfetmişlerdir. Buna göre, fıkıhçılar nazarında meşhur, ilk asırda turuku bir tek olduğu halde, sonraki asırlarda şöhrete ulaşan ve turuku tevatür derecesine yükselmiş olan haberlerdir. Maamafih, haberin şöhrete ulaşması bir emri nisbîdir.[339] Yalnız hadîsçiler arasında meşhur olduğu gibi, diğer ulemâ ve âmme arasında da meşhur olan haberler vardır. Meselâ *el-muslimu men selime'l-muslimûne*...hadîsi, hadîsçilerle diğer ulemâ ve âmme arasında meşhur olduğu halde, Enes İbn Mâlik'in *inne Rasûla'llahi (A. S.) qanata şehran ba*ʿ*de'r-rukû*ʿ... hadîsi yalnız hadîsçiler arasında, *ebğazu'l-halâli ında'llahi*... hadîsi de yalnız fukahâ arasında meşhur olmuştur.[340]

75. Mustefîz hadîsler

Hadîsçilerin *meşhûr* için verdikleri tarif, fukahâ nazarında *mustefîzın* tarifidir.[341] Bu bakımdan her iki kelime birbirinin müteradifi gibi görünür; fakat meşhurla müstefîzı birbirinden ayıranlar da vardır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, müstefîzın turuku, ibtida ve intihasında müsavi olup üçten aşağı düşmediği halde, meşhurun, bidayette bir veya iki turuku bulunur, sonradan şöhrete ulaşır. Bu bakımdan meşhûr, mustefîza nisbetle eʿamdır ve aralarında umûm husûs farkı vardır: Her mustefîz meşhûrdur, fakat her meşhûr mustefîz değildir.[342]

76. Garîb hadîsler

Hangi tabakadan olursa olsun, bir râvinin rivayet ettiği haberle teferrüd etmesi halinde, onun haberine garîb denilmiştir.[343]

Garîb, *mutlaq* ve *nisbî* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu taksim, garabetin, senedin sahabî tarafında ve esnasında olmasına göredir. Meselâ, bir sahabîden rivayet eden tâbiʿî teferrüd eder ve bu tâbiʿîden sonra yine turuku çoğalırsa, haber *garîbi mutlaq* olur. Bazan teferrüd eden tâbiʿîden sonraki râvi de münferid kalır ve iki münferidden sonra şuyubulan habere yine garîbi mutlaq denir.[344]

339 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿisu'l-hasîs*, s. 185.
340 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 369-370.
341 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 10.
342 Aynı yer ve el-Cezâ'irî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 35.
343 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 13.
344 Aynı eser, s. 17.

Garîbi nisbîye gelince, buradaki teferrüd, hadîs aslında meşhur olsa bile, belirli bir şahsa nisbetle vukubulur.[345] Meselâ bir çok râvi, bir tâbi'îden rivayet ettikleri halde yalnız bir râvî, aynı haberi, o tâbi'î-den işitmiş olan başka bir şahıs vasıtasıyle alırsa, haber, yalnız bu tek râvi cihetinden garîb olur ve buna da *nisbî* denir.

Lugat ve istılah yönünden *ferd* tabiri, *garîbin* müradifi olarak görülürse de, hadîsçiler, umumiyetle *ferdi* garîbi mutlaka, *garîbi* de garîbi nisbîye tahsis etmişlerdir.[346]

El-Hâkim'in, bir belde halkının diğer bir belde halkından rivayet ettikleri hadîsle teferrüd ettiklerini açıklayan çeşitli misalleri, garîbi nisbîye delâlet eden haberlerdir.[347]

77. Azîz hadîsler

Her hangi bir tabakada en az iki veya üç râvinin rivayetleriyle teferrüd ettikleri habere azîz denilmiştir.[348] Bazı kimseler, azîzi, iki kişinin diğer iki kişiden rivayet ettikleri habere tahsis etmişlerdir. Nitekim İbn Hıbbân'ın, İsnâdın başından sonuna kadar, her tabakada yalnız iki râvinin diğer iki râviden rivayet ettiği böyle azîz ismini alan bir haberin bulunmadığını ileri sürmesi, buna delâlet etmektedir.[349] Bununla beraber, İbn Hacer'in İbn Hıbbân'a verdiği cevabın ortaya koyduğu husus, ileri sürdükleri gibi, azîzin, yalnız iki râvinin diğer iki râviden rivayet ettiği hadîse değil, fakat isnâdın başından sonuna kadar râvisi ikiden az olmayan hadîslere denildiğidir.[350] Bu açıklamaya göre, azîz haberle meşhûr haber arasında şu fark belirmiş olmaktadır: Azîz haber, yalnız bir sahabîden rivayet edilmiş olsa bile, bazı tabakalarda yalnız iki, daha sonraki tabakalarda ise ikiden az olmayan râviler tarafından rivayet edildiği halde, meşhûr haber, üçten az sahabîden rivayet edilmiş olsa bile, diğer tabakalarda üçten az olmayan kimseler tarafından rivayet edilmiş haberdir. Bu karşılaştırmada garîb haberi de gözönünde bulundurursak, diyebiliriz ki: *Garîb*, her hangi bir tabakada yalnız bir; *azîz*, her hangi bir tabakada yalnız iki; *meşhûr* ise her hangi bir tabakada en az üç râvisi olan haberlere denilmiştir.

345 Aynı yer.

346 Aynı yer.

347 Bkz. el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 100.

348 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 233; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 375. İbn Hacer'e göre, en az üç râvisi olan haberlere *meşhur*, en az iki râvisi olan haberlere de *azîz* denilmiştir. Bu hususta bkz *Nuhbetu'l-fiker*, s. 11.

349 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 12.

350 Aynı yer.

78. Musahhaf hadîsler

Metin veya isnâdında, bazı râviler tarafından yapılmış tashîf ve tahrîfatı ihtiva eden hadîslere musahhaf denilmiştir. Ancak metin ve isnâdlara tam manâsıyle vâkıf olan hadîs imamlarının bilebileceği bu çeşit hadîsler, hadîs ilminin en mühim konularından birini teşkil eder. Hâfız ed-Dâraqutnî, bu sahadaki bilgisi ve tasnîf ettiği kitabıyle büyük şöhret kazanmıştır.[351]

Tashîf, lugat yönünden, bir kelimenin harflerini karıştırmak suretiyle sahîfe üzerinde yapılan hata manâsına gelir. Böyle bir hata hadîsin ya isnâdında ya da metninde yapıldığı için, isnâdta vukubulan hatanın doğrudan doğruya râvi isimleriyle ilgili olması gerekir. Filhakîka, Şu'-be'nin el-Avvâm İbnu'l-Murâcim'den rivayet ettiği bir hadîsin isnâdında Yahyâ İbn Ma'în tashîf yaparak İbnu'l-Murâcim ismini İbnu'l-Muzâhım şeklinde okumuştur.[352] Metinde yapılan tashîfe gelince, buna, İbn Lehî'a hadîsini misal olarak gösterebiliriz. İbn Lehî'a, Zeyd İbn Sâbit'in Hazreti Peygamberden rivayet ettiği *enne'n-Nebiyye (A. S.). ihtecara fi'l-mescid* (Hazreti Peygamber, mescidde kendisi için bir oda yaptırdı) hadîsinde, *ihtecara* kelimesini *ihteceme* şeklinde okuyarak tashîf yapmıştır.[353]

İsnâdda ve metinde görülen bu tashîfata ait verdiğimiz iki misale dikkat edilecek olursa, birincisinde, yani İbnu'l-Murâcim isminde yapılan tashîfte, kelime, şekil itibariyle değişmemiş, sadece, (r) harfi, üzerine konan bir nokta ile (z); (c) harfi ise, noktasının düşmesiyle (h) olmuştur.

İkinci misalde ise, *ihtecara* kelimesinin (r) harfi, (m) ile değişmiş ve kelime *ihteceme* olmuştur. Metinde görülen bu çeşit değişiklik, *men sâme Ramazâne ve etba'ahû sitten min Şevvâl* hadîsinde *sitten* kelimesinin *şey'en* şeklinde okunmasıyle daha açık bir şekilde görülür.[354] es-Suyûtî, İbnu's-Salâh'a tâbi olarak, kelimenin şeklini muhafaza edip sadece noktalarının düşürülmesi veya bazı harflere yanlış noktalar konulması olayına *tashîf* dediği gibi, son misalde görülen ve kelimenin aslında yapılan değişikliğe de aynı ismi vermiştir.[355] İbn Hacer ise, bu iki değişiklik arasında bir ayırım yaparak, birincisine, yani sadece nokta değişikliğine *tashîf* dediği halde, kelimenin aslında ve şeklinde yapılan değişikliğe

351 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 241.
352 Aynı yer ve es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 385.
353 Aynı yer.
354 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 385.
355 Aynı yer.

tahrîf isminivermiştir.[356] Buna göre hadîs, nokta değişikliğine nisbetle *musahhaf*, şekil değişikliğine nisbetle de *muharref* olur.[357] İbn Hacer'in bu ayırımı, gerek İbnu's-Salâh'ta ve gerekse es-Suyûtî'de görülmez.

Hadîste tashîf veya tahrîf, hadîslerin semâʿ (işitme) yolu ile alınmayıp doğrudan doğruya kitaptan alındığına delâlet eder.[358] Eğer yazıda, noktalama ve harekelerin kullanılmadığı gözönünde bulundurulursa, hadîsi yazılı bir kaynaktan alan ve râvi isimlerine veya metinlere tam vukufu olmayan kimselerin bu çeşit hatalara maruz kalacakları gayet tabiidir.

79. **Muselsel hadîsler.**

İsnâdındaki ricalin, bazan râvinin, bazan da rivayetin sıfat ve hallerini aynen devam ettirerek naklettikleri hadîse muselsel denilmiştir.[359] Râvinin sıfat ve halleri, fiʿlî ve kavlî olduğu gibi, değişik şekillerde de olabilir.[360]

Râvilerin fiʿlî hallerine delâlet eden muselsel hadîslerin en meşhuru, Ebû Hurayra'nın *şebbeke bi-yedî Ebu'l-Qâsım* (A. S.) hadîsidir. Burada *et-teşbîk bi'l-yed*, isnâdın başından sonuna kadar her râvi halkasında teselsül etmiştir. Keza Enes İbn Mâlik'in Hazreti Peygamberden rivayet ettiği *lâ yecidul-abdu halâvate'l-îmâni hattâ yu'mina bi'l-qaderi hayrihî ve şerrihî hulvihî ve murrih* hadîsinde, Hazreti Peygamberin sakalını avucu içerisine alarak *âmentu bi'l-qaderi hayrihî ve şerrih hulvihî ve murrih* demesi de, isnâdın başından sonuna kadar, hem kavlî ve hem de fiʿlî hale delâlet eden muselsel hadîslerdendir.[361]

Râvilerin sıfatlarıyle ilgili teselsül, onların isim veya nisbetlerinin aynı olmasıyle tahakkuk eder. Meselâ, rivayet edenlerin hepsinin ismi *Muhammed* olabilir; yahut hepsi *Dımışqî*, yahut *Mısrî*, yahut *Kûfî* veya *Irâqî* olur. Hepsi fukahâdan olur; *Şâfiʿî, Hanefî* veya *Mâlikî* olur; *Hâfız, kâtip* veya *şâır* olur.[362]

356 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 48.

357 Aynı yer.

358 Krş. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 241.

359 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 380.

360 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 236. el-Hâkim Ebû Abdîllah, misal olmak üzere bunlardan sekiz çeşit zikretmişse de, İbnu's-Salâh bunların sayısız denecek kadar çok olduğunu söylemiştir. el-Hâkim Ebû Abdillah'ın müselsel hadîslere verdiği örnekler için bkz. *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs* s. 29-34.

361 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 380.

362 Aynı yer.

Rivayetle ilgili teselsüle gelince, bu da, rivayet esnasında her bir râvinin aynı tabirleri kullanmasıyle tahakkuk eder. Meselâ, isnâdın başından sonuna kadar *semi'tu fulânen yaqûl* yahut *ahbaranâ fulân*, yahut *haddesenâ fulân qâl* gibi tabirler kullanılır.[363]

Hadîste teselsül, senedin ittisaline veya inkıtadan sâlim olduğuna delâlet eder. Bu bakımdan müselsel hadîs, tedlîsten hâli, musned, muttasıl hadîstir. Bununla beraber, her muselsel hadîste metin sahîh olsa bile muselsel yolunun sıhhati mutlak değildir.[364] İbn Hacer'in dediği gibi, teselsül, isnâdın sıfatlarındandır,[365] nasıl ki *merfû'* ve bunun gibi hadîs çeşitleri, aslında, metnin sıfatlarındandır. Halbuki *sahîh* tabiri, hem isnâdın ve hem de metnin sıfatı olarak tezahür eder.

80. Âlî hadîsler.

Senedlerindeki ricalin azlığı dolayısıyle Hazreti Peygambere yakın olarak rivayet edilen hadîslere bu isim verilmiştir. İsnâddaki bu yakınlık, aynı hadîsin daha fazla sayıdaki râvilerden müteşekkil diğer bir isnâdına nisbetle ölçülür.[366] Maamafih uluvda zayıflık olduğu zaman, elbette ona itibar etmek gerekli değildir.

Seneddeki ricalin azlığı dolayısıyle Hazreti Peygambere olan yakınlığa *uluvvi haqîqî;* el-A'meş, İbn Curayc ve Mâlik gibi meşhur hadîs imamlarına olan yakınlığa da *uluvvi nisbî* denilmiştir.[367] Uluvvi nisbînin, *muvafaqat*, *bedel*, *musavât* ve *musafaha* olmak üzere dört çeşidi vardır. Biz bu bahisleri isnâdla ilgili bahsimizde incelediğimiz için burada tekrarını luzumlu görmüyoruz.

81. Nâzil hadîsler

Âlî hadîslerin mukabili olarak rivayet edilen hadîslerdir. Eğer siqa, yani güvenilir râvilerin ziyadesiyle nâzil hadîslerin isnâdı, âlî bir isnâda nisbetle üstün duruma geçerse, nâzil hadîs elbette diğerine tercih edilir. İbnu'l-Mubârek'in dediği gibi, hadîsin sıhhati, isnâdın âlî olmasına değil, ricalin güvenilir olmasına bağlıdır.[368]

363 Aynı eser, s. 381.
364 Bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 189.
365 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 74.
366 Bkz. el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 108.
367 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 363.
368 el-Qâsımî, *Qavâ'ıdu't-tahdîs*, s. 109.

82. Ferd hadîsler

Bir râvinin, güvenilir olsun veya olmasın, rivayetiyle bütün râvilerden teferrüd ettiği hadîse ferd denilmiştir. 1. Râvi teferrüd ettiği bu rivayetiyle, kendisinden daha kuvvetli bir hâfızaya sâhip olan kimseye muhalefet etmiştir; bu takdirde rivayeti zayıf veya munkerdir ve *şâz* ismini alır. 2. Yahut muhalefet bahis konusu olmaz; râvi, hâfız ve zâbıttır; bu takdirde rivayeti *sahîh* olur. 3. Yahut durumu bundan daha aşağı derecededir; hadîsi *hasen* olur. 4. Yahutta durumu, hıfz ve zabttan çok uzaktır; Bu takdirde hadîsi şâz, munker ve merdûd olur. Görülüyor ki ferdin dört hali vardır ve bu hallere göre gelen haberler iki kısma ayrılır. Birincisi makbuldür ve muhalefet bahis konusu olmadığı gibi, râvileri tam ehliyete sâhiptir, yahutta buna yakındır. İkincisi ise merduttur; râvi, kendisinden daha hâfız ve güvenilir bir râviye muhalefet etmiştir; yahutta muhalefet bahis konusu olmasa bile, hali', siqa ve güvenilir olan râvinin halinden çok uzaktır.

Halleriyle birlikte zikretmiş olduğumuz bu ferde, *ferdi mutlaq* denilmiştir. Bir de *ferdi nisbî* vardır ki, bu, hususî bir sıfata nisbetle teşekkül eder. Bunun da bazı çeşitleri vardır. Ya *siqa* kaydıyle belirtilir ve meselâ "bunu fulândan başka siqa rivayet etmedi, bununla fulândan teferrüd etti" denir. Ya Mekke, Basra ve Mısır gibi bazı muayyen beldelerin kaydıyle belirtilir ve meselâ, "Mısır ehli, bu rivayetiyle teferrüd etti", veya "bu hadîsi Basra ehlinden başkası rivayet etmedi" denir. Tabiatıyle bu ferdin zayıf olması iktiza etmez. Ancak bu belde halkından bir kişinin teferrüdü bahis konusu olursa, o zaman ferd, ferdi mutlaq hükmündedir.

Eğer ferd belirli bir râvi kaydıyle belirtilir ve meselâ "Bekr'den, Vâ'ilden başkası rivayet etmedi" denilirse bu da *garîb* olur [369]

83. Mutâbi' hadîsler

Ferd olarak bilinen bir hadîsin râvisine, güvenilir olan ve rivayeti kabul olunan bir başka râvinin mutabeat ederek diğerinin şeyhinden rivayet ettiği aynı hadîse bu isim verilmiştir. Bu tarifi bir misalle açıklamak gerekirse meselâ, Hammâd, Eyyûb'tan, Eyyûb, İbn Sîrîn-den, İbn Sîrîn, Ebû Hurayra'dan, Ebû Hurayra da Hazreti Peygamberden *ahbib habîbeke hevnem mâ* hadîsini rivayet etmiştir. *El-Câmi'*inde bu hadîsi nakleden et-Tirmizî, hadîsin sonuna şu ibareyi koymuştur: *Garîbun, lâ na'rifuhû bi hâza'l-isnâd illâ min hâza'l-vech* (=Hadîs garîbtir; onu bu isnâddan başka her hangi bir yönden bilmiyoruz).

369 Aynı yer.

Et-Tirmizî'nin bu sözünden anlaşılıyor ki, hadîsi Eyyûb'tan yalnız Hammâd; keza İbn Sîrîn'den yalnız Eyyûb; Ebû Hurayra'dan yalnız İbn Sîrîn rivayet etmiş, Hazreti Peygamberden de Ebû Hurayra'dan başka rivayet eden sahâbî olmamıştır. Bununla beraber, bir kimse çıkıp da hadîs kitaplarını ve musnedleri bir araştırmaya tâbi tutsa, hadîsleri birbirleriyle karşılaştırsa ve Eyyûb'tan, aynı hadîsi Hammâd'tan başka rivayet eden kimse bulunup bulunmadığını araştırsa; bulamadığı zaman, Eyyûb'tan başka İbn Sîrîn'den rivayet eden râvi bulunup bulunmadığını araştırsa ve bu araştırması, Hazreti Peygamberden, Ebû Hurayra'dan başka rivayet eden bir sahabînin aranmasına kadar devam etse ve hiç bir şey bulamasa, et-Tirmizî'nin bu hadîsi tâbisiz ve şâhidsiz ferd olarak kalır. Fakat, Hammâd'tan başka bir râvinin aynı hadîsi lafzan rivayet ettiği görülse, ve bu râvi, hadîsi alınan güvenilir kimselerden olsa, bu hadîs, ilk hadîs için *mutâbi*ʿ olur.

Mutabaat, ya tam olur, ya da noksan veya kusurlu olur. Ferde mutâbiʿ olarak bulunan hadîsin râvisi hıfz ve zabt yönünden güvenilir olursa, mütâbaat, *mutâbaatı tâmmedir*. Bazan bir hadîsin birden fazla mutâbiʿi bulunur, ancak bunlardan bazılarının râvileri, kabul şartlarını hâiz olmazlar; bu durumda mutâbaat, *mutâbaatı qâsıra*'dır. Yine râvilerin kabul veya red sıfatlarına göre hadîs sahîh, hasen veya zayıf olur.[370]

84. Şâhid hadîsler

Mutâbaat veya şâhid çok defa aynı manâda kullanılmıştır.[371] Bununla beraber, aralarında belirli bir farkın bulunduğuna şüphe yoktur. Mutâbaat, yukarıda da açıkladığımız vechile, ferd zannolunan bir hadîsin, aynı şeyhten bir başka güvenilir râvi tarafından da aynen ve lafzen rivayet edilmesi olduğu halde, şâhid tabiri, ferd zannolunan hadîsin manâsını tazammun eden bir başka hadîse ıtlak olunmuştur.[372] Bazan bir hadîsin, bir başka sahabîden rivayet edilen lafzan ve manen benzerine de *şâhid* denilmiştir.[373]

370 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 31; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 90; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 154. Ferd zannolunan bir hadîsin, mütâbiʿinin bulunup bulunmadığını öğretmek maksadıyle sahîh hadîs kitaplarını ve musnedleri araştırmağa, birbirine benzer hadîsleri karşılaştırarak, aralarından mutâbiʿ veya şâhid olabilecek bir hadîsi bulabilmek için büyük bir cehd ve gayret sarfetmeğe *itibar* denilmiştir.

371 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 32.

372 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 91.

373 İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, 31-32.

V. BÖLÜM

MEVZÛ HADÎSLER

(el-Ahâdîsu'l-Mevzû'a)

85. Mevzû hadîsin tarifi

Başta İslâm dinine kasdedenler olmak üzere, mensûb oldukları siyasî fırka ve hizipleri, fıkhî mezhepleri, kabîlelerini, cinsiyetlerini, dillerini, beldelerini, peşinden gittikleri imamlarını medhetmek, halîfe ve emirlerin nezdinde yüksek mertebeler kazanmak, câmi ve mescidlerde vazettikleri cemaatin teveccühüne nâil olmak, halkın, dinî emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyle din düşmanlarının, yalancıların ve câhillerin uydurdukları, sonra bu uydurulan şeylere, derecelerini yükseltmek için tanınmış hadîs râvilerinden düzdükleri isnâdlar ekliyerek hadîsmiş gibi, Hazreti Peygambere iftira ile isnâd ettikleri yalan sözlere mevzû denilmiştir.

Mevzû hadîslerin, uzaktan veya yakından, Hazreti Peygamberle hiç bir ilgisi olmadığı için, bunlar, hadîslerin taksimiyle ilgili bölümlerde yer almamıştır. Her ne kadar hadîsçiler arasında, bu çeşit sözlere de "hadîs denilmişse de, bu ıtlak, sadece onların metin ve isnâd yönünden (şeklen) hadîse benzemeleri sebebiyledir. Yoksa mevzû hadîsler, hadîslerin taksimine giren zayıf hadîslerle dahî kabili kıyas değildir. Çünkü zayıf hadîsi, bu mertebeye düşüren başlıca âmil, onun, sıhhat şartlarını hâiz olmamasındandır, ve bu şartların, uzak da olsa, her hangi bir sebeple tahakkuk etmesi ve bu takdirde zayıf hadîsin sahîh olması ihtimali vardır. Fakat mevzû hadîsler için böyle bir ihtimal bahis konusu değildir.

86. Mevzû hadîslerin zuhuru

İslâm târihinde mevzû hadîslerin ne zaman sahneye çıktığını ve vaz'ın hangi nesil içerisinde başladığını kesin bir şekilde tesbit etmek

güçtür. Fakat, şunu tereddüt etmeden söyliyebiliriz ki, kanlarını, canlarını ve mallarını Hazreti Peygamber için feda ederek İslâm yolunda hicretin meşakkatlerine göğüs geren, memleketlerini ve en yakın akrabalarını, sırf Allah kelimesini yükseltmek ve onu her şeye hâkim kılmak için terkeden sahabenin, kendi arzu ve heveslerini tatmin, yahut galeyana gelmiş ihtiraslarını teskin için Hazreti Peygamberin ağzından hadîs uyduracaklarını, sonra bunları diğer müslümanlar arasında yayacaklarını düşünmek, her akıl sâhibinin kolayca kabul edebileceği bir iş değildir. İçlerindeki îman, Hazreti Peygamberin "bana yalan isnâd etmek, her hangi bir kimseye yalan isnâd etmek gibi değildir. Her kim bana yalan isnâd ederse, Cehennemde yerini hazırlasın" [374] hadîsinin ifade etmek istediği manâyı anlamalarında en büyük yardımcı idi. Bu sebeple onlar, İslâm dinînin ve bu dinin iki aslı olan *Kur'ân* ve *Sunnet*'in müdafaasını üzerlerine almışlar, her türlü tehlikeye, tehdide, eza ve cefaya rağmen, Peygamberlerinden aldıkları dinle ilgili ahkâmı teblîğ etmeyi başta gelen vazifelerinden saymışlardır.

Sahabenin, Hazreti Peygamberin ağzından yalan hadîs yaymasının aklın kabul edebileceği bir husus olmadığı anlaşılınca, İslâmın oldukça erken bir devrinde ortaya çıkmaya başlayan bu çeşit hadîslerin, kimler tarafından uydurulduğu araştırılmağa değer bir konu teşkil eder.

İsnâdla ilgili bahsimizde, onun hadîs rivayetindeki ilk tatbikinden bahsederken, Muhammed İbn Sîrîn'in şu sözünü zikretmiştik: "İlk zamanlarda halk, isnâd sormuyordu; fakat ne zaman ki müslümanlar arasında fitne vâki oldu; o zaman, Sunnet ehlinden olanların hadîslerini almağa bid'at ehlinden olanların hadîslerini terketmeğe başladılar".

Muhammed İbn Sîrîn'in bu sözü, bize, uydurma hadîslerin zuhuru üzerine, hadîsçilerin, sahîh olan hadîsleri toplayabilmek için, onları rivayet eden kimselerden isnâd sormağa başladıklarını ve bu işin de, müslümanlar arasında ortaya çıkan *fitne* veya dahilî karışıklarla ilgili olduğunu açıklamaktadır. Yine isnâd bahsinde belirttiğimiz gibi, müslümanlar arasında ilk defa orataya çıkan *fitne*, üçüncü Halîfe Osman İbn Affân'ın öldürülmesiyle başlamış, bunu Cemel ve Sıffîn harpleri, İbnu'z-Zubeyr vak'ası, Velîd İbn Yezîd'in öldürülmesi ve ardı arkası kesilmeyen bir çok vak'alar takip etmiştir. Muhammed İbn Sîrîn'in, isnâd tatbikine sebep olarak ileri sürdüğü *fitne*'nin, yukarıda zikrettiğimiz vak'alardan hangisi olduğunu kesin olarak belirtmek güçtür.

374 Mütevatir derecesine bâliğ olmuş bir hadîstir. 70 sahabî tarafından rivayet edilmiştir. *Kutubi Sitte* ve diğer hadîs mecmu'alarında yer almıştır.

Fakat İbn Şîrîn'in, bizzat şâhid olduğu bir *fitne*'den bahsetmesi ihtimali, şâhid olmadığı diğer fitnelerden bahsetmesi ihtimalinden daha kuvvetli olacağı düşünülürse, onun bahis konusu ettiği fitnenin, Muâviye'nin ölümünden sonra Abdullah İbnu'z-Zubeyr'in zuhuru ile başlayan karışıklıklar olması akla yakındır; çünkü bu olaylar, 110 H. senede vefat eden İbn Sîrîn'in orta yaşlarına rastlamaktadır.

Hadîs vaz'ının, Hazreti Osmân'ın katlinden sonra ortaya çıkan karışıklıklarla başladığı, ikinci bir ihtimal olarak da düşünülebilir. Ancak, hadîslerin ilk kaynağı olan ve onları büyük bir titizlikle muhafaza eden sahabe, bu senelerde tam bir ekseriyetle hayattadır ve hadîs vaz'ı karşısında en sağlam bir maniayı teşkil etmektedir. Bununla beraber, Hz. Osmân'ın katlini takip eden senelerde, çeşitli fırka ve hiziplerin zuhuru ve bunlar arasındaki ihtilâfların her geçen gün biraz daha artması gözönünde bulundurulursa, sahabenin uzak kaldığı bu çeşit ihtilâflarda dış tesirlerin de büyük rol oynadığı kolayca anlaşılır. Ez-Zehebî, İbn Teymiyeden ihtisar ettiği bir kitabında, Hazreti Osmân'ın katlini müteakıb ortaya çıkan ihtilâfları şöyle özetlemiştir:

"Sahabe, diğerlerine nisbetle aralarında en az fitne olan kimselerdi. Nübüvvetten itibaren geçen her asırda, bir evvelkine nisbetle daha fazla ihtilâf ve tefrika zuhur ediyordu. Bu sebeple, Osmân'ın hilâfetinde zâhir bir bid'at vukubulmamıştı. Fakat onun katledilmesi üzerine, birbirine karşı iki bid'at zuhur etti. Biri Alî'yi tekfîr eden *havaric*, diğeri de onun imametini, ısmetini, yahut nübüvvetini veya ulûhiyyetini iddia eden *râfıza* (gulâtı şî'a) bid'atı idi. Sahabe asrının sonlarına doğru, İbnu'z-Zubeyr ve Abdu'l-Melik'in imaretleri sırasında *murci'e* ve *qaderiyye* bid'atları vukubuldu. Tâbi'ûn asrının başlarında, Emevî hilâfetinin sonlarına doğru *cehmiyye* ve *müşebbihe mumessile* bid'atları zuhur etti. Sahabe devrinde bunların hiç biri olmamıştı. Silâha istinad eden fitneler de böyle idi. Halk, Mu'âviye devrinde birlik halinde düşmana karşı harbediyordu. Fakat Mu'âviye'nin ölümü üzerine Huseyin katledildi. Mekke'de İbnu'z-Zubeyr muhasaraya uğradı. Medîne'de "Harrâ" fitnesi zuhur etti. Yezîd'in ölümü üzerine, Şam'da Mervân ile Dahhâk arasında ayrı bir fitne çıktı. İbn Ziyâd'ın Muhtar tarafından öldürülmesi, Mus'ab İbnu'z-Zubeyr'in Muhtar'ı, Abdu'l-Melîk'in de Musabı katli, Haccâc'ın İbnu'z-Zubeyr'i bir müddet muhasara ettikten sonra öldürmesi ve Irak'a vâli olarak tayin edilmesinden sonra, Muhammed İbnu'l-Eş'as'ın büyük bir kuvvetle Haccâc üzerine yürümesi... hepsi de ayrı ayrı fitnelerin çıkmasına sebep olmuştu. Ve bu fitneler, Mu'âviye'nin ölümünden hemen sonra başlamıştı. Yine bu arada Ho-

rasan'da İbnu'l-Muhelleb fitnesi çıkmış, Kûfe'de Zeyd İbn Alî ve bir çok kimse öldürülmüş, yine Horasan'da Ebû Muslim ve diğer bazı kimselerin de ortaya atılmasıyle zikri uzayıp gidecek harpler ve fitneler vukuʿa gelmiştir".[375]

Müslümanlar arasında ortaya çıkan bu karışıklıklara sahabeden hemen hiç kimse iştirak etmemiştir. Meselâ Hazreti Osmân'ın katlinden çok kısa bir zaman sonra vukua gelen Cemel harbine iştirak eden sahabîler hakkındaki bir haberde eş-Şaʿbî "bu harbe, Peygamberin ashabından Alî, Ammâr, Talha ve ez-Zubeyr'den başka hiç kimsenin iştirak etmediğini, beşincisini buldukları takdirde yalancılığı kabul edeceğini" söylemesi,[376] üzerinde ehemmiyetle durulacak bir noktadır. Gerek Cemel vakʿasında ve gerekse bunu takip eden diğer vakʿalarda, sahabenin daima çekimser kalması ve teşekkül eden guruplardan her hangi birisine temayül göstermemesi de, onların, çeşitli hiziplerin ya medhini ya da zemmini tazammun eden uydurma hadîslerle en ufak bir ilgileri olmadığını gösterir O halde, burada şu hususu kat'ıyetle zikredebiliriz ki, İslâm târihinde hadîs vazʿı, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan siyasî ve itikadî fırkaların, kendi görüşlerini desteklemek ve daha çok taraftar temin edebilmek için başvurdukları en tesirli metod olmuştur.

İslâm tarihinde Hazreti Osmân'ın katli olayı, karşımıza siyasî bir fırka olarak ilk defa şîʿayı çıkarmıştır. Çünkü, Mısır'dan, Şam'dan ve Irak'tan gelerek, Halîfenin evini muhasara edenler, ve sonra da onu öldürenler, hareketlerini Alî İbn Ebî Tâlib'in adına yaptıklarını ve hilâfetin onun hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı. Hattâ, Hazreti Osmân aleyhindeki faaliyetler, henüz gelişme safhasında iken önce Basra'da ve Şâm'da faaliyet gösteren, sonra da Mısır'a gelerek orada çalışmaya başlayan Abdullah İbn Sebe' ismindeki bir yahudî, "her peygamberin bir vasîsi olduğu, Hazreti Muhammed'in vasîsinin de Alî İbn Ebî Tâlib' ten başkasının olamıyacağı" görüşünü yaymağa başlamış[377] ve bu suretle, hilâfetin vârisi olarak Hazreti Alî adına davete girişmişti. Ona göre, madem ki Alî Hazreti Peygamberin vasîsidir, o halde Peygamberden sonra imamet, hilâfet veya devlet reisliği, herkesten ziyade Alî'nin hakkıdır. Hazreti Osmân bu hakkı ondan gasbetmiştir. Binaanaleyh, müslümanların hemen harekete geçip bu hakkı sâhibine iade etmeleri, gerekir. Böyle bir hareket "el-emru bi'l-maʿrûf ve'n-nehyu ani'l-munker" hükmüne de muvafıktır.[378]

375 ez-Zehebî, *el-Munteqâ min minhâci's-Sunne*, s. 386-87.
376 Aynı eser, s. 389.
377 İbn Cerîr et-Tabarî, *Târîh*, III. 378.
378 Aynı yer.

Hazreti Osmân henüz hayatta iken, İbn Sebe' tarafından onun aleyhine, fakat Hazreti Alî adına girişilen bu faaliyet kısa zamanda semeresini vermiş, Hazreti Osmân katledilmiş, bir kaç gün sonra da Hazreti Alî'ye bî'at olunmuştur. Bu olaylar gözönünde bulundurulursa, şî'anın İslâm tarihinde ilk defa ortaya çıkan siyasî bir fırka olduğu anlaşılır.

Şî'a, İslâm tarihinde ortaya çıkmış ilk siyasî fırka olduğuna göre hadîs vaz'ının da bunlarla başladığını tahmin etmek hatalı sayılmaz. Filhakîka, şî'îlerin itimad ettikleri ve büyük değer verdikleri *Nehcu'l-belâğa* şerhinde mutedil şî'a imamlarından İbn Ebi'l-hadîd, bu konuda aynen şu ibareleri kullanmıştır:

"Bil ki, fadâ'il ile ilgili yalan hadîslerin aslı şî'a cihetinden gelmiştir. Onlar bidayette imamları hakkında muhtelif hadîsler vaz' etmişlerdir. Onları hadîs vaz'ına sevkeden âmil, hasımlarının düşmanlığı idi... Ne zaman ki Bekriyye, şî'anın bu faaliyetini gördü, onlar da kendi imamları hakkında şî'anın hadîslerine mukabil başka Hadîsler vazettiler".[379]

Bir şî'a imamının açık ve samimi itirafı diyebileceğimiz bu ifadeler, uydurma hadîslerin ilk defa nereden geldiğini ortaya koymak bakımından büyük bir değer taşır. Şî'anın zuhurundan sonra vaz' işi, her geçen gün bir kat daha artmış ve şî'a merkezi olan Irak, Mâlik İbn Enes'in dilinde âdata bir *darphane* (*dâru'd-darb*) haline gelmişti. Şî'îler bu beldede "geceleri basıp gündüzleri harcıyorlardı".[380] Bu bakımdan Medîne'liler "Iraklıların rivayet ettikleri hadîslerden tevekkî ediyorlar",[381] ehli kitabın merviyyatı hakkında Hazreti Peygamberin "onları tasdik de etmeyiniz tekzib de" emrini bunlar için tekrarlıyorlardı.[382]

Yine Mâlik İbn Enes, gulâtı şî'a ve onların hadîsleri hakkında sorulduğu zaman "onların yalan söylediklerini ileri sürerek, onlarla konuşulmaması ve hadîslerinin de alınmaması gerektiğini" söylüyor,[383] eş-Şâfi'î ise, râfıza gibi yalancı şâhidliği yapan kimse görmedim" diyordu.[384]

379 Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, III. 26.

380 ez-Zehebî, *el-Munteqâ min Minhâci's-Sunne*, s. 88.

381 Aynı yer.

382 Aynı yer.

383 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 126; ez-Zehebî, *el-Munteqâ*, s. 21.

384 Aynı yer.

Şî'anın hadîs uydurmakla ilgili bu faaliyeti, onların karşısında yer alan diğer gurupları da harekete geçirmiş ve bu suretle birbirlerini ve takip ettikleri yolu zem, fakat kendilerini medheden uydurma hadîslerin yekûnu gün geçtikçe artmıştır.

87. Hadîs vaz'ının diğer sebepleri

Yukarıda, hadîs vaz'ının ilk defa, müslümanlar arasında zuhur eden siyasî ihtilâflardan sonra başladığını ve şî'anın, bu faaliyetin önderliğini yaptığını açıkladık. Bu açıklamadan anlaşılmıştır ki, gerek şî'a ve gerekse şî'aya karşı olan diğer fırkalar, hadîs vaz'ını imamet ve hilâfet gibi, bir cephesi siyasî olarak tezahür eden meselelerde geliştirmişler ve vaz' ettikleri hadîslerle, kendilerinin doğru yolda olduklarını isbata çalışmışlardır. Bu bakımdan siyasî ihtilâflara, hadîs vaz'ının ilk mühim âmili olarak burada işaret ederken başka âmillerin de vaz' hareketinde rol oynadığını kaydetmek gerekir. Bu âmilleri şöylece sıralayabiliriz:

a. İslâm düşmanlığı

Bilindiği gibi, müslümanlar Medîne'ye hicret edip orada ilk Şehir Devletini kurdukları sıralarda, henüz bu küçük şehrin tamamına bile hâkim değildiler. Medîneli ensar dışında, halkının yarıdan fazlasını yahudilerle henüz İslâma girmemiş müşrik Araplar teşkil ediyordu. Halbuki hicretten on sene gibi çok kısa bir zaman sonra, yani Hazreti Peygamberin vefat ettiği senelerde, İslâm Devleti, bütün Arabistanı, Cenûbî Irak'ı ve Filistin'i de içine alarak Avrupa Kıt'ası kadar geniş bir sahaya yayılmış bulunuyordu. İslâmiyetin bu kadar kısa bir zaman içerisinde bu derece sür'atle yayılması ve hele, o sıralarda Fürslerin sâhip oldukları imparatorluğa son vermesi, hükümranlıkları elinden alınmış bu kavimlerin bütün kin ve gayızlarını yeni din ile bu dinin mensuplarına yöneltmişti. Ancak, şan ve şerefleriyle birlikte harp gücünü de kaybetmiş olan bu milletler, İslâmdan intikam almak için akâ'idîne fesad sokmak ve müslümanların vahdetini parçalamaktan başka kendilerinde hiç bir kuvvet bulamamışlardı. Bu sebeple gurup gurup İslâma girmeğe başlamışlar, bazan zühd ve takva, bazan felsefe ve hikmet örtüsüne bürünerek, fakat asıl maksatlarını içlerinde gizleyerek müslümanlar arasında yayılmışlardır. *Zındıq* ismiyle tanınan bu kimseler, Kur'ân üzerinde her hangi bir tebdil ve tağyir yapamadıkları için, Hazreti Peygamberin hadîslerinden istifade yolunu bulmuşlar ve uydurdukları binlerce hadîsle İslâm akâ'idini teşviş etmeğe ve müslümanların

kalplerinde şüphe yaratmağa çalışmışlardır. Zandakanın ne kadar hadîs vazettiğini anlamak için şu misali zikredebiliriz: Abdu'l-Kerîm İbn Ebi'l-Avcâ', hadîs vaz'ından dolayı öldürülmek üzere yakalandığı zaman suçunu itiraf etmiş ve dört bin hadîs uydurduğunu, bu hadîslerle halâlı haram, haramı halâl kıldığını söylemiştir.[385]

Zındıkların İslâm dini ve akâ'idi üzerinde bıraktıkları kötü iz çok derin olmuştur. Bununla beraber, Allah'a şükürler olsun ki, tehlikenin büyüklüğünü çok erken bir devirde farkeden hadîs imamları, ortaya koydukları rivayet ve tahammül, cerh ve ta'dîl metodlarıyle, sahîh hadîsi sakîminden, gerçek hadîsçiyi sahte ve yalancısından ayırt ederek, İslâm akâ'idini, ona kasdedenlerin şerrinden korumağa muvaffak olmuşlardır.

b. Cinsiyet, kabîle, mezhep kavgaları

Hadîs vaz'ına sebep olan âmillerden bir diğeri, değişik ırklara, kabîlelere ve mezheplere mensup kimseler arasındaki münakaşalar ve mücadelelerdir. Bu mücadelelerde her birinin, kendi mensup olduğu topluluğu veya bu topluluğun reisini, yahut imamını övmesi, buna karşılık muhalifi olduğu diğer toplulukların reis veya imamlarını yermesi, çok defa, bu konularda uydurduğu ve Hazreti Peygambere isnâd ettiği hadîslerle takviye edilmek istenmiştir. Bazı taraftarların, kendi topluluğu adına gösterdiği bu taassup, insanı hayretler içinde bırakan uydurma hadîslerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.Bunun en güzel misali, Ebû Hanîfe ile eş-Şâfi'î hakkında uydurulan hadîslerdir. Enes İbn Mâlik'ten merfû olarak rivayet edilen bu hadîs-i mevzû, İmam eş-Şâfi'î düşmanlığı ile İmam Ebû Hanîfe sevgisini taassub derecesine varan bir ifade ile bize aksettirmektedir. Me'mûn İbn Ahmed es-Sulemî veya Ahmed İbn Abdillah el-Cuveybâri tarafından uydurulduğu belirtilen bu hadîs şöyledir: "Ümmetim arasından Muhammed İbn İdrîs (eş-Şâfi'î) adında biri çıkacaktır; bu adamın ümmetime zararı, iblîsin zararından çok daha büyük olacaktır. Yine ümmetim arasından Ebû Hanîfe isminde bir adam çıkacak ve bu adam, ümmetimin ışığı olacaktır".[386]

Muhtelif şehirlerin, günlerin, ayların ve yiyecek maddelerin medhi veya zemmi ile ilgili bu çeşit uydurulmuş ve Hazreti Peygambere isnâd edilmiş haberler, mevzû'ât kitaplarında ayrı ayrı zikredilmiştir.

385 es-Suyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ahâdîsi'l-mevzû'a*, II. 468.
386 Aynı eser, I. 457.

c. Va'z ve hikâyeler

Âbid, zâhid ve sâlih görünüşlü bir çok kimselerin, câmi ve mescidlerde yaptıkları va'z ve nasîhatlerini süslemek ve daha tesirli bir şekle sokmak maksadıyle başvurdukları usullerden biri de, konuşmalarında mevzû hadîslere fazlaca yer vermek ve çok defa bu hadîsleri bizzat uydurmaktır.

Çoğu câhil olan ve yaptıkları işin tehlikesini de farkedemiyen bu kimseler, aslında iyi niyet sâhibi olabilirler ve naklettikleri uydurma hadîslerle halkın, bilhassa ibadetlere karşı rağbetini artırmaya çalışırlar. Bazılarının da halk arasında şöhret kazanmak ve dolayısıyle mal ve mülk sâhibi olmak niyetini güttükleri şüphesizdir.[387]

Qussâs ismini alan bu kimselerle ilgili bir olay, Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'în'i hayret ve dehşet içinde bırakan bir haber olarak rivayet edilir:

Birgün Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'în, er-Rasâfa mescidinde namazlarını kılmışlardı ki va'zetmek için kürsüye çıkan bir şahıs "*haddesenâ Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'în, qâlâ: Haddesenâ Abdurrazzâq an Ma'mar an Qatâdan Enes qâle qâle Rasûlullah (A. S.)*" diyerek şu hadîsi rivayet eder: "Bir kimse *lâ ilahe illa'llah* derse, Allah bu sözün her kelimesinden bir kuş yaratır; bu kuşun gagası altından, tüyleri de mercandandır...". Bu ibarelerle başlayan hikâye yirmi varak kadar tutmaktadır. Hikâyeyi işiten Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'în şaşkınlık içinde birbirlerine bakarlar ve "sen bunu rivayet ettin mi?" diye birbirlerine sorarlar. Fakat her ikisi de bu kıssayı hemen orada işittiklerini söylerler. Nihayet hikâye biter ve Yahyâ İbn Ma'în, eliyle hikâyeciyi yanlarına çağırarak onu kimden işittiğini sorar. Adam, "Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'înden" deyince Yahyâ "ben Yahyâ İbn Ma'în, bu da Ahmed İbn Hanbel; biz hiç bir zaman Hazreti Peygamberin böyle bir hadîsini işitmedik" der. Bunun üzerine adam şu cevabı verir: "Ben, Yahyâ İbn Ma'în'in bu derece ahmak olduğunu bilmiyordum; fakat şu anda öğrenmiş oldum. Sanki sizden başka Yahyâ İbn Ma'în ve Ahmed İbn Hanbel yok. Ben, onyedi tane Ahmed İbn Hanbel ve Yahyâ İbn Ma'înden hadîs yazdım". Bu sözler üzerine Ahmed İbn Hanbel, eliyle yüzünü kapatarak "bırak gitsin"der. Adam, her ikisiyle de istihza eder bir halde yanlarından uzaklaşır.[388]

387 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 93.
388 Hikâye için bkz. Aynı eser, s. 93-94.

d. Halîfe veya emirlere yaklaşmak arzusu

Dünya nimetlerini âhıret nimetlerine tercih ederek halîfe veya emîrlerin heveslerine göre fetvalar veren kimseler, hacet ânında hadîs uydurmaktan da çekinmezler. Bilhassa Abbâsî devrinde görülen bu gibi olaylar, bazı halîfelerin, Emevîleri halkın gözünden düşürmek için böyle kimselerden istifade ettiklerini ve Emevîler aleyhine çeşitli hadîsler uydurulmasına yol açtıklarını göstermektedir. El-Hâkim'in Hârûn İbn Ebî Abdillah tarikıyle babasından naklettiği bir haber, tefsiriyle şöhret kazanmış olan Muqâtil İbn Suleymân'ın Halîfe el-Mehdî'ye yaklaşmak maksadıyle Abbâs hakkında nasıl hadîs uydurabileceğini göstermek bakımından şayanı dikkattir.[389] Yine el-Mehdî ile ilgili bir başka olay, kezzâb (yalancı) Gıyâs İbn İbrâhîm en-Naha'înin Halîfeye yaklaşmak için böyle bir teşebbüse giriştiğini gösterir. Bu şahıs, Halîfenin yanına girdiği zaman, onun, bir güvercinle oynadığını görmüş ve hemen şu hadîsi rivayet etmiştir: "*Haddesenâ fulân an fulân enne'n-Nebiyye (A. S.) qâle: Lâ sebaqa illâ fî naslin, ev huffin, ev cenâhın.*" el-Mehdî, bu şahsa önce onbin dirhem vermiş, sonra da "görüyorum ki kafan, Hazreti Peygambere yalan isnâd eden bir *kezzâb*'ın kafası" diyerek onu kovalamış, güvercini de kestirmiştir.[390]

e. Halkı hayırlı işlere yöneltmek arzusu

Siyasî ihtilâflardan sonra müslümanların çeşitli fırka ve hiziplere ayrıldığını, bu tefrikanın her fırkayı, kendi görüşlerini teyid etmek maksadıyle hadîs vaz'ına yöneltttiğini, bu konunun baş taraflarında zikretmiştik. Müslümanlar arasındaki bu tefrika, bir çok kimseyi endişeye sevkediyor ve durumu büyük bir üzüntü içinde takip ediyorlardı. Bunlar arasında zühd ve takva yönünden kuvvetli, fakat dinin asıllarına câhil olan bazı kimseler vardı ki, müslümanlar arasındaki bu ihtilâfları izale etmek ve fırkaları birbirine yaklaştırmak için hadîs vaz'ını mubah görüyorlardı. Kendilerine Hazreti Peygamberin *men kezebe aleyye mute'ammiden*... hadîsi hatırlatıldığı zaman "biz ona yalan isnâd etmiyoruz; fakat onun için yalan söylüyoruz" diyorlardı.[391] Halbuki bu söz, onların cehaletlerinden ve akıllarının dinî meselelere ermemesinden neş'et

389 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 187; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 94. Bu habere göre el-Mahdî şöyle demektedir: "Baksana, Muqâtil bana ne söylüyor? Diyor ki: Eğer istersen, senin için Abbâs hakkında hadîsler vaz'edeyim. Ben de ona dedim ki: Benim buna ihtiyacım yoktur".

390 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 187; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 94.

391 *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 86.

ediyordu. Yoksa Hazreti Peygamber, dinin kemali ve fazlı için yalana ve yalancılara muhtac değildi.[392]

Zâhid ve sâlih kimselerin vaz' ettikleri hadîslerin çoğu, Kur'ân sûrelerinin fazîletleriyle ilgili idi. Bu çeşit haberleri rivayet eden Nûh İbn Ebî Meryem'e "Kur'ân sûrelerinin fezâ'ili hakkında Ikrime tarikıyle İbn Abbâs'tan naklettiğin bu haberleri nereden buluyorsun? Hâlbuki bunlar, Ikrime'nin ashabında bile yok" denildiği zaman, Nûh şu cevabı vermiştir: "Halkın Kur'ândan uzaklaştığını ve Ebû Hanîfe fıkhı ile İbn İshâq'ın *Mağazî*'sine fazla düştüğünü görünce bu hadîsleri uydurdum".[393]

Hadîs vaz'ına sebep olan daha bir çok âmiller vardır. Biz, bunlardan, usûl kitaplarında, üzerinde en fazla durulmak suretiyle şöhrete ulaşmış bazı örnekler verdik. Daha fazla bilgi almak isteyenler, usûl kitaplarının mevzû'âtla ilgili bölümlerine müracaat edebilirler.

88. Mevzû hadîslerin bilinmesi

Çeşitli konularda ortaya çıkan mevzû hadîslerin malzemesi, çok defa, yalancıların kendi görüş ve düşüncelerinden ibaret olmuştur. Bu görüş ve düşünceleri, hadîs uydurucuları (el-vaddâ'), kudretleri nisbetinde mu'ciz sözlerle ifade etmeğe çalışırlar ve başına, halkın itimad ettiği hadîs imamlarının isimlerinden müteşekkil bir isnâd ilâve ederler. Bazan bu kimselerin, hadîs uydurmak için malzeme sıkıntısı çektikleri de görülür; bu takdirde baş vurdukları kaynaklar, bazı hukemânın sözleriyle eski Arap darbı meselleridir.[394] Uydurmak istedikleri konu ile ilgili olarak, bunlardan seçtikleri sözlere, yine muttasıl isnâdlar eklerler ve Hazreti Peygambere nisbet ederek, onun sözü imiş gibi halk arasında yayarlar.

Hadîs ilminin erken bir devirde gelişmiş ve usûl ve kâidelerinin kat'ıyyet kesbetmiş olması dolayısıyle, mevzû hadîslerin, sahîh hadîsleri bünyesinde eritmesine veya yoketmesine meydan verilmemiş, isnâd ve metinlere vâkıf olan muhaddisler, vazettikleri kâidelerle mevzûları, sahîhlerin arasından ayıklamak imkânını bulmuşlardır.

Hadîs imamlarının bu konuda işlerini kolaylaştıran diğer bir husus da, mevzû hadîslerin, bizzat hadîsçiler tarafından görülebilecek bazı

392 Aynı yer.
393 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 184.
394 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 96.

hususiyetlere sâhip olmalarıdır. Bu hususiyetlerden birini taşıyan hadîsin, mevzû olduğuna kolayca hükmedilebilir.

Burada, mevzû hadîslerin bilinmesine yardım eden bu hususiyetleri bir kaç madde halinde kısaca zikredeceğiz.

a. Bizzat hadîs uyduranların itirafı

Bazı hadîsler, taşıdıkları özelliklere bakmağa hacet kalmaksızın, bizzat onları uyduranlar tarafından itiraf edilmek suretiyle mevzû oldukları anlaşılır. Nitekim yukarıda da ismi geçen Nûh İbn Ebî Meryem, Ikrime tarikıyle İbn Abbâs'tan rivayet ettiği Kur'ân sûrelerinin faziletleri hakkındaki hadîsleri, halkın Kur'âna karşı rağbetini artırmak için uydurduğunu bizzat itiraf etmiştir.[395] Keza Omer İbn Subh, Hazreti Peygamberin bir hutbesini vaz' ettiğini kendisi söylemiştir.[396]

Bazan, râvi ikrar etmese bile, hadîsle ilgili olarak sorulan bir sual de, hadîsin onun tarafından vaz' edildiğini ortaya koyabilir ki, bu da, itirafa yakın bir beyan veya açıklama mesabesindedir. Meselâ, şeyhinden rivayet eden bir şahsa ne zaman doğduğu sorulur; râvinin cevap olarak verdiği târih, hakikatte şeyhin ölümünden çok daha sonraya rastlar; ve anlaşılır ki bu râvi, o şeyhe hiç bir zaman mülâkî olmamıştır. Diğer taraftan, şeyhten rivayet ettiği hadîs de ancak bu râvi vasıtasıyle bilinir; yani başka hiç kimse, o şeyhten böyle bir hadîs rivayet etmemiştir. Bu hususlar gözönünde bulundurularak hadîsin mevzû olduğuna hükmedilir.[397]

b. Râvide mevcut karîneler

Rivayet olunan bir hadîsin, zamanla, mekânla ve çevredeki olaylarla ilgisi, veya o hadîsi nakleden râvinin, zaman, mekân ve olaylara karşı hususî bir ilgi göstermesi, hadîsin hemen o anda uydurulabileceğine delâlet eder. Eğer hadîsin, o râviden başka râvisi yoksa ve hiç bir yönden bilinmiyorsa, mevzû olduğuna hükmedilir. Meselâ, râvi bir râfizî ve riva-

395 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 178; *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 89. Alî İbn Ebî Tâlib'in fazîletleriyle ilgili olarak 70 hadîs uydurduğunu bizzat Meysire İbn Abdi Rabbih'in itirafından öğreniyoruz.

396 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 178.

397 Me'mûn İbn Ahmed el-Herevî'nin Hişâm İbn Ammâr'dan rivayeti bu konuda başka bir misal teşkil eder. Hâfız İbn Hıbbân, Me'mûn'a ne zaman Şam'a gittiğini sormuş, o da 250 senesinde gittiğini söylemiştir. İbn Hıbbân'ın, Hişâm'ın 245 senesinde öldüğünü açıklaması üzerine de Me'mûn cevap vermekte güçlük çekmemiş ve "o başka bir Hişâm İbn Ammâr'dı" demiştir. Bu haber için bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 89.

yet ettiği hadîs, ehli beytle ilgili bir hadîs ise, karineler, onun mevzu olduğuna delâlet eder. Râvinin halinden karine ile mevzû olduğuna hükmedilen böyle bir haber, el-Me'mûn İbn Ahmed ile ilgilidir. Bu şahsın önünde, el-Hasan el-Basrî'nin Ebû Hurayra'dan hadîs işitip işitmediği meselesi ortaya atılınca, el-Me'mûn, bir isnâdla hemen şu hadîsi uyduruvermiştir: *Haddesenâ fulân ʿan fulân ʿani'n-Nebiyyi (A. S.) qâle: Semiʿa el-Hasanu ʿan Ebî Hurayra.*[398]

Bir başka misal, Seyf İbn Omer tarafından Saʿd İbn Tarîf'den nakledilen şu haberdir: Seyf der ki: Saʿd İbn Tarîf'in yanında idim. Bu sırada oğlu ağlıyarak okuldan geldi. Onun, hocası tarafından dövüldüğünü öğrenince hemen Ikrime'den İbn Abbâs tarikıyle şu haberi zikretti: Sizin en şerîriniz, çocuklarınızın muallimleridir. Bunlar, yetimlere en az rahmeti, kimsesizlere en sert olan kimselerdir".[399]

c. Hadîsde bulunan karîneler

Bunlar, hadîsin manâ ve lafzındaki rekâkettir. er-Rabîʿ İbn Huşaym'in dediği gibi, hadîs vardır, ışığı gündüz ışığı gibidir; onu tanır, bilir ve alırsın, Hadîs vardır, zulmeti gece zulmeti gibidir; onu red ve inkâr edersin.[400]

Hadîsin manâ ve lafız bakımından rekâketi, bu ilme vâkıf olanlar için, ışık ile zulmet arasındaki fark kadar kolay görülür ve anlaşılır.

Manâ yönünden rekâket, hadîsin akla muhalif, *Kitaba, Sunnete* ve *icmâʿa* münafi olarak rivayet edilmesidir.[401] Meselâ, Abdurrahman İbn Zeyd'in, Nûh(A. S.) un gemisinin, Kaʿbeyi yedi defa tavaf ettiği sonra makamda iki rikʿat namaz kıldığı yolunda naklettiği haber, aklın ve mantığın kabul edebileceği bir haber değildir.[402]

398 Bkz. İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 43. Yukarıda Halîfe el-Mehdî ve güverciniyle ilgili olarak naklettiğimiz haber de yine bu konuda misal olarak zikredilebilir. Keza aynı râvî el-Me'mûn İbn Ahmed'in İmam eş-Şâfiʿî ve İmam Ebû Hanife hakkında hemen sırasında uyduruverdiği hadîs de bu cümledendir.

399 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 180-181; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿısu'l-hasîs*, s. 89. Bu çeşit haberlerin mevzu olduğu,râvilerinin halinden karîne ile anlaşıldığı gibi,bu râviler hakkında hadîs imamları tarafından izhar edilmiş değer hükümleriyle de anlaşılır. Meselâ, yukarıda zikredilen Saʿd İbn Tarîf hakkında İbn Maʿîn "ondan hadîs rivayeti halâl olmaz". İbn Hıbbân ise "o, hadîs vazʿ ediyordu" demişlerdir. Seyf İbn Omer ise, el-Hâkim'in beyanına göre zındıklıkla ittiham olunmuştur. Bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâʿısu'l-hasîs*, s. 89.

400 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 179.

401 Aynı yer.

402 Aynı eser, s. 181 ve *el-Bâʿısu'l-hasîs*, s. 91. Abdurrahmân İbn Zeyd, bu çeşit garâ'ibi ile tanınmıştır. Mâlik İbn Enes'e munqatıʿ bir hadîs zikredildiği zaman, onu zikreden şahsa şu cevabı vermiştir: "Abdurrahmân İbn Zeyd'e git; o sana babası tarıkıyle Nûh'tan rivayet ediversin".

Kitap, Sunnet ve İcmâ'a aykırı olarak rivayet edilen haber ise, İsnâdında Ebu'l-Muhezzim'in de bulunduğu Muhammed İbn Şucâ' hadîsidir. Ebû Hurayra'dan merfû olarak gelen bu habere göre "Allah atı yaratmış, sonra onu koşturmuş; at terlemiş, daha sonra da ondan kendisini halketmiştir".[403]

Hadîslerin küçük bir emir için şiddetli va'îdler, yahut hakîr veya kötü bir iş için büyük va'dlerle gelmesi de, haklarında mevzû hükmünü vermek için kâfi sebeplerden sayılır.[404] Meselâ, mendûb olan bir fiilin işlenmesi veya mekrûh olan bir işin terkedilmesi karşılığında, altından nehirler akan Cennetlerde dâimiliğin va'dedilmesi bu cümledendir. Kussâsın hadîslerinin ekseriyyetini bu çeşit haberler teşkil eder.

403 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 181; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ıs el-hasîs*, s. 91. es-Suyûtî'nin de belirttiği gibi, bu hadîs, bir müslümanın vaz' edebileceği bir hadîs değildir. Burada vaz'la ittiham edilen şahıs, Muhammed İbn Şucâ'dır. Dinden sapmış bir kimse idi. Hadîsi, Ebû Hurayra'dan rivayet eden Ebu'l-Muhezzim ise, Şu'be'nin ifadesine göre, bir dirhem karşılığında elli hadîs vaz' edebilecek bir kimse idi.

404 Aynı yer.

VI. BÖLÜM

HADÎS İLMİNİN DİĞER BAZI MESELELERİ

NÂSİH ve MENSÛH

89. Neshin tarifi

Ulemanın ıstılâhında nesh, *şer'î bir hükmün tatbik sahasında son bulduğunu beyandan ibarettir.* Bu beyan, tabiatıyle Şâri' yönünden dir. Mükelleflere nazaran nesh, aslında şer'î olan hükmün ref'î ve yerine diğer bir hükmün konulmasıdır. Bu açıklamaya göre, zaman bakımından önce gelen ve bilâhara kaldırılan hüküm *mensûh*, onun yerine konulan yeni hüküm ise *nâsih* ismini alır.

Hadîs ve Fıkıh uleması, umumiyetle, İslâm şerî'atında neshin vukubulduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bu ittifak, neshi tamamen reddeden bazı itikadî mezhebler bir yana[405], Kur'ân âyetinin, Hazreti Peygamberin Sunnetini veya Sunnetin Kur'ân âyetini neshedip edemiyeceği konusunda ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarıyle tam teşekkül etmemiştir. Buna göre, neshi kabul eden İslâm uleması, Kitabın Sunnetle, Sunnetin de Kitapla neshedilip edilemiyeceği konuları üzerinde münakaşaya girişmişlerdir. Biz bu münakaşalar üzerinde durmıyacak, sadece usûli hadîs kitaplarında yer alan hadîste nesh meselesiyle ilgili bazı örneklere işaretle iktifa edeceğiz[406].

405 Neshi reddeden bu mezheplerin başında mutezile gelir. Bunlara göre Kur'anı Kerîmde, neshin vücûduna delâlet eden âyetler, hakikatte İslâm şerî'atı içerisindeki neshe değil, fakat, İslâm şerî'atının, kendinden önceki şerî'atları neshettiğine delâlet ederler. Nitekim "lâ ye'tîhi'l-bâtıl min beyne yedeyh" (Secde sûresi, ây. 42) (Kur'ânı Kerîme ne önden ve ne de ardından bir bâtıl girmez) âyeti de Kur'ânı bu şekilde tavsîf etmekle, onda bâtıl addedilebilecek veya sonradan ibtal edilebilecek hiç bir hükmün bulunmadığını beyan etmiştir. Halbuki Kur'ânda neshin mevcudiyetini iddiaya kalkışmak, onda bâtılı isbat etmek mesabesindedir ki yukarıda zikredilen âyete muhaliftir. –Mutezile imamlarından Ebû Muslim el-Isfahânî'ye ait olan bu görüşler için bkz. *Tefsîru'r-Râzî*, I. 661.

406 Kitap ve Sunnette nesh meselesiyle ilgili daha fazla bilgi için A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1963, cilt XI de yayınlanan "*Kitap ve Sunnette Nesh Meselesi*" adlı makalemize bakınız.

90. Hadîste nesh meselesi

Selefi Sâlih olarak tabir ettiğimiz sahabe ve tâbi'ûn ile bunlardan sonra gelen ulema, nâsih ve mensûh meselesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Nesh meselesi, hadîs ilminin en güç konularından birini teşkil eder ve bu konuya, hadîste hıfz ve itkan bakımından en yüksek mertebeye ulaşmış imamlar vâkıf olabilirler. İmam eş-Şâfi'î, nâsih ve mensûh meselesinde yed-i tûlâya sâhipti; Ahmed İbn Hanbel bile, hadîs ilmindeki yüksek mertebesine rağme, nâsih ve mensûh hadîsleri, ancak eş-Şâfi'î ile mücalesetinden sonra öğrendiğini açıklamıştır [407].

Hadîsin nâsih ve mensûhu muhtelif yollarla bilinir. Bunların başında bizzat Hazreti Peygamberin tasrîhi gelir. Bu hususta misal olarak zikredilen en meşhur hadîs, kabirlerin ziyaretiyle ilgilidir. Hazreti Peygamber, bidayette kabir ziyaretini nehyetmişken sonradan bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sizi kabirlerin ziyaretinden nehyetmiştim; ziyaret ediniz" [408]. Bazan da nesh keyfiyetini beyan eden bu tasrîh sahabe cihetinden gelir: *Kâne âhıru'l-emrayn min Rasûli'llah (A. S.) terka'l-vudû'i min mâ messet en-nâru* hadîsi, bu konuda misal olarak zikredilebilir [409]. Sahabenin bu açık beyanıyle mensûh olduğu anlaşılan diğer hadîs ise *tavadda'û min mâ gayyeret en-nâru* (ateşin tağyîr ettiği şeyle abdest alınız) emri idi [410].

Nâsih ve mensûh hadîsin bilinmesini mümkün kılan diğer bir yol, iki mütezad hadîsten birinin tarih itibariyle mukaddem, diğerinin muahhar olarak vürûd ettiğinin sahabece bilinmesidir. Bu takdirde mukaddem olan hadîs, mensûh, diğeri ise nâsih olur. Meselâ Şeddâd İbn Evs tarafından rivayet edilen bir hadîsle "hacamat yapanla yaptıranın oruclarının bozulacağı" beyan edilmiş ve hadîsin muhtelif varyantlarında, onun vürûd tarihi olarak 8. H. Fetih senesi gösterilmiştir. Fakat İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir başka hadîste ise Hazreti Peygamberin oruclu iken hacamat yaptırdığı belirtilmiştir ki, İbn Abbâs, ancak 10 H. senede ihramda ve oruclu iken veda haccında Hazreti Peygamberin sohbetinde bulunmuştur. Binaanaleyh, İbn Abbâs'ın hadîsi nâsih, Şeddâd'ın hadîsi ise mensûhtur [411].

407 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 238; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 382; *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 190.

408 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 239.

409 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 239; el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 85; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 383.

410 Bkz. el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 85.

411 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 239; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 383. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs*, s. 191.

Nesh olayı, bazan da icma tarikıyle sübut bulur. Her ne kadar icma neshetmez ve nesh de olunmazsa da nâsihe delâlet eder. Bu konuda zikredilen misal, Hazreti Peygamberin, üç defa içki içen ve üçünde de üzerine had tatbik edilen bir kimsenin dördüncü defa içmesi halinde öldürülmesini emretmesidir; bu hüküm icma ile tatbik edilmemiştir. Maamafih, Hazreti Peygamberin de aynı hükmü tatbik etmediğine dair gelen haberler, ilk hükmün, yine Sunnetle mensûh olduğuna delâlet ederler [412].

Nesh meselesiyle ilgili olarak bir çok kitap tasnif edilmiştir. Başta Ahmed İbn Hanbel olmak üzere Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin, Ahmed İbn İshâq ed-Dînârî (Ö. 318 H.) nin, Ebû Muhammed Qâsım İbn Asbağ (Ö. 340) H.) ve Ebû Bekr el-Hâzimî (Ö. 584) nin bu konuda tasnif edilmiş kitapları vardır. Bunlar arasında el-Hâzimî'nin *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* adlı kitabı, büyük şöhret kazanmış ve müteaddit defalar tabedilmiştir.

MUHTELİFU'L-HADÎS

91. Tarif

İki hadîsin zâhirî olarak birbirine zıt manâlarda vürûdudur. Her âlimin, hattâ her müslümanın bilmesi zarurî görülen bu konu, Hazreti Peygamberin hadîslerinde varolduğu zannedilen tenakuzun izalesini mümkün kılar.

Hadîs uleması, *müşkilu'l-hadîs* veya *ihtilâfu'l-hadîs* denilen bu konu ile meşgul olmuşlar ve birbirine zıt görülen hadîsler arasını birleştirerek müşkilin izalesinde başarı sağlamışlardır. Bu konuda ilk defa konuşan ve *İhtilâfu'l-Hadîs* adı altında bir de kitap telif eden İmam Muhammed İbn İdrîs eş-Şâfi'î (Ö. 204 H.) olmuştur[413]. eş-Şâfi'îden sonra aynı konuda *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* adıyle te'lîf ettiği meşhur kitabında, Ebû Abdillah Muhammed İbn Muslim İbn Quteybe ed-Dîneverî (Ö. 276 H.), hadîslerde tenakuz bulunduğunu behane ederek onları reddeden hadîs düşmanlarına cevap vermiş ve bu çeşit hadîslerin arasını cem ederek müşkilin halline çalışmıştır. İbn Quteybe'nin bu kitabı, bu bakımdan büyük bir değer taşırsa da konu ile ilgili olarak gelen hadîslerin birçoğunu terkettiği için de noksan sayılır [414].

412 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 240; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 383-4.

413 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 387. eş-Şâfi'înin adı geçen bu eseri, er-Rabî' İbn Suleymân rivayetinden olup *Kitâbu'l-Umm'un* son VII. cüz'ünün hâmişinde tabedilmiştir.

414 Bkz. Aynı yer.

Yine aynı konuda kitap te'lif edenler arasında İbn Cerîr et-Taberî (Ö. 310 H.) ile, *Muşkilu'l-Asâr* adlı kitabın müellifi et-Tahâvî (Ö. 321 H.) nin isimleri zikredilebilir. İbn Huzeyme ise, *muhtelifu'l-hadîs* bahsinde ayrıca şöhrete ulaşan kimselerdendir. Onun "birbirine zıt hiç bir hadîs bilmiyorum; her kim böyle bir hadîs biliyorsa, getirsin onu telîf edeyim" sözü [415], bu konudaki bilgisini göstermeğe kâfi gelir.

92. **Muhtelifin taksimi**

Mutezad görünen hadîsler, usûl kitaplarında başlıca iki kısma ayrılmıştır. Birincisi, aralarında cem mümkin olan hadîslerdir ki, bu durumda ne tearuz ve ne de nesh ihtimali bahis konusudur; her iki hadîsle de amel etmek gerekir. Meselâ Hazreti Peygamberden rivayet edilen bir hadîste "suyun, iki kulle (bir nevi büyük kap) ye bâliğ olması halinde pislik tutmıyacağı" belirtilmekte, bir başka hadîste de "Allah, suyu temiz yaratmıştır; onu, ancak tadını, kokusunu veya rengini değiştiren şey kirletir" denilmektedir. Birincisinde suyun rengi kokusu veya tadı değişsin veya değişmesin, iki kulle suyun, ikincisinde ise, ister iki kulle olsun, ister daha az olsun teğayyür etmedikçe temiz olduğu belirtilmiştir. Bu suretle, her iki şekilden birinin umumu, diğeri ile tahsis olunmuştur [416].

Aralarında cem veya telif mümkin olan diğer mutezad görünüşlü iki hadîs *lâ advâ* hadîsi ile *firr mine'l-meczûmi firarak mine'l-esed* hadîsidir. Birincisinde Hazreti Peygamber, hiç bir hastalığın, tabiatı itibarıyle bir kimseden diğer bir kimseye intikal etmiyeceğini beyan buyurmuş, ikincisinde ise, meczûmdan, aslandan kaçar gibi kaçılmasını emretmiştir. Her iki hadîs de sahîhtir ve aralarında tenakuz yoktur. Telifi: Hiç bir hastalık, bir kimseden diğerine intikal etmemekle beraber, Allah Ta'âlâ, hasta olan kimse ile teması, hastalığın sağlam kimseye geçmesi için sebep kılmıştır [417].

Muhtelifin ikinci kısmı, aralarında cem mümkin olmıyan hadîslerdir ki, bunlar, ya önceki bahsimizde üzerinde durduğumuz nâsih ve mensûh hadîslerdendir; çünkü, her ikisi de sahîh olmakla beraber aralarında gerçekten bir tenakuz vardır ve daha önce izah ettiğimiz gibi, hadîslerin vürûd tarihi bakımından önceki mensûh sonraki nâsihtir yahutta iki hadîsten biri, diğerine nisbetle râvilerin sıfatları yönünden zayıftır. Bu takdirde, aralarında tercih yapılır: Sahîh hadîs tercih, diğeri

415 Bkz. Aynı yer.

416 Bkz. Aynı yer.

417 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 244; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 388; İbn Hacer, *Nuhbatu'l-fiker*, s. 33.

terk edilir. İbnu's-Salâh, iki hadîs arasında yapılan bu tercih için elli mucib sebep bulunduğunu zikrederse de [418], es-Suyûtî, bazı ulemanın bunları yüze çıkardığını söyler ve kendisi de yedi kısım içerisinde yüz kadar mucibi misalleriyle açıklar [419]. Biz bu yedi kısımla birlikte, her kısımdan birer ikişer tercih sebebini misal olarak zikredeceğiz.

İki mutezad hadîsten biri:

1. Râvilerin hallerine bakılarak tercih edilir.

   a. Tercih edilen hadîsin râvileri, diğerinin râvilerine nisbetle daha çok olur. Fazla râviler tarafından rivayet edilen hadîste, râvileri az olan hadîse nisbetle hata ve yalan ihtimali daha azdır.

   b. Tercih edilen hadîsin isnâdı âli olur.

   c. Tercih edilen hadîsin râvileri, diğerine nisbetle daha fakîh olurlar. es-Suyûtî, bu kısım içerisinde 40 vecih zikretmiştir [420].

2. Hadîsin tahammülüne bakılarak tercih yapılır:

   a. Tahammülün vaktidir ki, bulûğ çağından önce veya bu çağa yakın bir zamanda işitilen hadîse nisbetle olgunluk çağında işitilen hadîs daha itimada şayandır.

   b. Hadîslerden birinin arz, diğerinin kitabet, veya birinin münavele, diğerinin vicade yolu ile alınması.

3. Hadîsin rivayet keyfiyyetine bakılarak tercih yapılır:

   a. Hadîslerden birisinin lafzan, diğerinin manen rivayet edilmesi.

   b. Hadîslerden birisinde sebebi vürûdun zikredilmesi, diğerinde zikredilmemesi.

4. Vürûd vaktine bakılarak tercih yapılır:

   a. Hadîslerden birinin Medenî, diğerinin Mekkî olması (Medenî hadîsler, Mekkî hadîslere tercih edilir).

   b. Birisinin hafifletici, diğerinin şiddetli unsurları ihtiva etmesi (müslümanların câhilî âdetlerden sıyrılması için Hazreti Peygamber ilk devirlerde çok daha şiddetli davranıyor-

418 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 245.

419 Bkz. *Tedrîbu'r-râvî*, s. 388.

420 Bkz. Aynı yer.

du; sonraları tahfîfe meyletmiştir. Tahfîf, hadîsin tercih sebeplerinden biri sayılır).

5. Haber lafzına bakılarak tercih yapılır:

a. Hâssın âmma tercihi gibi.

6. Hükme bakılarak tercih yapılır:

a. Tahrîme delâlet eden hadîsin ibaha ve vücûba delâlet eden hadîse tercihi gibi.

7. Hâricî durumuna göre tercih yapılır:

a. Kur'ânı Kerîmin zâhirine, başka bir sunnete, kıyasa, cemaatın veya halîfelerin amellerine muvafakat eden hadîsin diğerine tercihi gibi.

ILELU'L-HADÎS

93. Illetin tarifi

Zâhiren sahîh bir hadîste bulunan ve ancak hadîs ilmine, hadîslerin metin ve isnâdlarına tam manâsıyle vakıf olan imamlar tarafından bilinebilen, hadîsin sıhhatını zayıflatabilecek gizli sebeplere ıllet denilmiştir [421].

Hadîs ilminin en mühim ve en güç bölümlerinden birini teşkil eden ıllet meselesi, her hadîsçinin, kolayca nüfûz edebileceği bir konu değildir. Cerh ve ta'dîlin tamamiyle dışında kalan ve bir çok güvenilir râvilerin hadîslerinde tesadüf edilen ılletin [422] yegâne delili, bu ilme vakıf imamların birbirinden habersiz olarak o ıllet üzerinde ittifaklarıdır; bunun haricinde ıllet için belirli bir delil ileri sürmek imkânı yoktur[423]; bu bakımdan Abdurrahman İbn Mehdî'nin de dediği gibi, hadîs bilgisi bir ilhamdır [424]; istinad ettiği en kuvvetli temel ise, hafıza, anlayış ve bilgidir.

Ilelu'l-hadîs bâbında bazı hadîs imamları, bilgileri ve telif ettikleri kitaplarıyle büyük şöhret kazanmışlardır. Bunlar arasında Alî İbnu'l-Medînî (Ö. 234 H.), Ahmed İbn Hanbel (Ö. 241 H.)[425], el-Buhârî (Ö.

421 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 96; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 161.

422 el-Hâkim Ebû Abdillah, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs*, s. 112.

423 Aynı eser, s. 113.

424 Aynı yer.

425 Ahmed İbn Hanbel'in *Kitâbu'l-ılel ve ma'rifeti'r-ricâl* adlı meşhur kitabı, bu konuda elimizde bulunan en eski telif olmak bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Yegâne ve tam nüshası İstanbul Ayasofya Kütüphanesi 3380 No.da bulunan bu kitap, arkadaşım Dr. İsmail

256 H.), İbn Ebî Hâtim (Ö. 327 H.) ve ed-Dâraqutnî (Ö. 375 H.) nin isimleri zikredilebilir.

94. **Illetin çeşitleri**

el-Hâkim Ebû Abdillah, hadîslerin metin ve isnâdlarında bulunan ılletin, yalnız isnâdlarına taalluk etmek üzere, ona bâliğ olan çeşitlerinden bazı örnekler vermiştir [426]. Ancak biz, ıllet bahsine ve el-Hâkim'in örnekleriyle birlikte zikrettiği çeşitlerine, zayıf hadîs nevilerinden *mu*ʿ-*alleli* incelerken temas ettiğimiz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. Muʿallel hadîslerden ayrı olarak burada *ılelu'l-hadîs* bahsini ele alışımızın sebebi de, bu konunun, hadîs ilminin en mühim bölümlerinden birini teşkil etmesi ve konu ile ilgili olarak müstekıl kitapların telifidir.

RÂVİLER TARİHİ

95. **Vafeyât kitapları**

Hadîslerin sıhhatinin doğru olarak tesbit ve sahîh olan hadîsin sakîminden ayırt edilebilmesi için, her şeyden önce, onları rivayet eden kimselerin hal ve meşreplerinin, güvenilir olup olmadıklarının, doğum ve vefat tarihlerinin doğru bir şekilde bilinmesine ihtiyaç vardır. Çünkü, bunların bilinmesiyle, râvinin, kendisinden hadîs rivayet ettiği şeyhine hakikaten ulaşıp ulaşmadığı, onu idrak edip etmediği, onunla teması olup olmadığı ve nihayet ondan hadîs işitip işitmediği öğrenildiği gibi, râvinin, rivayetinde yalan söyleyip söylemediği, hata yapıp yapmadığı, hatalarının, hadîsin sıhhatini tehlikeye sokacak derecede büyük olup olmadığı da anlaşılır. Bu konuyu bir misalle açıklamak gerekirse, İsmâʿîl İbn Ayyâş'ın, bir şahsa sorduğu şu sual ve cevabını zikredebiliriz: "Hâlid İbn Maʿdân'dan ne zaman hadîs yazdın?", "113 senesinde"; "o halde sen ondan, ölümünden yedi sene sonra hadîs dinlemişsin; zira o, 106 senesinde vefat etti" [427].

Bu hususu gözönünde bulunduran hadîs imamları, Sufyân es-Sevrînin "ruvatın, kizbi istimal etmeğe başladıklarını görünce biz de onlar için tarih istimal etmeğe başladık. Şeyhe ne zaman doğduğunu

Cerrahoğlu ile birlikte tarafımdan neşre hazırlanmış ve büyük hacimli olması dolayısıyle iki kısma ayrılarak, ilk kısmı, birinci cild olarak 1963 senesinde İlâhiyat Fakültesi yayınları arasında, konu ile ilgili bir mukaddime ile neşredilmiştir.

426 Bkz. el-Hâkim Ebû Abdillah, *Maʿrifet ulûmi'l-hadîs*, s. 113-119.

427 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 505.

soruyorduk; eğer doğumunu ikrar ederse, onun güvenilir olup olmadığını öğreniyorduk"[428] sözlerinden anlaşılacağı gibi, râviler hakkında tarih kitapları telif etmişlerdir. Bu cümleden olarak, başta vefeyat kitapları olmak üzere hadîs ricali ile ilgili kitaplar hazırlanmıştır. Bunlardan Ebû Suleymân Muhammed İbn Abdillah ed-Dımışqî (Ö. 379 B) *Vafeyât* isimli kitabını telif etmiş, bu kitapta, Hicretin bidayetinden 338 senesine kadar olan râvilerin tarihlerini zikretmiştir. Bundan sonra Ebû Muhammed Abdu'l-Azîz İbn Ahmed el-Kettânî (Ö. 466 H.) aynı konudaki kitabını telif etmiş, buna Ebû Muhammed Hibetu'llah İbn Ahmed el-Ekfânî (Ö. 485 H.) küçük bir zeyl yapmış, Ebu'l-Hasan Alî İbnu'l-Mufaddal el-Maqdîsî (Ö. ?) el-Ekfânî'ye 581 senesine kadar, Zekiyyu'd-Dîn Ebû Muhammed Abdu'l-Azîm el-Munzirî (Ö. 656 H.) İbnu'l-Mufaddal'a büyük bir zeyl yapmış ve adına *et-Tekmile li-Vafeyâti'n-Naqale* demiştir. el-Munzirî, bu konuda telif edilen kitapların, bir çok isimleri ihmal ettiklerini söyliyerek bunları tamamlıyacağını vadetmiştir. Bununla beraber talebesi Izzu'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Muhammed el-Huseynî (Ö. 695 H.), el-Munzirî'nin mezkûr kitabına bir zeyl yapmış ve kitabını harf sırasına göre değil vefat tarihlerine göre tertip etmiştir. el-Huseynî'nin kitabına Şihâbu'd-Dîn Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Aybek ed-Dimyâtî 749 senesine kadar, buna da meşhur muhaddis Zeynu'd-Dîn el-Iraqî (Ö. 805 H.) kendi zamanına kadar birer zeyl yapmışlardır[429].

Râvileri genel olarak içine alan bu kitaplar yanında, bazı sahîh hadîs kitaplarının ricaline tahsis edilen kitaplar da vardır. Meselâ el-Buhârî'nin ricalini toplayan Ahmed İbn Muhammed el-Kelâbâzî (Ö. 398 H.) ve Muhammed İbn Dâvûd el-Kurdî (Ö. 925 H.); Muslim'in ricalini toplayan Ahmed İbn Alî İbn Mencûye (Ö. 428 H.) ve Ahmed İbn Alî el-Isfahânî'nin kitapları bu cümleden olarak zikredilebilir. Muhammed İbn Tahir el-Maqdısî (Ö. 507 H.), el-Kelâbâzî ile İbn Mencûyenin kitaplarını ele alarak el-Buhârî ve Muslim'in ricalini biraraya getirmiş ve kitabını alfabetik sıraya göre tertip etmiştir. Keza el-Lâlkâ'î (Ö. 498 H.), *Sahîhayn*'in ricalini aynı şekilde tertip ederek bir kitap vücuda getirmiştir. Ebû Alî el-Gassânî, *Suneni* Ebî Dâvûd'un, es-Suyûtî, *el-Muvattâ*'nın İbn Hacer el-Asqalânî de *el-Muvattâ* ile Ebû Hanîfe, eş-Şâfi'î ve Ahmed İbn Hanbel'in *Musned*'lerindeki ricali tertip etmiş ve kitabına *Ta'cîlu'l-Menfe'a bi Rivayeti Ricâli'l-E'imme el-Erba'a* ismini vermiştir[430]. Ahmed İbn Ahmed el-Kurdî (Ö. 763 H.) *Su-*

428 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 382; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 505.

429 Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II. 2019-20.

430 Aynı eser, I. 418.

neni Erbaʿa ricalini toplamıştır. Nihayet Cemâlu'd-Dîn İbn Yûsuf İbn Zekî (Ö. 742 H.), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl* adını verdiği büyük bir kitap tertip etmiş ve bu kitapta *Kutubi Sitte* ricalini biraraya getirmiştir. O zamana kadar eşine rastlanmıyan hacimdeki bu kitap, muhtelif kimseler tarafından ihtisar edilmiştir. Bu ihtisarlar arasında İbn Hacer el-Asqalânî'nin *Tehzîbu't-Tehzîbi* matbu olup, rical kitapları arasında Büyük bir şöhret kazanmıştır [431].

RÂVİLERİN İSİM, KÜNYE ve LAKABLARI

96. Künyesiyle şöhret kazananlar

Hadîs ilmiyle meşgul olanlar, râvilerin, bazan isim ve künyesiyle, bazan isim ve lakabıyle zikredildiklerini görürler. Keza bazıları yalnız isimleriyle şöhret kazandıkları halde, bazıları da künye veya lakablarıyle şöhret kazanmışlardır. Hadîs imamları, bu konu üzerinde de titizlikle durmuşlar ve her bir ravinin şöhret kazandığı isimle, künye ve lakabını da gösteren kitaplar veya fihristler tertip etmişlerdir. Bu kitaplarla ulaşılmak istenen gaye, râviler hakkında fazla bilgisi olmıyanların, bazan ismiyle, bazan da künyesiyle zikredilen bir hadîs râvisinin iki ayrı şahıs olduğu zehabına kapılmalarını önlemektir.

Bu konuda telif ettikleri kitaplarla şöhret kazanmış imamlar arasında Alî İbnu'l-Medînî, Muslim, en-Nesâ'î, İbn Ebî Hâtim, İbn Hıbbân, el-Hâkim Ebû Ahmed'in isimleri zikredilebilir. el-Hâkim Ebû Ahmed'in kitabı, bu konuda tasnif edilen kitapların en mühimmidir. el-Hâkim, bu kitapta ismi bilinen ve bilinmeyen râvileri zikretmiştir. Muslim ve en-Nesâ'î'nin kitaplarında ise yalnız ismi bilinen râviler ele alınmıştır [432].

Mussannıflar, konu ile ilgili kitaplarını muhtelif yollarda tertip etmişlerdir. es-Suyûtî bunları dokuz bölümde zikreder [433].

1. Künyesiyle isimlendirilenler. Bunların künyelerinden başka isimleri yoktur ve iki kısma ayrılırlar:

a. İsim olarak kullanılan künyelerinden başka bir de künyeleri olanlar. Fukahâi sebʿadan Ebû Bekr İbn Abdirrahman İbni'l-Hâris gibi. Bu şahsın ismi Ebû Bekr, künyesi ise Ebû Abdirrahman'dır. Bu durumda sanki künyenin bir de künyesi vardır [434].

431 Daha geniş bilgi için bkz. Aynı eser, II. 1509-11.
432 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 451.
433 Aynı yer.
434 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 322.

b. İsim olarak kullanılan künyeden başka künyesi olmıyanlar. Şureyk'in râvisi Ebû Bilâl el-Eş'arî ve Ebû Hâtim er-Râzî'nin râvisi Ebû Hasîn gibi. Bunların her biri, isim ve künyelerinin bir olduğunu söylemişlerdir.

2. Künyesiyle maruf olanlar ve ayrıca ismi olup olmadığı bilinmeyenler. Ebû Enâs (sahabî) ve Hazreti Peygamberin kölesi Ebû Muveyhibe gibi.

3. Künye ile lakablananlar, ayrıca ismi ve künyesi olanlar. Ebû Turâb Alî İbn Ebî Tâlib Ebu'l-Hasan gibi. Ebû Turâb, lakabı; Alî,ismi ve Ebu'l-Hasan da künyesidir. Hazreti Peygamber, üzerinde uyuyan Alî İbn Ebî Tâlib'e "kalk ya Ebâ Turab" diyerek ona bu lakabı vermiştir.

4. İki ve daha fazla künyesi olanlar. Meşhur hadîsçi İbn Curayc ve İbnu's-Salâh'ın şeyhlerinden Mansûr el-Ferâvî gibi. İbn Curayc'ın Ebû'l-Velîd ve Ebû Hâlid olmak üzere iki, Mansûr'un ise Ebû Bekr, Ebu'l-Feth ve Ebu'l-Qâsım olmak üzere üç künyesi vardır.

5. Künyesi üzerinde ihtilâf olunanlar. Usâme İbn Zeyd gibi. Bazıları künyesinin Ebû Zeyd, bazıları Ebû Muhammed, bazıları Ebû Abdillah ve bazıları da Ebû Hârice olduğunu ileri sürmüşlerdir. Abdullah İbn Atâ el-Herevî bu konu için ayrı bir kitap tahsis etmiştir.

6. Künyesi bilinen ve fakat ismi üzerinde ihtilâf olunanlar. Ebû Basra el-Gıfârî gibi. Bazıları isminin Humeyl, bazıları da Cemîl olduğunu söylemişlerdir.

7. Hem künyesi ve hem de ismi üzerinde ihtilâf olunanlar. Hazreti Peygamberin kölesi Sefîne gibi. Bazıları isminin Umeyr, bazıları Sâlih, bazıları da Mihrâb olduğunu söylemişler; künyesinin de Ebû Abdirrahmân veya Ebû'l-Buhterî olduğunu ileri sürmüşlerdir.

8. Hem künye ve hem de isimleriyle bilinenler. İlk dört Halîfe Ebû Bekr Abdullah, Ebû Hafs Omer, Ebû Amr Osmân ve Ebu'l-Hasan Alî ile mezheb imamları Ebû Abdillah Sufyân es-Sevrî, Ebû Abdillah Mâlik, Ebû Abdillah eş-Şâfi'î, Ebû Abdillah Ahmed İbn Hanbel ve Ebû Hanîfe en-Nu'mân İbn Sâbit gibi. Bunların ne künyelerinde ve ne de isimlerinde her hangi bir ihtilâf olmuştur.

9. İsmi de bilinmekle beraber künyesiyle şöhret kazananlar. Ebû İdrîs el-Havlânî Â'izu'llah İbn Abdillah gibi.

97. İsimleriyle şöhret kazananlar

Aslında bu bölüm, bundan önceki bahsin bir devamı ve aksi olan bir bölümdür. Bu bakımdan konu ile ilgili olarak Ebû Hâtim İbn Hıbbân'dan başka kitab telif eden bir kimseden bahsedilmez[435].

98. Lakablar

İsim veya künyelerle birlikte olduğu kadar yalnız başına zikredilen elkab da pek çoktur. Bu bakımdan, bilmeyen kimse çok defa onların başka şahıslar olduklarını zanneder. Pek çok kimse bu konuda kitap telif ederek zuhuru muhtemel hataları önlemeğe çalışmışlardır. Bunlar arasında Ebû Bekr eş-Şîrâzî, Ebû'l-Fadl el-Felekî, Ebu'l-Velîd ed-Debbâğ, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ve İbn Hacer'in isimleri zikredilebilir[436]. Lakablar, bazan sâhipleri tarafından hoş karşılanmaz. Bu bakımdan imamlar, bir kimsenin, hoşlanmadığı bir isimle lakablanmasını tecviz etmemişlerdir. İslâmda ilk lakabın Ebû Bekr es-Sıddîqa ait olduğu söylenir: Yüzünün güzelliği dolayısıyle Atîq denilmiştir. Bazı lakabların da ne maksatla verildiği kat'î olarak bilinmez. Bu şekilde kullanılan pek çok lakab vardır.

99. Mu'telif ve Muhtelif

İki râvi isminin yazı (hat) yönünden aynı, okunuş veya söyleniş bakımından muhtelif olmasıdır. Ulema arasında büyük değeri olan bir konudur.Bilhassa hadîsçiler arasında bu çeşit isimlerde hata yapanlar şiddetle ayıplanır.

Bu konuda ilk kitabı tasnif eden kimse Abdu'l-Ganî İbn Sa'îd (Ö. 409 H.) olmuş, bunu şeyhi ed-Dâraqutnî takip etmiştir. Bununla beraber en güzeli Hibetu'llah İbn Ca'fer İbn Mâkûlâ (Ö. 475 H.) nın *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif* adlı kitabıdır. Hâfız Ebû Bekr Bu kitaba, Cemâlu'd-Dîn İbni's-Sâbûnî ve Mansûr İbn Suleym de Ebû Bekr'in kitabına birer zeyl yapmışlardır. İbn Hacer'in *Tabsîr* isimli kitabı ise, bu konuda en kıymetli kitaplardan addedilir[437].

el-Mu'telif ve el-muhtelif'ten olan isimler arasında en meşhuru *Sellâm* ismidir. Bunlardan beş isim müstesnâ, diğerleri, "*lâm*" harfinin teşdîdi ile okunur. İstisnâ teşkil eden diğer beş isim ise "lâm" ın

435 Aynı eser, s. 327.
436 Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 458-9.
437 Aynı eser, s. 464-5.

tahfifi ile *Selâm* şeklindedir. Bu beş isim şunlardır: Abdullah İbn Selâm, Muhammed İbn Selâm İbni'l-Ferec, Selâm İbn Muhammed İbn Nâhid, Muhammed İbn Abdi'l-Vahhâb İbn Selâm ve Selâm İbn Ebi'l-Huqayq. Bu konuda pek çok isim zikredilmiştir. Biz, misal olmak üzere Sellâm ve Selâm ismini vermekle iktifa ettik.

100. **Muttefiq ve Mufteriq**

Yazı ve okunuş bakımından aynı olan, fakat, ayrı ayrı kimselere delâlet eden isimlerdir. Meselâ, el-Halîl İbn Ahmed bu çeşit isimlerdendir ve bu isimde altı şahıs vardır. Keza Ahmed İbn Ca'fer İbn Hamdân ismiyle bilinen dört şahıs vardır.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed İbnu'n-Naccâr ve Ebû Bekr el-Cevzaqî'nın bu konuda telif edilmiş kitapları, yukarıda iki örneğini verdiğimiz bu çeşit isimleri biraraya getirmişlerdir [438].

101. **Muteşâbih**

el-Velîd İbn Muslim ve Muslim İbnu'l-Velîd, Yezîd İbnu'l-Esved ve el-Esved İbn Yezîd gibi baba isimleriyle kendi isimleri arasında benzerlik olan kimselerdir. Hadîsçiler, diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da kitaplar tertip ederek bu çeşit isimleri belirtmişlerdir. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin kitabı, bunlar arasında en güzel ve en faydalı olanlarından addedilir. Gerek Alâ'u'd-Dîn İbni't-Turkmânî ve gerekse es-Suyûtî, el-Bağdadî'nin kitabını telhîs etmişlerdir [439].

Bu bahisle kitabımıza burada son veriyoruz. Hadîs Usûlü içerisinde yukarıdan beri ele aldığımız bahisler, hadîsçilerin, Hazreti Peygamberin hadîslerini korumak hususunda nasıl bir gayretle çalıştıklarını açık bir suretle göstermektedir. Bu, Allah Ta'âlânın, muhafazasını tekeffül ettiği İslâm Dini için, müslümanlara en büyük lutfu olmuştur. O'nun bu maksatla halkettiği hadîsçiler, kitabımızda ele aldığımız usûl ve kâidelerle, Dini ifsat etmek isteyenlerin faaliyetlerini kontrol altına almayı başarmışlardır. Bu suretle meydana getirdikleri büyük hadîs koleksiyonlarında, Hazreti Peygamberin gerçek sözleriyle, ona isnâd edilen yalan sözleri ayrı ayrı tasnife tâbi tutarak müfsitleri fesatları içerisinde boğmuşlardır. Bunların hepsi, Allah'ın lutuf ve inayetiyle olmuştur. Bunun için biz O'na şükran borçluyuz ve Hamd yalnız O'na mahsustur.

438 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 356; es-Suyûtî, *Tedrîb*, s. 479.
439 es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 490.

BİBLİYOGRAFYA

İbn Abdi'l-Barr en-Nemerî Ebû Omer Yûsuf, *Câmi' beyâni'l-ılm* (Mısır?)

Ahmed İbn Hanbel, *Kitâbu'l-ılel ve ma'rifeti'r-ricâl* (Ankara 1963)

Ahmed İbn Hanbel, *el-Musned* (Mısır 1313)

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ısu'l-hasîs şerhu İhtisâri ulûmi'l-hadîs,* (Mısır ?)

el-Belâzurî Ebu'l-Hasan, *Futûhu'l-buldan* (Mısır 1350/1932)

el-Buhâri Ebû Abdillah Muhammed İbn İsmâ'il, *el-Câmi' es-Sahîh* (1315)

el-Buhârî Ebû Abdillah Muhammed İbn İsma'îl, *Târîhu'l-kebîr* (Haydarabad 1360)

el-Cezâ'irî Tâhir İbn Sâlih İbn Ahmed, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (Mısır 1328/1910)

Ebû Dâvûd Suleymân İbnu'l-Eş'as İbn İshâq es-Sicistânî, *es-Sunen* (Mısır 1371/1952)

İbn Hacer el-Asqalânî Şerefu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Alî, *el-Isâbe fî Temyîzi's-sahabe* (Mısır 1323)

İbn Hacer ... *Nuhbatu'l-fiker fî mustalâhı ehli'l-eser* (İstanbul 1305)

İbn Hacer ... *Tehzîb et-tehzîb* (Haydarâbad 1925)

el-Hâkim Ebû Abdillah en-Neysâbûrî, *Ma'rifet ulûmi'l-hadîs* (Kahire 1937)

İbn Hallikân Ebu'l-Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed İbn Muhammed İbn Ebî Bekr *Vafeyâtu'l-a'yân ve enbâ' ebnâ'i'z-zamân* (Kahire 1367/1948)

el-Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed İbn Alî, *Kitâbu'l-Kifâye fî ılmi'r-rivâye* (Haydarabad 1357)

el-Hatîb el-Bağdâdî, *Taqyîdu'l-ılm* (Dımaşq 1949)

Ebû Hâtim İbn Hıbbân Muhammed İbn Ahmed el-Bustî, *et-Târîh ve'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (Kitâbu't-târîh) (Ayasofya Ktb. No. 496, yazma)

İbn Ebî Hâtim er-Râzî Ebû Muhammed Abdurrahman, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad 1371/1952)

İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Taqdimetu'l-ma'rifet li-Kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad 1371/1952)

İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdu'l-Melik, *Sîretu'n-Nebiy* (Kahire ?)

el-Qâsımî Cemaluddîn, *Qavâ'ıdu't-tahdîs min funûni mustalahı'l-hadîs* (Dımaşq 1353)

el-Maqdisî Muhammed İbn Tâhir, *Şurûtu'l-e'imme el-hamse* (Mısır 1357)

el-Maqdisî Muhammed İbn Tâhir, *Şurûtu'l-e'imme es-sitte* (Mısır 1357)

Muhammed Hamîdullah, *Sahîfet Hemmâm İbn Munebbih* Türkçesi: Talât Koçyiğit (Ankara 1967)

Muhammed el-Hatîb, *es-Sunne qable't-tedvîn* (Kahire 1383/1963)

Muslim İbnu'l-Haccâc el-Quşayrî, *el-Câmi' es-Sahîh* (Mısır 1374/955)

Mustafa es-Sıbâ'î, *es-Sunne ve mekânetuh fi't-teşrî' el-İslâmî* (Kahire 1380/1961)
en-Nesâ'î Ebû Abdirrahman Ahmed İbn Şu'ayb, *es-Sunen* (Mısır 1348/1930)
en-Nevevî Muhyiddin Yahyâ İbn Zekeriyya, *Şerh Sahîh Muslim* (1283)
Okiç Prof. M. Tayyib, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler,* (Ankara 1959)
er-Râmahurmuzî Ebû Muhammed el-Hasan İbn Abdirrahman, *el-Muhaddîs el-Fâsıl beyne'r-râvî ve 'l-vâ'ı* (Şehid Ali Paşa Ktb. No. 531 yazma)
İbn Sa'd, *Tabaqât el-kubrâ* (Leiden 1904-1940)
İbnu's-Salâh Ebû Amr Osmân İbn Abdirrahman eş-Şahrazûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (*Muqaddimet İbni's-Salâh*) Haleb 1350
Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh* (Dımaşq 1379/1959)
es-Suyûtî Celâlu'd-Dîn, *el-La'âli'l-masnû'a fi'l-ahadîsi'l-mevzû'a*, (Mısır ?)
es-Suyûtî Celâlu'd-Dîn, *Tedrîbu'r-râvî fî şerh Taqrîbi'n-Nevevî* (Mısır 1379/1959)
et-Tabarî Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Târîh* (Kahire 1358/1939)
et-Tirmizî Ebû Alî Muhammed İbn İsâ, *es-Sunen* (İst. 1292)
ez-Zehebî Şemsu'd-Dîn Ebû Abdillah Muhammed İbn Osmân, *Mîzânu'l-i'tidâl fî neqdi'r-ricâl* (Mısır 1325)
ez-Zehebî Şemsu'd-Dîn, *Tezkiratu'l-huffâz* (Haydarabad 1375/1955)
ez-Zehebî Şemsu'd-Dîn, *Târîhu'l-İslâm ve tabaqât el-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Kahire 1368)
ez-Zehebî Şemsu'd-Dîn, *el-Munteqâ min minhâci's-Sunne*, (*Kahire* 1374)
Ebû Zehv Muhammed, *el-Hadîs ve'l-muhaddissûn* (Mısır 1378/1958)

İ N D E K S*

* İndeksi hazırlıyan fakültemiz Kütüphane Müdürü Sayın İhsan İnan'a teşekkürlerimi sunarım.

B

C

D

E

F

K

L

N

O

P

U

V

Y

Fiyatı: 15 TL.